

Dichter bij elkaar?

Dichter bij elkaar?

De sociaal-culturele positie van niet-westerse
migranten in Nederland

Willem Huijnk
Jaco Dagevos

Sociaal en Cultureel Planbureau
Den Haag, november 2012

Het Sociaal en Cultureel Planbureau is ingesteld bij Koninklijk Besluit van 30 maart 1973.

Het Bureau heeft tot taak:

- a wetenschappelijke verkenningen te verrichten met het doel te komen tot een samenhangende beschrijving van de situatie van het sociaal en cultureel welzijn hier te lande en van de op dit gebied te verwachten ontwikkelingen;
- b bij te dragen tot een verantwoorde keuze van beleidsdoelen, benevens het aangeven van voor- en nadelen van de verschillende wegen om deze doeleinden te bereiken;
- c informatie te verwerven met betrekking tot de uitvoering van interdepartementaal beleid op het gebied van sociaal en cultureel welzijn, teneinde de evaluatie van deze uitvoering mogelijk te maken.

Het scp verricht deze taken in het bijzonder bij problemen die het beleid van meer dan één departement raken.

De minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport is als coördinerend minister voor het sociaal en cultureel welzijn verantwoordelijk voor het door het scp te voeren beleid. Over de hoofdzaken hiervan heeft hij/zij overleg met de minister van Algemene Zaken; van Veiligheid en Justitie; van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties; van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap; van Financiën; van Infrastructuur en Milieu; van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie en van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

© Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2012

scp-publicatie 2012-33

Zet- en binnenwerk: Textcetera, Den Haag

Figuren: Mantext, Moerkapelle

Vertaling samenvatting: Julian Ross, Carlisle, Engeland

Omslagontwerp: Bureau Stijlzug, Utrecht

Omslagillustratie: © Flip Franssen | Hollandse Hoogte

ISBN 978 90 377 0627 7

NUR 740

Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.repro-recht.nl). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (art. 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

Sociaal en Cultureel Planbureau

Parnassusplein 5

2511 VX Den Haag

Telefoon (070) 340 70 00

Fax (070) 340 70 44

Website: www.scp.nl

E-mail: info@scp.nl

De auteurs van scp-publicaties zijn per e-mail te benaderen via de website. Daar kunt u zich ook kosteloos abonneren op elektronische attendering bij het verschijnen van nieuwe uitgaven.

Inhoud

Voorwoord	7
Samenvatting en conclusies	9
Noot	25
1 De sociaal-culturele positie van niet-westerse migranten in Nederland	26
1.1 Zorgen over de sociaal-culturele positie	26
1.2 De sociaal-culturele positie gemeten	26
1.3 Stand van zaken, ontwikkelingen en inzicht in verschillen	28
1.4 Gebruikte bronnen	28
1.5 De sociaal-culturele positie in vijf hoofdstukken	30
2 Het maatschappelijke klimaat: discriminatie en ervaren acceptatie	32
2.1 Insluiting of uitsluiting?	32
2.2 De ontvangende samenleving: opvattingen onder de Nederlandse bevolking	32
2.3 Percepties van discriminatie en acceptatie onder niet-westerse migranten	36
2.4 Beeldvorming over en van moslims	44
2.5 Conclusies	45
Noot	46
3 Sociale verhoudingen tussen groepen	47
3.1 Sociale contacten en sociale afstand	47
3.2 De sociale afstand tussen groepen	47
3.3 Contacten van migranten met autochtonen	51
3.4 Het perspectief omgekeerd: contacten van autochtonen met migranten	62
3.5 Conclusies	63
Noten	64
4 Taalbeheersing, waardeoriëntaties en het geloof	65
4.1 Culturele afstand	65
4.2 Taalbeheersing	65
4.3 Opvattingen	71
4.4 Het geloof	77
4.5 Conclusies	81
Noten	82
5 Bindingen en sociaal vertrouwen	84
5.1 Binding met herkomstgroep en binding met Nederland	84

5.2	Identificatie als Nederlander en als lid van de eigen groep	84
5.3	Sociaal-emotionele bindingen	89
5.4	Politieke betrokkenheid	96
5.5	Sociaal vertrouwen	98
5.6	Conclusies	101
	Noten	102
6	Verklaringen voor de sociaal-culturele positie	103
6.1	Waarom zijn er verschillen in de sociaal-culturele positie tussen en binnen groepen	103
6.2	Sociale contacten tussen migranten en autochtone Nederlanders	107
6.3	Homoacceptatie	111
6.4	Sociaal vertrouwen	114
6.5	Ervaren acceptatie en discriminatie	119
6.6	Conclusies	119
	Bijlagen bij hoofdstuk 6	122
	Noten	127
	Summary	128
	Bijlagen (te vinden via www.scp.nl bij het desbetreffende rapport)	
	Bijlagen bij H2	
	Bijlagen bij H3	
	Bijlagen bij H4	
	Bijlagen bij H5	
	Bijlage B6	
	Literatuur	145
	Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau	151

Voorwoord

In deze studie staat de sociaal-culturele positie van niet-westerse migranten centraal. Aan de orde komen onder andere in hoeverre migranten en autochtone Nederlanders contact met elkaar onderhouden, welke opvattingen migranten hebben ten aanzien van de positie van vrouwen en ethische kwesties als abortus en euthanasie en welke verschillen er zijn met autochtone Nederlanders. Tevens wordt de maatschappelijke context van integratie geschetst. De positie van migranten is niet alleen afhankelijk van de migrant zelf, maar ook de ontvangende samenleving speelt hierbij een grote rol. In hoeverre worden migranten geaccepteerd en ervaren zij discriminatie?

Het onderzoek heeft betrekking op personen van 15 jaar en ouders van Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en Antilliaanse origine (eerste en tweede generatie). In de onderhavige studie wordt met name gebruikgemaakt van gegevens uit de grootschalige Survey Integratie Minderheden 2011 (SIM'11). Hierin zijn ook autochtone Nederlanders ondervraagd.

Tussen en binnen groepen zijn de verschillen groot. De sociaal-culturele positie van Turkse en Marokkaanse Nederlanders laat een duidelijk ander beeld zien dan die van de Surinaamse en Antilliaanse groep. Jongeren, leden van de tweede generatie en hoger-opgeleiden onderhouden betrekkelijk vaak contact met autochtone Nederlanders en beheersen het Nederlands goed. Het onderzoek laat ook zien dat de groepen elkaar in de afgelopen jaren sociaal-cultureel niet genaderd zijn. Het lijkt erop dat de toegenomen etnische woonconcentratie, de economische crisis en de perceptie van een steeds negatiever wordend maatschappelijk klimaat de sociaal-culturele integratie in de weg zit.

Dit rapport is uitgevoerd op verzoek van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, directoraat-generaal Wonen, Bouwen en Integratie. Vanuit het ministerie zijn de conceptteksten van commentaar voorzien door drs. Arjen Verweij en dr. Wieke Vink. Mede namens de auteurs dank ik hen voor de waardevolle bijdragen en prettige samenwerking.

Prof. dr. Paul Schnabel
Directeur Sociaal en Cultureel Planbureau

Samenvatting en conclusies

Dit rapport beschrijft de sociaal-culturele positie van de vier grootste niet-westerse migrantengroepen in Nederland. In de onderzoeksliteratuur over migranten wordt onderscheid gemaakt naar structurele en naar sociaal-culturele positie. Bij het eerste gaat het om de positie op verschillende indicatoren van de sociale stratificatie, zoals de onderwijs-, arbeidsmarkt- en inkomenspositie. De sociaal-culturele positie verwijst veel meer naar de 'zachte' indicatoren. In beginsel komt een breed palet aan onderwerpen in aanmerking om de sociaal-culturele positie in kaart te brengen. In deze studie is uitgegaan van de volgende omschrijving: de sociaal-culturele positie is af te lezen aan de mate waarin migrantengroepen zich als aparte groep (blijven) onderscheiden. Dit wordt onder meer afgemeten aan de mate waarin migranten buiten de herkomstgroep contacten onderhouden, in hoeverre ze zich overwegend met de eigen groep identificeren en of migranten de Nederlandse taal beheersen en binnen het eigen gezin deze taal met partner en kinderen spreken. De gekozen definitie en indicatoren brengen met zich mee dat de nadruk al snel komt te liggen op hoe migranten zich verhouden tot de ontvangende samenleving en autochtone Nederlanders. Dat is ook in dit rapport het geval. Tegelijkertijd wordt hier aandacht besteed aan het autochtone perspectief. Hoe de sociaal-culturele positie zich ontwikkelt is immers in sterke mate verbonden met ontwikkelingen in de ontvangende samenleving, zoals het maatschappelijk klimaat ten aanzien van migranten, de economische omstandigheden en de kansen die migranten ervaren en krijgen. Ook de geneigdheid van de autochtone bevolking om contacten met migranten aan te gaan speelt een rol. Deze factoren hebben invloed op de wijze waarop en de mate waarin migranten zich op de ontvangende samenleving oriënteren en zich daarmee identificeren.

Het rapport is voor een groot deel gebaseerd op informatie uit het Survey Integratie Minderheden 2011 (SIM'11). SIM'11 was gericht op personen van 15 jaar en ouder van Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en Antilliaanse origine (eerste en tweede generatie). Daarnaast zijn autochtone Nederlanders ondervraagd. Met dit materiaal kan een uitvoerige beschrijving worden gegeven van de sociaal-culturele positie. Tevens zijn voor een aantal kernindicatoren analyses uitgevoerd, gericht op het vaststellen van factoren die verschillen in sociaal-culturele positie binnen migrantengroepen en met de autochtone bevolking verklaren. De ontwikkelingen worden in kaart gebracht met behulp van surveys die in de afgelopen twintig jaar onder migranten zijn gehouden.

Maatschappelijk klimaat, kansen en belemmeringen in Nederland

Somber over acceptatie van migranten

Minder dan de helft van de migranten is van mening dat in Nederland migranten alle kansen krijgen. Minder dan de helft van de Turkse en Marokkaanse Nederlanders vindt Nederland een gastvrij land voor migranten. Ongeveer de helft van de hier onderzochte migrantengroepen vindt dat in Nederland de rechten van migranten worden

gerespecteerd. Autochtone Nederlanders zijn vaker positief gestemd over de kansen en rechten van migranten (tabel S.1)

Tabel S.1

Ervaren acceptatie van migranten in Nederland, naar etnische herkomst, (helemaal) mee eens, SIM'11 (in procenten)

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans	autochtoon
In Nederland krijg je als allochtoon alle kansen ¹	40	43	47	48	58
Nederland is een gastvrij land voor allochtonen	43	47	57	58	68
In Nederland worden je rechten als allochtoon gerespecteerd	48	48	51	49	61

Bron: SCP (SIM'11 totaal) gewogen gegevens

Gegevens over de periode 2002-2011 laten zien dat de opvattingen over de maatschappelijke acceptatie van migrantengroepen somberder zijn geworden. Meer migranten zijn van mening dat het maatschappelijke klimaat is verslechterd, de maatschappelijke acceptatie is volgens hen verminderd.

Ongeveer 40% van de autochtone bevolking vindt dat er te veel migranten in Nederland wonen. Dit aandeel is de laatste jaren afgenomen. De beeldvorming binnen de Nederlandse bevolking over integratie en migratie was aan het begin van deze eeuw ongunstiger. Tussen migrantengroepen en de Nederlandse bevolking zijn de opvattingen over het maatschappelijk klimaat dus verder uiteen gaan lopen.

Opvattingen over de acceptatie van migrantengroepen kunnen te maken hebben met percepties ten aanzien van discriminatie. Het gaat over de vraag of men van mening is dat in Nederland migrantengroepen worden gediscrimineerd en of men zelf ervaringen heeft met discriminatie. Het aandeel personen dat aangeeft zelf met discriminatie te maken te hebben, ligt lager dan het aandeel dat van mening is dat migranten worden gediscrimineerd. Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders zijn het vaakst van mening dat er sprake is van discriminatie.

Hogeropgeleiden zijn vaker van mening dat in Nederland wordt gediscrimineerd dan lageropgeleiden. Dit fenomeen wordt wel aangeduid met de term 'integratieparadox': beter geïntegreerden zijn somberder over het maatschappelijk klimaat en de kansen in Nederland (Gijsberts en Vervoort 2009; Van Doorn et al. nog te verschijnen). Bij de Turkse en Marokkaanse groep vinden de tweede generatie en de jongeren – deels overlappende categorieën – vaker dan de eerste generatie en de ouderen dat er in Nederland wordt gediscrimineerd.

Tabel S.2

Perceptie van discriminatie van allochtone groepen en persoonlijke ervaring met discriminatie, naar etnische herkomst, 2011 (in procenten)

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans
discriminatie van allochtone groepen				
(bijna) nooit	24	24	14	13
af en toe	49	46	51	50
(zeer) vaak	27	30	35	36
persoonlijke ervaring				
(bijna) nooit	64	60	53	57
af en toe	26	30	35	30
(zeer) vaak	11	11	12	13

Bron: SCP (SIM '11 totaal) gewogen gegevens

Met uitzondering van de Turkse groep, zien we dat tussen 2002 en 2011 het aandeel personen dat zelf ervaringen met discriminatie heeft, is toegenomen. Bij de Marokkaanse en Antilliaanse groep is sprake van een lichte stijging. Bij de Surinaamse Nederlanders is de toename groot. Onduidelijk is hoe deze sterke stijging kan worden verklaard. Over het geheel genomen is het aandeel migranten dat van mening is dat migrantengroepen worden gediscrimineerd tussen 2002 en 2011 gelijk gebleven of toegenomen.

Beeldvorming over moslims ongunstig

De opvattingen van autochtonen en van Turkse en Marokkaanse Nederlanders over de plaats van moslims en hun geloof in Nederland stemmen niet optimistisch. Een minderheid van de moslims is van mening dat de meeste Nederlanders respect hebben voor de islamitische cultuur. Ruim 20% vindt dat de levenswijze van moslims en de westerse cultuur niet samengaat. Omgekeerd vindt een derde van de autochtone Nederlanders dat de meeste moslims respect hebben voor de Nederlandse cultuur. 40% acht de levenswijze van het Westen en moslims niet met elkaar verenigbaar. Bij deze opvatting zal het oordeel over de positie van moslimvrouwen een belangrijke rol spelen; 81% van de autochtonen vindt dat moslimvrouwen te weinig vrijheden hebben.

Tabel 5.3

Opvattingen over de islam in Nederland van Turkse en Marokkaanse Nederlanders en autochtonen, (helemaal) mee eens, 2011, (in procenten)

	Turks	Marokkaans
De meeste Nederlanders hebben respect voor de islamitische cultuur.	44	34
Hoe mensen in het Westen leven en hoe moslims leven gaat niet samen.	24	22
Nederlandse vrouwen hebben te veel vrijheden.	49	35
		autochtonen
De meeste moslims in Nederland hebben respect voor de Nederlandse cultuur.		33
Hoe mensen in het Westen leven en hoe moslims leven gaat niet samen		40
Moslimvrouwen hebben te weinig vrijheden.		81

Bron: SCP (SIM'11, alleen hoofdonderzoek) gewogen gegevens

Sociale contacten en sociale afstand

Turkse groep meest intern gericht

Van de vier grote groepen zijn de Turkse Nederlanders het sterkst op de eigen groep gericht, hetgeen het beeld van eerder onderzoek bevestigt (bv. Dagevos 2001; Gijsberts en Dagevos 2009; Vervoort 2011). Opvallend is dat veel Turkse Nederlanders, die vaak met de eigen groep omgaan, toch ook regelmatig contacten onderhouden met autochtone Nederlanders. Dit komt veel voor bij jongeren en de tweede generatie. Gerichtheid op de eigen groep sluit dus contacten met autochtonen niet uit. Ook Marokkaanse Nederlanders verkeren in hun vrije tijd veelal met personen uit de herkomstgroep, maar hebben nog vaker dan personen van Turkse origine contact met autochtone Nederlanders. Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders hebben – niet onverwacht – meer dan personen van Turkse en Marokkaanse komaf autochtonen in hun vrienden- en kennissenkring en krijgen regelmatig autochtone Nederlanders over de vloer. Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders hebben vaak een gemengde vriendenkring. Ook een gemengde relatie komt bij deze groepen betrekkelijk veel voor. Dit is bij Turkse en Marokkaanse Nederlanders minder vaak het geval.

Autochtonen onderhouden vrij weinig contact met leden van migrantengroepen. Dit heeft onder andere te maken met de verschillen in omvang van de populaties: de kans dat migranten autochtonen ontmoeten is aanzienlijk groter dan omgekeerd. Bovendien zijn migrantenpopulaties sterk geconcentreerd in de grote steden en dus niet evenredig over het land verspreid.

De mate van interetnisch contact blijkt sterk uiteen te lopen tussen leeftijdsgroepen, generaties en opleidingsniveaus. Jongeren, de tweede generatie en hogeropgeleiden hebben vaker autochtone contacten. Als het echter gaat om hechter contacten als beste vriend of partner, dan gaat dit nog altijd vaak om iemand uit de eigen

herkomstgroep. Dit is alleen anders bij de tweede generatie Antilliaanse Nederlanders. Zij verkeren overwegend in autochtone kringen en maar een klein deel heeft een overwegend Antilliaanse vrienden- en kennissenkring. De tweede generatie Antilliaanse Nederlanders is sociaal goed geïntegreerd. Ook sociaaleconomisch doen zij het goed (Huijnk 2011). Zij zijn vaak nakomelingen van de eerste golf Antillianen, die doorgaans afkomstig waren uit de elite en middenklasse van de eilanden, in de jaren zestig en zeventig naar Nederland kwamen om te studeren en hier zijn gebleven.

Interetnisch contact is afgelopen vijftien jaar eerder af- dan toegenomen

Omdat binnen migrantengroepen de tweede generatie en het aandeel hogeropgeleiden is toegenomen, zou men kunnen verwachten dat over de tijd bezien de contacten tussen migranten en autochtonen zijn toegenomen. Dat is niet zo. Tussen 1994 en 2011 is eerder sprake van een neerwaartse tendens in de mate waarin er sprake is van contacten in de vrije tijd tussen migranten en autochtonen. Het aandeel gemengde huwelijken bij de Turkse, Marokkaanse en Surinaamse groep is in de afgelopen tien jaar stabiel gebleven en bij de Antilliaanse groep licht afgenomen. Ook hier zien we dus geen toename van interetnisch contact. Wel is het aandeel migratiehuwelijken in de afgelopen tien jaar fors gedaald.

Nederlandse taal en waardeoriëntaties

De Marokkaanse Nederlanders beheersen het Nederlands beter en spreken het vaker binnen het gezin dan Turkse Nederlanders. Deze verschillen hangen samen met de hierboven geconstateerde verschillen in interetnisch contact. Bijna een kwart van de Turkse Nederlanders heeft vaak moeite met het spreken van het Nederlands en een derde van de Turkse Nederlanders met kinderen spreekt met hen nooit Nederlands. Bij personen van Surinaamse en Antilliaanse komaf komen problemen met de Nederlandse taal weinig voor. Voor de meesten is Nederlands de moedertaal.

Tabel 5.4

Beheersing en gebruik van het Nederlands, naar etnische herkomst, 2011 (in procenten)

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans
vaak moeite met spreken Nederlands	23	16	1	3
vaak moeite met lezen Nederlands	21	15	2	2
spreekt nooit Nederlands met kinderen	32	24	2	7
spreekt nooit Nederlands met partner	43	37	4	11

Bron: SCP (SIM'11 totaal) gewogen gegevens

Problemen met het Nederlands concentreren zich bij de oudere en bij de eerste generatie Turkse en Marokkaanse Nederlanders. Ook onder lageropgeleiden uit deze groepen komen problemen met het Nederlands relatief vaak voor. Jongeren en tweede generatie rapporteren nauwelijks dat ze moeite hebben met het Nederlands. Bij deze bevindingen

past een voorbehoud. De informatie over de beheersing van het Nederlands is gebaseerd op zelfrapportage en is daarmee een tamelijk grove maat. Onderzoek naar de prestaties op taaltests van leerlingen in het basisonderwijs laat zien dat de problemen met de Nederlandse taal zeker nog niet voorbij zijn. De achterstand is het grootst bij Turkse en Antilliaanse leerlingen (Gijsberts en Iedema 2012). In de afgelopen tien jaar zijn de leesprestaties van migrantenleerlingen wel verbeterd, maar het verschil met autochtone leerlingen is nog steeds groot.

Taalbeheersing Turkse en Marokkaanse Nederlanders is verbeterd

Met het voorbehoud dat de Nederlandse taalbeheersing op een tamelijk globale manier is gemeten, is nagegaan hoe deze zich tussen 1998 en 2011 heeft ontwikkeld. Het blijkt dat bij alle groepen gemiddeld gesproken de beheersing van het Nederlands is verbeterd. Deze verbetering is naar verhouding het grootst bij de Turkse en Marokkaanse Nederlanders, wat ten dele het gevolg is van het feit dat zij van een betrekkelijk laag niveau komen. Ook ander cijfermateriaal wijst op een verbeterde beheersing van het Nederlands bij Turkse en Marokkaanse Nederlanders (Gijsberts en Dagevos 2009). In 2011 wordt in meer migrantenhuishoudens Nederlands gesproken dan in 1998. In die periode is de rangorde tussen de groepen niet veranderd. Binnen Turkse huishoudens wordt het minst vaak Nederlands gesproken, binnen Surinaamse het vaakst.

Waardeoriëntaties: Turkse en Marokkaanse Nederlanders behoudend over ethische kwesties

Turkse en Marokkaanse Nederlanders hebben vaker traditionele opvattingen over de rol van mannen en vrouwen dan leden van de andere onderzochte groepen. Ook hechten ze meer aan de invloed van ouderen (tabel S.5). Wanneer het gaat om opvattingen over de sekseverschillen en de rol van ouderen nemen Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders een tussenpositie in. Autochtone Nederlanders zijn het minst vaak van mening dat mannen of ouderen vanzelfsprekend een bijzondere positie innemen. Over medisch-ethische kwesties als abortus en euthanasie lopen de meningen eveneens uiteen. Autochtonen zijn het vaakst van mening dat dit in bepaalde omstandigheden mogelijk moet zijn. Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders zijn hierover meer terughoudend, maar erg groot zijn de verschillen met autochtonen niet. Marokkaanse Nederlanders zijn in overgrote meerderheid gekant tegen abortus en euthanasie.

Autochtone Nederlanders en personen van Turkse en Marokkaanse komaf staan ver van elkaar af wanneer het gaat om opvattingen over homoseksualiteit.

Bij opvattingen over de rollen van mannen en vrouwen en de positie van ouderen denken over het algemeen hogeropgeleiden, jongeren, vrouwen en de tweede generatie modern. De verschillen tussen de groepen blijven echter groot; een Turkse en Marokkaanse hogeropgeleide (hbo/wo) heeft gemiddeld traditionelere opvattingen dan een autochtone lageropgeleide (max. basisonderwijs).

Tabel 5.5

Waardeoriëntaties, naar etnische herkomst, (helemaal) mee eens, 2011 (in procenten)

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans	autochtoon
Voor jongens is het belangrijker dan voor meisjes om hun eigen geld te verdienen.	30	27	16	20	10
Bij belangrijke beslissingen moeten oudere familieleden meer invloed hebben dan jongeren.	49	47	31	32	18
Als een vrouw dat wenst moet het voor haar mogelijk zijn om een abortus uit te laten voeren.	35	24	64	61	74
Als iemand niet lang meer te leven heeft en pijn lijdt, mag hij zelf beslissen over de beëindiging van zijn leven.	40	22	74	72	85
Het is goed dat homoseksuelen met elkaar mogen trouwen.	28	28	61	58	80
Ik zou het een probleem vinden als mijn kind een vaste partner heeft van hetzelfde geslacht.	75	76	34	32	17

Bron: SCP (SIM'11 totaal; abortus SIM'11, hoofdonderzoek) gewogen gegevens

Binnen de Marokkaanse groep verschillen de eerste en tweede generatie nauwelijks in hun opvattingen over abortus en euthanasie. Bij de andere groepen vindt de tweede generatie vaker dat abortus en euthanasie mogelijk moeten zijn dan de eerste generatie. Uitgezonderd de Antilliaanse groep zijn de opvattingen van de eerste en tweede generatie opvallend gelijklopend over de acceptatie van homoseksualiteit. Hogeropgeleiden staan doorgaans positiever ten opzichte van homoseksualiteit. Bij de Marokkaanse groep is die relatie echter afwezig: 81% van de Marokkaanse Nederlanders met hbo/wo zou het een probleem vinden als een kind een partner zou hebben van hetzelfde geslacht (tegen 16% van de autochtone hogeropgeleiden).

Tussen 1998 en 2011 zijn de opvattingen over man-vrouwrollen en de positie van ouderen gemiddeld iets moderner geworden.

Religie

Bijna alle Turkse en Marokkaanse Nederlanders zijn moslim

Bijna alle Turkse (94%) en Marokkaanse (98%) Nederlanders zijn moslim. Ongeveer twee derde van de Surinaamse (67%) en Antilliaanse Nederlanders (64%) en minder dan de helft van de autochtone Nederlanders (45%) rekent zichzelf tot een bepaald geloof. Bij de drie laatstgenoemde groepen zijn christenen sterk vertegenwoordigd. De Surinaams-Nederlandse groep bestaat voor een deel ook uit personen die het hindoeïsme (21%) en

de islam (9%) aanhangen. Een deel van de Surinaamse Hindoestanen is moslim. Verder zijn binnen de Surinaamse groep ook de Javanen bijna allemaal moslim.

Betekenis van het geloof is groot bij Turkse en Marokkaanse Nederlanders

Tussen 1998 en 2011 is het aandeel Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders dat zich tot een geloof rekent gedaald. Bij de Turks- en Marokkaans-Nederlandse groep is dit niet het geval; het aandeel dat zich moslim noemt ligt in deze periode op hetzelfde hoge niveau.

Iets meer dan 40% van de gelovige Turkse en Marokkaanse Nederlanders gaat ten minste één keer per week naar de moskee. Vrouwen gaan veel minder vaak, voor hen is moskeebezoek geen religieuze verplichting. Ouderen, lageropgeleiden en leden van de eerste generatie bezoeken het vaakst een moskee. Iets minder dan 40% van de Turkse en Marokkaanse Nederlanders tussen de 15 en 24 jaar gaat ten minste wekelijks naar de moskee. Dit is dus een iets lager cijfer dan het cijfer voor de groepen als geheel. In het achterliggende decennium is het moskeebezoek van Marokkaanse en Turkse Nederlanders toegenomen. Ook het moskeebezoek van de tweede generatie is in die periode gestegen (Maliepaard en Gijsberts 2012). Dit wijst dus niet op secularisering. Het geloof is en blijft belangrijk bij de Turkse en Marokkaanse groep. Dat blijkt ook uit de identificatie met het geloof. Het geloof onder moslims is sterk geïnternaliseerd, bij moslims van Marokkaanse komaf nog sterker dan bij de Turkse moslims. Wat verder opvalt is dat de identificatie met het geloof weinig varieert naar bijvoorbeeld leeftijd, generatie en opleidingsniveau. Ook jongeren en de tweede generatie hechten sterk aan het geloof en identificeren zich daarmee, waarbij de Marokkaans-Nederlandse jongeren en tweede generatie zich sterker met het geloof identificeren dan hun Turks-Nederlandse leeftijd- en generatiegenoten. Marokkaans-Nederlandse moslims zijn over het geheel genomen ook orthodoxer en vaker religieus actief (bv. aantal keren bidden per dag, halal eten) dan de Turkse moslims.

Identificatie met herkomstgroep en met Nederland

Klassieke integratietheorieën voorspellen dat met de toename van de verblijfsduur en de opeenvolging van generaties de identificatie met het bestemmingsland groter wordt. Migrantengroepen ontwikkelen een emotionele en affectieve verbintenis met het land en zijn bevolking. De identificatie met de herkomstgroep en het herkomstland zou daarom afnemen. Meer recente theorieën wijzen er echter op dat een sterkere identificatie met het bestemmingsland en de autochtone bevolking niet per se hoeft te betekenen dat de identificatie met het herkomstland en de herkomstgroep vervaagt. Beide kunnen sterk zijn.

Dit laatste zien we bij Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders; zij voelen zich zowel Nederlander als verbonden met de herkomstgroep (tabel S.7). Een behoorlijk aandeel voelt zich helemaal geen Surinamer respectievelijk Antilliaan; mogelijk rekenen zij zich tot een subgroep (bv. Hindoestanen of Arubanen). Weinig personen van Turkse origine voelen zich Nederlander, zij voelen zich overwegend Turks. Een derde voelt zich in het geheel geen Nederlander. Ook onder de Marokkanen is de gerichtheid op de eigen

groep groot, maar meer dan personen van Turkse komaf identificeren zij zich wel als Nederlander.

Tabel 5.6

Identificatie met de etnische herkomstgroep en met Nederlanders, naar etnische herkomst, 2011 (in procenten)

	voelt zich Nederlander			voelt zich 'herkomstgroep'		
	(heel) sterk	een beetje	(helemaal) niet	(heel) sterk	een beetje	(helemaal) niet
Turks	28	39	33	87	10	2
Marokkaans	37	39	24	88	10	2
Surinaams	67	25	8	57	31	12
Antilliaans	57	29	15	59	23	19

Bron: SCP (SIM '11 totaal) gewogen gegevens

Het blijkt dat de tweede generatie Turkse en Marokkaanse Nederlanders vaker dan de eerste zich zowel sterk als Nederlander als sterk met de eigen groep identificeren. Hetzelfde geldt voor jongeren uit deze groepen ten opzichte van ouderen. Niettemin voelt ongeveer de helft van de 15-24-jarige Turken en Marokkanen zich geen of een beetje een Nederlander, maar identificeert zich wel sterk met de herkomstgroep. Vergelijkbare aandelen zien we bij de tweede generatie uit deze groepen. Binnen de Turkse en Marokkaanse groep is dus wel sprake van verschuivingen in de mate van identificatie, maar de verwantschap met de herkomstgroep blijft groot, ook bij jongeren en de tweede generatie.

Identificatie met herkomstgroep blijft groot bij personen van Turkse en Marokkaanse origine

In eerdere surveys is de vraag gesteld of men zich meer een Nederlander voelde of meer lid van de herkomstgroep. Voor de periode 2002-2011 zijn hierover gegevens beschikbaar. Het aandeel Surinamers en Antillianen dat zich vooral met de herkomstgroep identificeert is afgenomen. Bij de migranten van Turkse en Marokkaanse origine is dit aandeel tussen 2002 en 2011 ongeveer op hetzelfde niveau gebleven. Wel zien we grote veranderingen in de meting van 2006, toen met name onder Turkse en Marokkaanse Nederlanders de identificatie met de eigen groep geringer was dan in 2002 en 2011. Vanwege deze fluctuaties is enige voorzichtigheid dus geboden bij uitspraken over de ontwikkelingen in identificatie.

Driekwart Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders voelt zich thuis in Nederland

Leden van migrantengroepen geven de Nederlandse samenleving gemiddeld een voldoende. De scores van Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders zijn het hoogst, maar groot zijn de verschillen niet. Ook is gevraagd om autochtone Nederlanders te waarderen op een schaal van 0-100. Turkse en Marokkaanse Nederlanders geven autochtonen de laagste gemiddelde score. Van de Turkse en Marokkaanse Nederlanders voelt iets meer

dan 60% zich thuis in dit land. Bij Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders is dit met een kleine driekwart aanmerkelijk hoger.

Tabel 5.7

Opvattingen over Nederland en autochtone Nederlanders, 2011

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans	autochtoon
gemiddeld cijfer Nederlandse samenleving (0-10)	6,3	6,4	6,6	6,7	6,5
gemiddelde score autochtone Nederlander (0-100)	59	60	62	64	67
% dat zich thuis voelt in Nederland	62	61	73	72	85

Bron: SCP (SIM '11 totaal) gewogen gegevens

Er is betrekkelijk weinig variatie binnen de groepen over hoe men over Nederland denkt. Binnen de Turkse en Marokkaanse groepen voelen ouderen zich wat minder thuis, maar verschillen naar opleidingsniveau zijn er nauwelijks. Tweedegeneratie Marokkaanse Nederlanders voelen zich niet vaker thuis in Nederland en hebben zelfs minder waardering voor de Nederlandse samenleving dan de eerste generatie. Bij alle migrantengroepen zijn de jongeren het meest ontevreden over de Nederlandse samenleving.

Vertrouwen in politie en rechters verschilt weinig tussen migranten en autochtonen

Turkse Nederlanders hebben weinig vertrouwen in de regering. Ook de andere migrantengroepen hebben hier minder vertrouwen in dan autochtone Nederlanders, die overigens zelf ook lage vertrouwenscijfers laten zien. Vertrouwen in de regering is hier wellicht breed opgevat. De toon in de politieke discussie ten aanzien van moslims en integratie zal waarschijnlijk in het antwoord zijn meegenomen. Over de rechters en de politie zijn leden van migrantengroepen behoorlijk te spreken. Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders stellen het minst vertrouwen in de politie.

Leden van migrantengroepen zijn vaker dan autochtone Nederlanders van mening dat andere mensen niet te vertrouwen zijn. We zien dit vooral bij Surinaamse Nederlanders, van wie minder dan een derde van mening is dat ze andere mensen kunnen vertrouwen.

Tabel 5.8

Vertrouwen in instituties (schaal van 0-10) en sociaal vertrouwen, naar etnische herkomst, 2011
(in gemiddelde scores, sociaal vertrouwen: in procenten)

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans	autochtoon
hoeveel vertrouwen heeft u op dit moment in:					
de regering van Nederland?	4,5	5,3	5,3	5,1	5,6
de rechters in Nederland?	6,2	6,4	6,1	6,0	6,2
de politie in Nederland?	6,2	6,0	5,8	5,8	6,4
andere mensen zijn wel te vertrouwen (%)	40	38	31	36	60

Bron: SCP (SIM '11, alleen hoofdonderzoek) gewogen gegevens

Banden met herkomstland sterk bij Turkse en Antilliaanse migranten

Veel Turkse migranten zijn sterk gericht op het herkomstland. Een derde zou – op termijn – willen terugkeren naar Turkije, bijna de helft heeft vaak contacten met familie in Turkije en meer dan 60% is in het afgelopen jaar naar Turkije geweest. Bij de Marokkaanse groep liggen deze percentages steeds wat lager, maar dat neemt niet weg dat ook bij deze groep nog velen op Marokko zijn georiënteerd; meer dan de helft van de Marokkaanse Nederlanders is er in het afgelopen jaar geweest. Bij Antilliaanse Nederlanders valt vooral het veelvuldig contact met de familie op.

Tabel 5.9

Banden met herkomstland, 2011

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans
terugkeerwens (% ja)	33	26	26	35
veel contact met familie in land van herkomst	46	39	39	53
afgelopen jaar in land van herkomst geweest	62	55	20	28

Bron: SCP (SIM '11, alleen hoofdonderzoek; totaal voor heimwee) gewogen gegevens

Een kort profiel per groep

Hierboven zijn de bevindingen per onderwerp gepresenteerd. We groeperen deze nu per migrantengroep.

De Turkse groep is naar verhouding gesloten, met een sterke interne samenhang. Zij identificeren zich sterk met de herkomstgroep en velen onderhouden frequente contacten met vrienden en familie in Turkije. Hoewel in de afgelopen jaren de beheersing van het Nederlands is verbeterd, blijft deze achter bij die van de Marokkaanse groep. Veel Turkse Nederlanders zijn pessimistisch gestemd over het maatschappelijke klimaat in Nederland. Geloof is belangrijk, maar Turkse moslims zijn wat minder streng in de

leer dan Marokkaanse moslims en vertonen wat minder actief religieus gedrag. Over de positie van vrouwen hebben Turkse Nederlanders over het algemeen modernere opvattingen dan Marokkaanse Nederlanders.

De verschillen tussen de Turkse en Marokkaanse groep zijn behoorlijk groot. De Marokkaanse groep onderhoudt vaker contact met autochtonen en beheerst het Nederlands beter dan de Turkse groep. Tegelijkertijd zijn het vaak strenge moslims die het geloof en de daaraan toegeschreven waarden zeer belangrijk vinden. Over de positie van vrouwen en homoseksuelen wordt doorgaans traditioneel gedacht, ook door hogeropgeleiden en de tweede generatie. Opvallend is het hoge aandeel tweedegeneratie Marokkaanse Nederlanders dat de kansen voor zichzelf en andere migranten laag inschat, zich hier niet thuis voelt en Nederland laag waardeert.

De sociaal-culturele distantie ten opzichte van autochtone Nederlanders is aanzienlijk kleiner bij de Surinaamse en Antilliaanse groep. Personen van Surinaamse en Antilliaanse komaf hebben bijvoorbeeld veelvuldig contact met autochtone Nederlanders. Met name Surinaamse Nederlanders combineren dit met frequent contact met leden van de eigen herkomstgroep. Die dubbele oriëntatie zien we ook met betrekking tot de groep waartoe ze zichzelf rekenen. Migrant van Surinaamse en Antilliaanse komaf voelen zich zowel Nederlander als Surinamer respectievelijk Antilliaan. Voor de meesten is Nederlands de moedertaal, wat het leggen van interetnische contacten natuurlijk vergemakkelijkt. Opmerkelijk zijn de verschillen tussen de Antilliaanse generaties. De tweede generatie kan als 'geassimileerd' worden beschouwd, terwijl de eerste generatie die in de afgelopen twee decennia naar Nederland is gekomen, sterker op de eigen herkomstgroep is gericht. Hoewel een aanzienlijk deel van de Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders zich thuis voelt in dit land, is het oordeel zeker niet op alle fronten even gunstig. Een substantieel aandeel is van mening dat de kansen van migranten in Nederland beperkt zijn en dat hun rechten niet altijd worden gerespecteerd. Met name Surinaamse Nederlanders zijn van mening dat er in Nederland vaak wordt gediscrimineerd en rapporteren veelvuldig dat ze zelf zijn gediscrimineerd.

Analyse van verschillen tussen en binnen groepen

Voor drie belangrijke indicatoren van de sociaal-culturele positie zijn analyses uitgevoerd die moeten aangeven waarom er verschillen zijn tussen migrantengroepen en autochtonen en hoe verschillen binnen groepen zijn te begrijpen. De analyses zijn uitgevoerd voor interetnisch contact, opvattingen over homoseksualiteit en vertrouwen. Bij analyses op een tijdstip is de richting van de causaliteit moeilijk te bepalen. De analyses laten dus vooral samenhangen zien.

Interetnisch contact

Hogeropgeleiden en personen met werk onderhouden vaker interetnisch contact dan lageropgeleiden en niet-werkenden. Migrant die het Nederlands goed beheersen hebben ook vaker contacten met autochtone Nederlanders. Tweedegeneratie migranten beheersen doorgaans het Nederlands goed en hebben veelal in Nederland een opleiding gevolgd, wat gemiddeld gesproken tot een toename van interetnische contacten leidt.

Daarnaast blijkt het nogal wat uit te maken of men in een wijk woont met veel migranten; dat verkleint de kans op interetnisch contact aanzienlijk. De mate van religiositeit blijkt van invloed te zijn op de wens om contacten aan te gaan met iemand van een andere etnische groep. Autochtonen en migranten die meer afwijzend staan ten opzichte van interetnisch contact hebben ook daadwerkelijk minder contact. Preferenties zijn dus belangrijk. Dat geldt voor migranten en voor autochtonen. Dat autochtone Nederlanders betrekkelijk weinig omgaan met migranten heeft met verschillen in leeftijd en met ontmoetingskansen – de autochtone groep is uiteraard aanzienlijk groter dan de migrantengroepen – te maken, maar ook met preferenties. Nogal wat autochtonen zijn terughoudend om interetnische contacten aan te gaan.

Migranten die vaker contact hebben met autochtonen, voelen zich ook vaker Nederlander, maken meer gebruik van de Nederlandse media en zien Nederland vaker als een land dat goede kansen biedt voor migrantengroepen.

Opvattingen over homoseksualiteit

Dat migranten en autochtonen verschillend over de positie van homoseksuelen denken is voor een belangrijk deel toe schrijven aan verschillen in religiositeit. Daarnaast zijn verschillen in sociaaleconomische integratie en leeftijd van belang. Contact met autochtonen, identificatie met Nederland en meer gebruik van de Nederlandse media hangen samen met een grotere acceptatie van homoseksualiteit. Gerichtheid op een sterkere inbedding in de herkomstgroep houden verband met een geringere acceptatie van homoseksualiteit.

Sociaal en institutioneel vertrouwen

Verschillen tussen migrantengroepen en autochtone Nederlanders in de mate van sociaal en institutioneel vertrouwen kunnen we met de beschikbare gegevens maar gedeeltelijk verklaren. Het blijkt dat leeftijd en opleiding ertoe doen evenals de wijk waarin men woont. De mate van religiositeit is hier geen factor van betekenis. Bij migrantengroepen blijkt de mate van vertrouwen vooral sterk samen te hangen met hun oriëntatie op en opvattingen over de kansen die Nederland biedt. Degenen die van mening zijn dat Nederland weinig kansen biedt aan migrantengroepen, zelf vaak discriminatie ervaren hebben en zich vooral verbonden voelen met de herkomstgroep geven aan weinig vertrouwen te hebben in anderen en in instituties als regering en rechtspraak.

Slotbeschouwing

Blootstelling aan de ontvangende samenleving

De centrale gedachte achter klassieke integratietheorieën is dat 'blootstelling' aan de ontvangende samenleving leidt tot veranderingen in opvattingen en gedrag van migranten (en van de ontvangende samenleving). Een van de hypothesen is dat mettertijd onderlinge contacten zullen toenemen en de oriëntatie op en de identificatie met het ontvangende land groter zal worden. Dergelijke veranderingen zouden zichtbaar moeten zijn wanneer groepen in de tijd worden gevolgd en bij verschillen tussen generaties. Met

deze voorstelling van zaken willen we de bevindingen van dit rapport nog eens tegen het licht houden. Natuurlijk moet hierbij enige voorzichtigheid worden betracht. Onze gegevens hebben doorgaans betrekking op een periode van vijftien tot twintig jaar en dat is voor integratieprocessen betrekkelijk kort. Niettemin is het interessant te bekijken in hoeverre op dit moment het idee van blootstelling aan een ontvangende samenleving van invloed is op veranderingen in sociaal-culturele positie van de onderzochte migrantengroepen.

Grote verschillen in de sociaal-culturele positie van generaties

De veronderstelling is dat met betrekking tot de beheersing van het Nederlands, het interetnisch contact en identificatie met het ontvangende land de tweede generatie duidelijk verschilt van de eerste. Dit is op verschillende punten ook feitelijk het geval. Binnen groepen en tussen generaties variëren de posities vaak sterk. Het ligt in de rede om dit toe te schrijven aan wat we blootstelling aan de ontvangende samenleving hebben genoemd. De tweede generatie heeft over het geheel genomen vaker contact met autochtone vrienden en identificeert zich minder sterk met de herkomstgroep dan de eerste generatie. Met name bij de Turkse en Marokkaanse tweede generatie is sprake van dubbele bindingen: men heeft veel contact met zowel de herkomstgroep als de autochtonen. De eerste generatie verkeert aanzienlijk vaker in eigen kring en contacten met autochtonen komen betrekkelijk weinig voor. Ook zijn er duidelijke verschillen – en dan vooral bij de Turkse en Marokkaanse groep – tussen generaties in de beheersing en het gebruik van de Nederlandse taal. In de afgelopen vijftien tot twintig jaar is bij deze groepen de beheersing van het Nederlands aanzienlijk verbeterd en wordt binnen huishoudens steeds vaker Nederlands gesproken met kinderen en partner. Deze bevindingen stroken met het lineaire idee van integratie. Tijd en opeenvolging van generaties leiden tot een geringere sociaal-culturele afstand.

Groepen naderen elkaar niet

Andere bevindingen van dit rapport wijzen er evenwel op dat groepen elkaar niet naderen. Zo zijn in de afgelopen vijftien jaar de vrijetijdscontacten tussen de vier grootste migrantengroepen en autochtone Nederlanders niet toegenomen, de bevindingen wijzen eerder op een neerwaartse tendens. Het aandeel migranten met een gemengd huwelijk is de afgelopen tien jaar op hetzelfde niveau gebleven en bij Antilliaanse Nederlanders is dat zelfs iets teruggelopen. In de laatste vijftien jaar is het aandeel migranten van Turkse en Marokkaanse komaf dat zich overwegend tot de herkomstgroep rekent ongeveer gelijk gebleven. Deze uitkomsten bieden geen ondersteuning voor de hypothese dat meer ‘blootstelling’ aan de ontvangende samenleving ertoe leidt dat de sociale en culturele afstand kleiner wordt.

Toegenomen etnische concentratie, verminderde acceptatie en oplopende werkloosheid belemmeren integratie

De in dit rapport uitgevoerde analyses geven inzicht in de redenen waarom in de afgelopen decennia de interetnische contacten en de bindingen met Nederland niet zijn toegenomen. Hoewel het opleidingsniveau van migrantengroepen over de jaren is

gestegen, het aandeel tweede generatie binnen migrantengroepen is gegroeid, steeds meer migranten het Nederlands beheersen en de gemiddelde verblijfsduur van migranten uit deze groepen is toegenomen, zien we dit dus niet terug in de ontwikkelingen in interetnisch contact en identificatie. Er zijn andere factoren in het spel die de ontwikkeling naar een geringere sociaal-culturele afstand doorkruisen. Op grond van onze analyses kunnen we vier factoren aanwijzen:

- toegenomen etnische concentratie
- verslechterd maatschappelijk klimaat: opvattingen over ervaren acceptatie van migrantengroepen, beeldvorming over moslims
- betekenis van religie
- gestegen werkloosheid

Met name het aangaan van onderlinge contacten wordt beïnvloed door ontmoetingskansen. In de afgelopen decennia is de omvang van migrantengroepen toegenomen en daarmee ook de etnische concentratie en segregatie. Hierdoor zijn de ontmoetingskansen van migranten en autochtonen afgenomen. Deze ontwikkeling heeft een drukkend effect gehad op de ontwikkelingen in de mate van interetnisch contact tussen migranten en autochtonen (zie ook Vervoort 2011).

Het maatschappelijke klimaat is een andere reden waarom de sociale en culturele afstand tussen migrantengroepen en autochtonen in de afgelopen decennia is blijven bestaan. Het idee dat blootstelling leidt tot integratie gaat niet op wanneer de blootstelling negatief van aard is. Een negatief maatschappelijk klimaat ten aanzien van migranten kan ertoe leiden dat migranten zich distantiëren van de ‘ontvangende’ samenleving en zich versterkt richten op de eigen herkomstgroep (Branscombe et al. 1999). De gedaalde ervaren acceptatie en de toegenomen ervaren discriminatie leiden ertoe dat migranten en autochtone Nederlanders verder van elkaar af komen te staan. Zo zijn migranten in de achterliggende jaren somberder geworden over de kansen die migrantengroepen in dit land krijgen. Dergelijke opvattingen, zo blijkt, houden verband met het vertrouwen in Nederlandse instituties, waardeoriëntaties en het aangaan van interetnisch contact. Een afname van wat wij ervaren acceptatie hebben genoemd, dempt dus de ontwikkeling naar meer identificatie met Nederland en interetnisch contact. De ongunstige beeldvorming over moslims speelt hierbij een belangrijke rol. Autochtone Nederlanders zijn kritisch over moslimgroepen en leden van moslimgroepen zijn van mening dat een groot deel van de Nederlandse bevolking geen respect heeft voor hun religieuze achtergrond. De beeldvorming bij autochtonen over moslimgroepen lijkt in de afgelopen jaren alleen maar te zijn verslechterd (Gijsberts en Dagevos 2009). Dit leidt niet tot toenadering en wederzijdse acceptatie.

Het geloof neemt bij Turkse en Marokkaanse Nederlanders een belangrijke plaats in. Er is een sterk verband tussen religiositeit en negatieve opvattingen over homoseksualiteit. Ook worden preferenties over het aangaan van sociale contacten met autochtonen, zeker als dit partnerrelaties betreft, door religieuze opvattingen beïnvloed. Aan de kant van autochtone Nederlanders is de beeldvorming over moslimgroepen vaak ongunstig. Dit heeft een rem gezet op de vermindering van de sociaal-culturele afstand tussen groepen.

Tevens belemmert de economische crisis de sociaal-culturele toenadering. Een betaalde baan gaat voor migranten samen met grotere sociaal-culturele integratie. De huidige conjuncturele tegenwind raakt de migrantengroepen onevenredig hard. Het zijn de werknemers in kwetsbare posities – laaggeschoold, flexibele contracten en werkzaam in conjunctuurgevoelige sectoren – die doorgaans als eerste hun baan verliezen. Onder hen bevinden zich veel niet-westerse migranten..

Balans van de sociaal-culturele positie: dynamiek en afstand

Binnen migrantengroepen zijn de verschillen in sociaal-culturele positie groot. Onder met name de Turkse en Marokkaanse tweede generatie zien we hybride vormen van interetnisch contact ontstaan, waarbij een sterke gerichtheid op de herkomstgroep wordt gecombineerd met frequente contacten met autochtonen. In gezinnen komt het steeds vaker voor dat er Nederlands wordt gesproken en opvattingen over de positie van vrouwen worden geleidelijk aan moderner. Tegelijkertijd blijft de sociale afstand tussen migranten en autochtonen groot en is deze de afgelopen decennia niet verminderd. De vraag rijst hoe zorgelijk dit is. Een grote mate van diversiteit in contacten en opvattingen is immers typerend voor de huidige samenleving. Ook binnen de autochtone bevolking is sprake van sociale segregatie en een breed palet van oriëntaties en opvattingen. In hoeverre de hier geconstateerde bevindingen zorgelijk zijn, moet daarom vooral worden beoordeeld op de gevolgen ervan voor bijvoorbeeld de positie in onderwijs en op de arbeidsmarkt, het maatschappelijk verkeer en de cohesie van een samenleving. Dit zijn belangrijke en complexe vraagstukken die nader en diepgaand onderzoek vergen. Niettemin kan er nu al iets over worden gezegd. Onderzoek laat zien dat het onderhouden van contacten met autochtonen over het geheel genomen gunstig uitwerkt voor de arbeidsmarktkansen van migranten. Autochtone contacten leiden voor hen gemiddeld gesproken naar betere hulpbronnen en posities dan contacten met personen uit migrantengroepen; tevens is er een duidelijke relatie met de beheersing van de Nederlandse taal. Belangrijk is verder dat over het geheel genomen meer interetnisch contact samenhangt met een gunstigere beeldvorming over en weer.

Nederland kan, ook internationaal gezien, worden aangemerkt als een permissieve samenleving. Gelijkheid van mannen en vrouwen staat hoog in het vaandel, er is brede steun voor abortus en euthanasie en de weerstand tegen homoseksualiteit is beperkt.

Op deze thema's is het verschil tussen migranten van Turkse en Marokkaanse origine en autochtone Nederlanders vaak groot. Deze opvattingen hebben een relatie met gedrag, onder andere waar het gaat om de arbeidsmarktparticipatie van vrouwen uit de Turkse en Marokkaanse groep en de bejegening van vrouwen en homoseksuelen.

Een belangrijke uitkomst van deze studie is dat volgens migranten het maatschappelijk klimaat in het afgelopen decennium is verslechterd. Zorgelijk is dat met name jongeren, hogeropgeleiden en de tweede generatie hier somber over zijn. Gevoelens van relatieve deprivatie zijn vaak belangrijke voorspellers van minder gewenste vormen van gedrag, zoals ontmoediging en het zich afwenden van het onderwijs en de arbeidsmarkt.

Dit rapport heeft laten zien dat de sociaal-culturele positie van migranten aan veranderingen onderhevig is, maar dat de afstand tot de autochtone bevolking groot blijft. Het

onderzoek heeft uitgewezen dat er tal van factoren van invloed zijn op de interetnische verhoudingen en oriëntaties. Opleiding, werk en etnische woonconcentratie spelen een rol, waardeoriëntaties en religie zijn belangrijk, opvattingen over de sociale afstand van autochtone Nederlanders bepalen de mogelijkheden tot interetnisch contact en het maatschappelijke klimaat is van grote invloed op de mogelijkheden en geneigdheid tot contact en identificatie met de ontvangende samenleving. De verslechterde economie van de afgelopen jaren zet de interetnische verhoudingen verder onder druk. Er zijn dus vele factoren van belang en daarmee ook vele aangrijpingspunten voor het beleid. Achterstandsbeleid in onderwijs en op de arbeidsmarkt, verbetering van de beheersing van het Nederlands via het onderwijs en het inburgeringsbeleid en het tegengaan van etnische concentratie zijn voorbeelden van (integratie)beleid die een bijdrage kunnen leveren aan de interetnische verhoudingen in Nederland.

Noot

- 1 Het scp gebruikt het woord 'allochtoon' niet meer in publicaties en spreekt van niet-westerse migranten. De items om de ervaren acceptatie te meten worden al jarenlang gebruikt. Om veranderingen door de tijd weer te kunnen geven, is het noodzakelijk om aan te sluiten bij de oorspronkelijke formulering. In de vraagstelling zelf wordt de term 'allochtoon' dus nog wel gehanteerd, maar niet in de tekst.

1 De sociaal-culturele positie van niet-westerse migranten in Nederland

1.1 Zorgen over de sociaal-culturele positie

Begin 2011 kwam een aantal Turks-Nederlandse professionals met een manifest naar buiten over de in hun ogen zorgelijke positie van Turks-Nederlandse jongeren (De Volkskrant 2012a). De binding met de Nederlandse samenleving zou in rap tempo afnemen, waardoor deze jongeren in een maatschappelijk isolement terecht zouden komen. Een groeiende groep jongeren zou in psychische problemen verkeren, anderen keerden zich af van de samenleving en weer anderen zouden hun heil zoeken in een conservatieve beleving van het geloof. Verder zou de gerichtheid op Turkije sterker worden, wat onder meer bleek uit een stijgend aandeel jongeren dat overweegt zich in Turkije te vestigen (De Volkskrant 2012b).

De hier signaleerde ontwikkelingen raken aan de sociaal-culturele positie van migranten in de Nederlandse samenleving. Vraagstukken met betrekking tot binding aan de Nederlandse samenleving en de gerichtheid op de herkomstgroep en het herkomstland zijn thema's die binnen het domein van de sociaal-culturele positie van migrantengroepen worden besproken. Het lijkt erop dat de interesse voor de (sociaal-culturele) integratie van migranten tegenwoordig wat is geluwd na een explosie van aandacht aan het begin van deze eeuw. In het publieke debat is de aandacht voor de integratieproblematiek zo overweldigend geweest dat er wellicht een zekere mate van integratiemoeheid is ontstaan. We zien dit ook in het beleid, dat afscheid heeft genomen van specifieke op migrantengroepen gerichte maatregelen. De ongunstige economische omstandigheden spelen eveneens een rol. Immigratie en integratie worden steeds minder vaak gezien als belangrijkste probleem van de Nederlandse samenleving (Dekker et al. 2012). Als gevolg van de financiële crisis zijn de zorgen over economie en inkomen juist toegenomen en is de ervaren minderhedenproblematiek naar de achtergrond geschoven (Gijsberts en Lubbers 2009).

Daarmee zijn de vraagstukken rondom de sociaal-culturele positie natuurlijk niet weg. De in het manifest geuite zorgen over Turkse jongeren is slechts één voorbeeld hiervan. In de achterliggende jaren maakten de media regelmatig melding van incidenten rondom homoseksuelen waar migrantenjongeren bij betrokken waren. Spanningen tussen migrantengroepen en autochtonen en tussen migrantengroepen onderling doen zich nog steeds voor en zijn van invloed op de beeldvorming die groepen over elkaar hebben. In dit rapport komen deze en andere onderwerpen aan de orde. Zo hebben we onderzocht hoe de sociaal-culturele positie van migrantengroepen er uitziet en hoe deze zich over de afgelopen jaren heeft ontwikkeld.

1.2 De sociaal-culturele positie gemeten

In onderzoek naar de integratie van migrantengroepen wordt onderscheid gemaakt tussen integratie in de structurele of formele sferen van de samenleving en integratie

in de sociaal-culturele of informele sferen van de samenleving (Alba en Nee 1997; Dagevos 2001; Portes en Zhou 1993; Veenman 1994). Bij de structurele of formele sferen gaat het om de positie op verschillende indicatoren van de sociale stratificatie, zoals de onderwijs-, arbeidsmarkt- en inkomenspositie. De sociaal-culturele positie verwijst veel meer naar de ‘zachte’ indicatoren. In beginsel komt een breed palet aan onderwerpen in aanmerking om de sociaal-culturele positie in kaart te brengen. In eerdere SCP-publicaties (bv. Dagevos et al. 2007; Gijsberts en Dagevos 2009) is steeds de volgende werkdefinitie gehanteerd: de sociaal-culturele positie is af te lezen aan de mate waarin migrantengroepen zich als aparte groep (blijven) onderscheiden. Dit werd onder meer afgemeten aan de mate waarin migrantengroepen buiten de herkomstgroepen contacten onderhouden, zich overwegend met de eigen groep identificeren en of migranten de Nederlandse taal beheersen en binnen het eigen gezin deze taal met partner en kinderen gebruiken. De gekozen definitie en indicatoren passen in de traditie van het integratieonderzoek zoals dat in het begin van de vorige eeuw in de Verenigde Staten tot ontwikkeling kwam. De klassieke assimilatietheorieën voorspelden dat migrantengroepen en de oorspronkelijke bevolking uiteindelijk in elkaar zouden opgaan. Als gevolg van langdurige ‘blootstelling’ aan de ontvangende samenleving neemt de sociale en culturele afstand af. Op deze benadering is veel kritiek gekomen (Portes en Zhou 1993). Noties van de klassieke assimilatietheorieën lijken vooral de integratie van Noord- en West-Europese groepen in de Verenigde Staten te beschrijven. De positieverwerving van andere groepen past veel minder bij de voorspellingen van deze theorie. Denk bijvoorbeeld aan bepaalde Aziatische groepen die een grote sociale afstand combineren met een voortvarende integratie in onderwijs en arbeidsmarkt (Gijsberts et al. 2012). Ook de positieverwerving van de zwarte bevolking in de Verenigde Staten sluit niet aan op het lineaire denken van de assimilatietheorie. Verder is het normatieve karakter gekritiseerd: alleen door het loslaten van netwerken en waardeoriëntaties van de herkomstgroep zou integratie mogelijk zijn.

Dit rapport is binnen het algemene denkraam van de integratietheorieën opgesteld. Hoe migranten zich verhouden ten opzichte van autochtonen en de ontvangende samenleving is het dominante perspectief. Als leidraad gaan we na of ‘tijd’ inderdaad ertoe leidt dat de sociaal-culturele afstand tussen groepen afneemt. Niet omdat we van mening zijn dat dit het enige of het wenselijke integratiepatroon is. Integratie als lineaire ontwikkeling zien we als een werkhypothese waartegen de bevindingen worden afgezet. Het is derhalve goed denkbaar dat de hier onderzochte migrantengroepen zich niet via dit model laten beschrijven maar een grote variatie in sociaal-culturele positie zullen laten zien waarbij verblijfsduur van groepen en de opeenvolging van generaties niet de voorspellingen van de genoemde theorieën volgen.

Bij de meting van de sociaal-culturele positie sluiten we aan bij de conceptualisering van Esser (2001, 2004). Naast *Platzierung*, dat verwijst naar de structurele indicatoren van integratie, onderscheidt hij drie dimensies die in verband kunnen worden gebracht met de sociaal-culturele positie. De dimensie *Kulturation* heeft betrekking op de verwerving van kennis en vaardigheden. Hierbij gaat het onder meer om de verwerving van de taal

van de ontvangende samenleving. Onder deze noemer bekijken we ook de verschillen in waardeoriëntaties tussen groepen. *Interaktion* duidt op de sociale afstand die minderheden en autochtonen tot elkaar wensen te bewaren en de mate waarin minderheden en autochtonen daadwerkelijk met elkaar omgaan. *Identifikation* ten slotte verwijst naar de mentale en emotionele verhouding met de ontvangende samenleving.

1.3 Stand van zaken, ontwikkelingen en inzicht in verschillen

Deze studie is gericht op de beschrijving van de stand van zaken en van ontwikkelingen in de sociaal-culturele positie van niet-westerse migranten in Nederland. Daarnaast zijn analyses uitgevoerd die duidelijk moeten maken welke factoren van invloed zijn op verschillen binnen en tussen groepen. We doen dit aan de hand van gegevens van de Survey Integratie Minderheden die in 2011 is gehouden onder de vier grootste niet-westerse groepen (SIM'11): de Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders. Ook de autochtone Nederlanders zijn in deze survey ondervraagd.

In 2011 is ruim 11% van de Nederlandse bevolking van niet-westerse herkomst (1,9 miljoen personen). Twee derde van hen behoort tot een van de vier grote herkomstgroepen. Turkse Nederlanders vormen de grootste groep (389.000), gevolgd door Marokkaanse (356.000), Surinaamse (345.000) en Antilliaanse Nederlanders (141.000). Naast de vier grote migrantengroepen zijn de laatste jaren in Nederland ook andere groepen in omvang toegenomen, zoals vluchtelingen en Oost-Europeanen. Deze 'nieuwe' migrantengroepen maken geen onderdeel uit van dit onderzoek, omdat deze recentelijk in aparte publicaties onderwerp van studie zijn geweest (Dagevos 2011; Dourleijn en Dagevos 2011). Als we in dit rapport spreken van niet-westerse migranten worden hier de vier klassieke migrantengroepen samen bedoeld en niet alle niet-westerse migranten in Nederland.

In publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau spreken we al enige tijd niet meer over allochtonen, maar over migranten. Het betreft hier leden van de eerste en tweede generatie. Strikt genomen gaat het dus over migranten en hun nakomelingen. Om stilistische redenen hebben we het in dit rapport doorgaans over migranten. Tenzij anders vermeld zijn dit leden van de eerste en tweede generatie.

We gaan bij de beschrijving in op verschillen tussen groepen, en maken – indien mogelijk – een vergelijking met de autochtone bevolking. Ook zal worden gekeken in hoeverre er verschillen zijn binnen migrantengroepen: tussen generaties, leeftijdsgroepen, opleidingscategorieën en tussen mannen en vrouwen. Vervolgens zal een vergelijking over de tijd worden gepresenteerd voor de indicatoren waarbij dat mogelijk is. Zijn groepen elkaar sociaal en cultureel gezien in de afgelopen decennia genaderd of neemt de afstand juist toe?

1.4 Gebruikte bronnen

De belangrijkste empirische bron van informatie voor deze rapportage is zoals gezegd het Survey Integratie Minderheden 2011 (SIM'11). Doel van deze survey is om de positie van de vier grootste niet-westerse groepen in Nederland in kaart te brengen en, door aan

te sluiten op eerder onderzoek, de integratie van deze groepen over de tijd volgen. Het is het meest recente en omvangrijke survey onder deze groepen. De SIM'11 bestaat uit personen van 15 jaar en ouder die zelf in Turkije, Marokko, Suriname of de Nederlandse Antillen zijn geboren, of waarvan een van de ouders in een van deze landen geboren is. Daarnaast zijn autochtone Nederlanders – respondenten waarvan beide ouders in Nederland zijn geboren – ondervraagd.

SIM'11 bestaat uit een hoofdonderzoek (uitsluitend *face to face* interviews) en een mixed mode onderzoek (internet, telefonisch, *face to face*). In totaal hebben 4125 respondenten aan het hoofdonderzoek meegewerkt en 2698 aan het mixed mode onderzoek (zie Korte en Dagevos 2011 voor een uitgebreid verslag van het verloop van veldwerk en verantwoording voor de respons.) De representativiteit van het gestapelde bestand (mixed mode en hoofdonderzoek samen) is goed en groter dan de representativiteit van de afzonderlijke onderzoeken. Verder verschillen de uitkomsten van kernvariabelen in het mixed mode en hoofdonderzoek niet sterk van elkaar (Kappelhof, nog te verschijnen). Daarom wordt waar mogelijk gebruikgemaakt van het totale bestand: het gestapelde bestand van het hoofdonderzoek met het mixed mode onderzoek (N=6823). Niet alle items zijn in het mixed mode onderzoek bevraagd. Wanneer alleen de antwoorden van respondenten uit het hoofdonderzoek zijn gebruikt wordt dit expliciet vermeld bij de desbetreffende tabel.

Van SPVA '88 tot SIM'11

Een belangrijk onderdeel van deze rapportage is het beschrijven van ontwikkelingen over de tijd. SIM'11 past in een lijn van eerdere surveys die in opdracht van het ministerie verantwoordelijk voor het integratiebeleid zijn uitgevoerd om de positie van de vier grote migrantengroepen in kaart te brengen. In de afgelopen decennia zijn vijf surveys Sociale Positie en Voorzieningengebruik van Allochtonen (SPVA '88, '91, '94, '98 en '02) uitgevoerd. Deze zijn in 2006 opgevolgd door de Survey Integratie Minderheden 2006 (SIM'06). In de SPVA werden hoofden van Turkse, Marokkaanse, Surinaamse, Antilliaanse en autochtone huishoudens uit dertien gemeenten geselecteerd. Ten opzichte van de SPVA-onderzoeken is de opzet van SIM'06 veranderd. De belangrijkste verandering betreft dat in samenwerking met het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) een landelijke personensteekproef is getrokken uit de Gemeentelijke Basisadministratie (GBA). Om de verschillende surveys met elkaar te vergelijken is een weegfactor aangebracht. Hierdoor kan een beter beeld worden geschetst van de ontwikkelingen in de sociaal-culturele positie van niet-westerse migranten.

De opzet van SIM'11 is aangepast ten opzichte van SIM'06. De grootste verandering is dat er naast het hoofdonderzoek bestaande uit *face to face* interviews ook een aanvullende mixed mode onderzoek gedaan is. Tevens is in SIM'11 vaker gebruikgemaakt van enquêteurs uit de eigen groep. Bij de Turkse en Marokkaanse groep zijn alle interviews door enquêteurs uit de eigen groep gehouden (in 2006 partieel). Bij de Surinaamse en Antilliaanse groep is dit in SIM'11 vaker gedaan dan in SIM'06. Er zijn aanwijzingen dat intervieweffecten een rol spelen (Kappelhof 2012). Over het geheel genomen wijzen de antwoorden op vragen over sociaal-culturele onderwerpen in de richting van een sterkere oriëntatie op de eigen herkomstgroep als deze worden gesteld door een interviewer

uit de eigen groep. Het is niet duidelijk hoe groot de verschillen zijn en het is niet goed mogelijk om hiervoor te corrigeren. Bij de interpretatie van ontwikkelingen tussen 2006 en 2011 betrachten we dan ook terughoudendheid. Alleen wanneer we over gegevens beschikken voor een langere termijntrend worden ontwikkelingen in kaart gebracht.

1.5 De sociaal-culturele positie in vijf hoofdstukken

In hoofdstuk 2 beginnen we met een schets van de maatschappelijke context van integratie. Integratie is geen eenzijdig proces. De positie van migranten is niet alleen afhankelijk van de migrant zelf, maar ook van de ontvangende samenleving. Hoe staat de Nederlandse samenleving tegenover de multi-etnische samenleving? Integratie betekent dat je door de omgeving wordt gezien als onderdeel van de samenleving. Dat vergt bereidheid tot acceptatie door de 'ontvangende' samenleving. Aan de orde komen hoe migranten denken over de kansen die zij in Nederland hebben en in hoeverre zij discriminatie ervaren. Tevens komen de opvattingen van autochtone Nederlanders over de multi-etnische samenleving aan bod.

In hoofdstuk 3 staan de sociale verhoudingen binnen de multi-etnische samenleving centraal. Bij de sociale integratie gaat het van oudsher om de mate waarin migranten sociale contacten onderhouden met de autochtone bevolking (o.a. Dagevos 2001; Veenman 1995). Ook wij gaan hier nader op in, maar vanuit een breder perspectief. Er is bijvoorbeeld kritiek geuit dat de sociale integratie vaak eenzijdig wordt voorgesteld: het speelt alleen bij migranten en niet bij autochtone Nederlanders (Schinkel 2008). Om een completer beeld te krijgen, kijken we daarom ook naar de contacten die autochtone Nederlanders hebben met migranten. Tevens besteden we aandacht aan de verhoudingen tussen migrantengroepen.

Hoofdstuk 4 richt zich in hoofdlijnen op de culturele dimensie van de sociaal-culturele positie van migranten. Hierbij vestigt de aandacht zich op drie thema's: waarde-oriëntaties, taal en religie. Een grotere afstand tussen mensen en groepen in opvattingen, religie en taal, gaat samen met zwakkere onderlinge sociale verbindingen (Hagendoorn 1995). De aandacht richten op de mate waarin waarden gedeeld worden is vatbaar voor kritiek. De vraag kan worden gesteld welke opvattingen er precies gedeeld dienen te worden. Is dit niet een normatieve kwestie? Wie bepaalt dat? Daarnaast laat een gerichtheid op gedeelde opvattingen weinig ruimte over voor diversiteit. En dit terwijl de samenleving cultureel steeds pluriformer is geworden. Er is een versnippering in de achtergronden van migranten: er wordt zelfs gesproken over superdiversiteit (Vertovec 2010) die zich op alle vlakken manifesteert. Daarnaast is er ook sprake van diversiteit binnen de autochtone bevolking. In hoeverre kun je dan spreken over dé opvattingen of dé normen en waarden van de autochtone Nederlanders? Verder kan door het benadrukken van de culturele verschillen (culturalisering) de aandacht vooral uitgaan naar het anders-zijn van migranten, dit kan stigmatiserend werken (Schinkel 2008). Tegelijkertijd weten we dat een grote culturele afstand tussen groepen het samenleven bemoeilijkt. Daarnaast hebben opvattingen concrete gevolgen voor het dagelijks leven. Er zijn bijvoorbeeld zorgen over bepaalde opvattingen die relatief sterk vertegenwoordigd zijn bij migranten. Denk aan traditionele denkbeelden over mannen en vrouwen;

deze kunnen de positie van migrantenvrouwen schaden (Merens 2009). Ook wordt de gebrekkige acceptatie van homoseksualiteit bij migranten als bron van zorg gezien. Het is een onderwerp dat hoog op de beleidsagenda staat (TK 2011).

Het eerste deel van hoofdstuk 5 gaat over de sociaal-emotionele banden met de Nederlandse samenleving en de herkomstgroep. Onderwerpen die hierbij aan bod komen zijn identificatie, tevredenheid met de Nederlandse samenleving, gevoelens van thuis zijn en heimwee, en de mate waarin Nederland gezien wordt als vaderland. Bij de banden met de herkomstgroep kijken we ook naar het transnationale perspectief. Daarnaast gaat dit hoofdstuk in op de politieke betrokkenheid en het sociaal vertrouwen.

In hoofdstuk 6 gaan we dieper in op het verhaal achter de verschillen in sociaal-culturele positie. In dit hoofdstuk worden de uitkomsten van een aantal analyses gepresenteerd die meer zicht moeten geven op de verschillen tussen en binnen groepen. Eerder onderzoek heeft laten zien dat er grote verschillen zijn tussen autochtonen en niet-westerse migranten en tussen niet-westerse migranten onderling (Gijsberts en Dagevos 2009; Huijnk et al. 2010). In het maatschappelijke debat klinken geluiden dat Nederland dermate divers geworden is dat enkelvoudige indelingen, zoals etniciteit of generatie, weinig verklaringskracht meer hebben (Entzinger en Scheffer 2012; RMO 2012). Etniciteit zou irrelevant zijn geworden (Ham en Van der Meer 2012). Analyses kunnen duidelijk maken in hoeverre dit daadwerkelijk zo is. Daarnaast kunnen de verdiepende analyses helpen bij de duiding van de gesignaleerde ontwikkelingen. Zo weten we dat de etnische concentratie en werkloosheid van migranten de laatste jaren zijn toegenomen. Tevens zijn er signalen dat migranten zich steeds minder geaccepteerd voelen in de Nederlandse samenleving. Dit zijn factoren die mogelijk de sociaal-culturele distantie tussen autochtonen en migranten vergroten.

2 Het maatschappelijke klimaat: discriminatie en ervaren acceptatie

2.1 Insluiting of uitsluiting?

Integratie is geen eenzijdig proces. De positie van migranten is niet alleen afhankelijk van de migrant zelf, maar ook van de ontvangende samenleving. Het gevoel Nederlander te zijn en het gevoel thuis te zijn in Nederland is verbonden met de wijze waarop de samenleving reageert op nieuwkomers. Intolerantie, uitsluiting, afwijzing en discriminatie kunnen ertoe leiden dat migranten zich afkeren van de samenleving en zich terugtrekken binnen de eigen etnische herkomstgroep (Branscombe et al. 1999). Uitsluiting en discriminatie belemmeren niet alleen het gevoel erbij te horen, maar kunnen ook negatief uitwerken voor de arbeids- of woningmarktpositie. In dit hoofdstuk schetsen we die maatschappelijke context. Hoe staat de Nederlandse bevolking tegenover niet-westerse migranten? En in hoeverre voelen niet-westerse migranten zich zelf al dan niet geaccepteerd?

Vorig onderzoek liet zien dat tamelijk veel migranten negatief oordelen over het maatschappelijke klimaat in Nederland (Gijsberts en Lubbers 2009). Onder een deel van de migranten leeft het gevoel dat ze maar in beperkte mate worden geaccepteerd in Nederland. Uit opinieonderzoek komt naar voren dat de beeldvorming rondom de integratie van migranten het meest negatief was aan het begin van deze eeuw. Na 2005 was er een tendens naar meer positieve opvattingen ten aanzien van vraagstukken rondom de multiculturele samenleving (Gijsberts en Lubbers 2009). De vraag is hoe opvattingen over en weer zich verder hebben ontwikkeld.

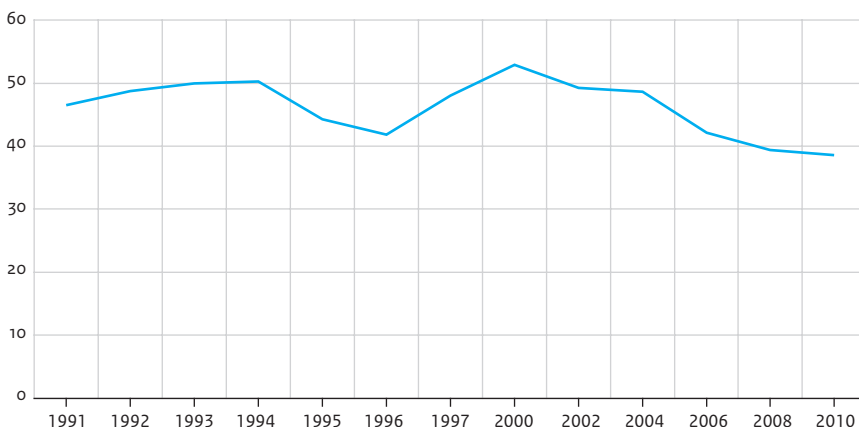
We beschrijven eerst hoe opvattingen zich onder de gehele Nederlandse bevolking hebben ontwikkeld en gaan dan in op percepties van discriminatie en acceptatie van de kant van niet-westerse migranten. Daarna schenken we aandacht aan de beeldvorming van en over moslims in Nederland.

2.2 De ontvangende samenleving: opvattingen onder de Nederlandse bevolking

Er is veel onderzoek gedaan naar weerstand tegen de aanwezigheid van niet-westerse migranten (zie bv. Coenders 2001; Gijsberts en Dagevos 2004). Daaruit blijkt dat een aanzienlijk deel van de bevolking negatief is over de hoeveelheid migranten in Nederland. Dit zien we ook hier terug (figuur 2.1). Al bijna twintig jaar vindt circa de helft van de Nederlandse bevolking dat er te veel mensen van een andere nationaliteit in Nederland wonen. In 2000 was de weerstand het hoogst (53%). Daarna doet zich een daling voor tot 39% in 2010, ongeveer hetzelfde niveau als in het midden van de jaren negentig. De opvatting dat er te veel niet-westerse migranten in Nederland wonen wordt de laatste jaren dus minder onderschreven.

Figuur 2.1

Aandeel van de Nederlandse bevolking (16 jaar en ouder) dat vindt dat er te veel allochtonen in Nederland wonen, 1991-2010 (in procenten)

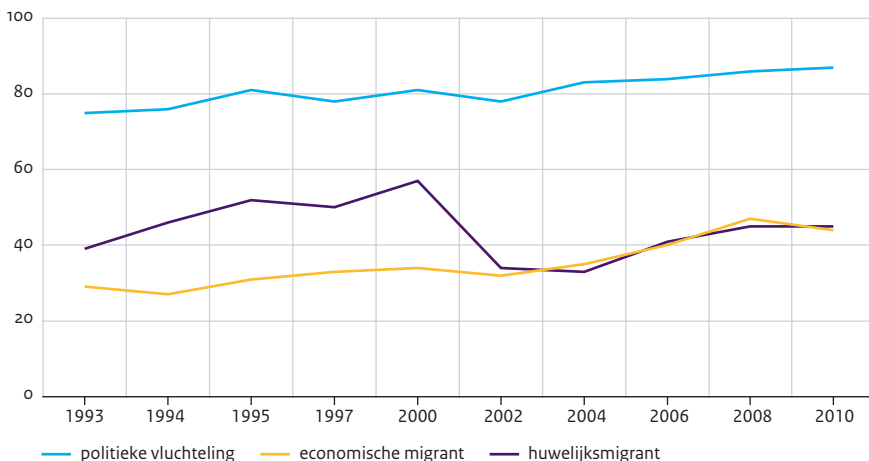
Bron: SCP (CV'91-'10)

Het overgrote deel van de Nederlandse bevolking staat al jaren positief tegenover de toelating van politieke vluchtelingen (figuur 2.2). Die stemming is geleidelijk nog iets versterkt. Wanneer het andere migratiemotieven betreft, is het oordeel over het verstrekken van verblijfsvergunningen beduidend minder positief. Meningen over de toelating van economische migranten zijn sinds begin jaren negentig milder geworden, al lijken tussen 2008 en 2010 de opvattingen wat minder positief te zijn geworden. De economische crisis kan hierbij een rol spelen. De coulance ten aanzien van huwelijksmigratie nam in de jaren negentig toe. Na 2000 vond echter een kentering plaats: was in 2000 nog 57% van de Nederlandse bevolking positief over het toelaten van huwelijksmigranten, in 2002 daalde dit tot 34%. Sinds 2004 is deze trend gekeerd en worden opvattingen weer positiever, hoewel de instemming met het toelaten van huwelijksmigranten nog niet het niveau heeft bereikt van de tweede helft van de jaren negentig.

Het Continue Onderzoek Burgerperspectieven (COB) (Dekker et al. 2012) schetst een soortgelijk beeld. Enerzijds komt naar voren dat de multi-etnische samenleving op weinig steun kan rekenen. Bijna twee derde vindt dat migranten zich moeten aanpassen aan de Nederlandse cultuur; bijna de helft vindt dat zo veel mogelijk asielzoekers moeten worden teruggestuurd. Maar anderzijds zijn de opvattingen over de multiculturele samenleving de laatste jaren niet negatiever geworden. In vergelijking met 2008 zijn bijvoorbeeld in 2012 minder mensen van mening dat er te veel mensen van een andere nationaliteit in ons land wonen of dat Nederland een prettiger land zou zijn als er minder immigranten zouden wonen. De veranderingen zijn klein, maar gaan in de richting van een positiever beeld van de multiculturele samenleving.

Figuur 2.2

Aandeel van de Nederlandse bevolking (16 jaar en ouder) dat positief oordeelt over het afgeven van verblijfsvergunningen aan verschillende categorieën immigranten, 1993-2010 (in procenten)

Bron: SCP (cv '93-'10)

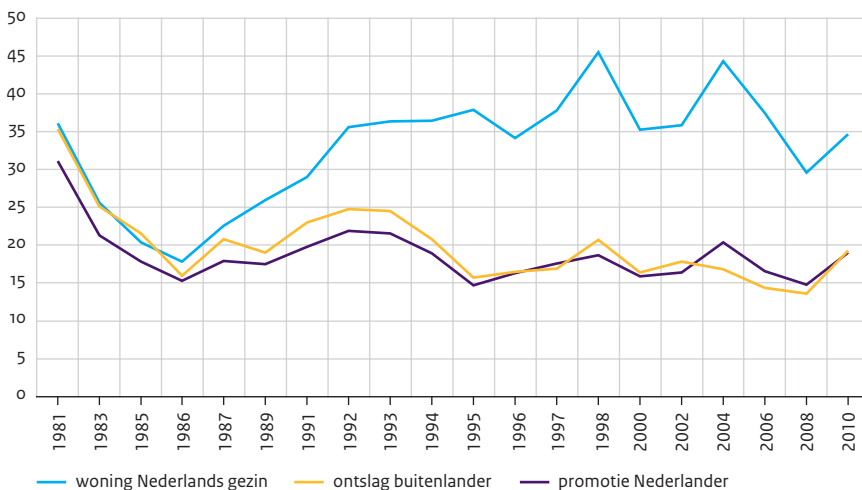
Neiging tot discriminatie

Aan de bevolking is gevraagd of bij de verdeling van woningen, ontslag of promotie onderscheid gemaakt mag worden ten aanzien van migranten. Wat betreft de arbeidsmarkt vindt een ruime meerderheid van de bevolking dat bij ontslag of promotie geen verschil mag worden gemaakt. Sinds het midden van de jaren negentig is hierin – op enige fluctuaties na – weinig veranderd (figuur 2.3). Vanaf 2004 lijken de opinies enigszins positiever te worden, tussen 2008 en 2010 loopt daarentegen de neiging om onderscheid te maken weer iets op. Dit zou met de economische teruggang in Nederland te maken kunnen hebben. Gaat het om de toewijzing van een woning dan wil in 2010 circa 35% van de bevolking een Nederlands gezin voorrang geven. Deze neiging tot discriminatie met betrekking tot de woningmarkt is sinds midden jaren tachtig toegenomen. Ook bij de toewijzing van woningen neemt sinds 2004 de discriminatiegeneigdheid af, om vanaf 2008 weer wat te stijgen.

Economische schaarste kan ertoe leiden dat sociale groepen elkaar uitsluiten. Wanneer de economische situatie verslechtert, is het mogelijk dat dit leidt tot meer negatieve houdingen ten aanzien van migranten (Quillian 1995). Dit zien we hier maar mondjesmaat terug. De economische teruggang waarmee Nederland sinds eind 2007 te maken heeft, lijkt weinig (negatieve) invloed te hebben gehad op de opvattingen over minderheden. In 2009 kwamen Gijsberts en Lubbers tot eenzelfde bevinding. Wel is het zo dat sinds 2008 de geneigdheid tot discriminatie is toegenomen en de houding ten aanzien van het toelaten van economische migranten wat negatiever is geworden.

Figuur 2.3

Discriminatiegeneigdheid onder de Nederlandse bevolking van 16 jaar en ouder, 1981-2010
(in procenten)

Bron: SCP (CV '81-'10)

Wat hierbij kan meespelen is dat de werkloosheid onder autochtonen in Nederland (nog) niet heel sterk is toegenomen. In Spanje zie je wel een duidelijke relatie tussen economische ontwikkelingen en opvattingen over migranten (Dekker et al. 2012). Bij sterk oplopende werkloosheid is men daar de laatste jaren veel negatiever geworden over de invloed van migranten op de economie. Op een ander punt lijken de economische omstandigheden wel een duidelijke invloed gehad te hebben. In vergelijking met 2008 worden immigratie en integratie minder vaak als belangrijkste probleem van de Nederlandse samenleving genoemd. Als gevolg van de financiële crisis zijn bijvoorbeeld de zorgen over economie en inkomen toegenomen.

Opvattingen van migranten

De zojuist gerapporteerde bevindingen hebben betrekking op de gehele Nederlandse bevolking. Aangezien autochtonen duidelijk oververtegenwoordigd zijn in dit onderzoek, wordt het beeld in hoge mate gedomineerd door opvattingen van autochtone Nederlanders. Onderzoek onder de vier grootste niet-westerse groepen laat echter zien dat onder hen het beeld met betrekking tot de multi-etnische samenleving niet onverdeeld gunstig is. Bijna de helft vindt bijvoorbeeld dat het voor een wijk slecht is als er veel migranten komen wonen¹ (tabel 2.1). Dit aandeel varieert tussen de 43% (Marokkaanse Nederlanders) en 49% (Surinaamse Nederlanders). Bij de Turkse Nederlanders onderschrijft 41% de opvatting dat er in Nederland te veel migranten wonen; dit aandeel is aanmerkelijk hoger dan bij de andere groepen. Dat het goed is dat de samenleving

bestaat uit mensen van verschillende culturen en dat migranten gelijke sociale rechten hebben wordt breed gedeeld door zowel de migrantengroepen als de autochtone Nederlanders.

Deze vergelijking maakt duidelijk dat autochtone Nederlanders het minst positief over de multi-etnische samenleving denken. Bijna de helft van de autochtone Nederlanders vindt dat er te veel migranten in Nederland wonen en bijna twee derde is van mening dat het voor een wijk slecht is als er veel migranten komen wonen. Slechts een klein deel (12%) van hen vindt dat het makkelijker moet worden om in Nederland asiel te krijgen.

Tabel 2.1

Houding ten aanzien van niet-westerse migranten, naar etnische herkomst, (helemaal) mee eens, 2011, (in procenten)

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans	autochtoon
Het is goed als een samenleving bestaat uit mensen van verschillende culturen.	89	93	94	91	77
Het moet makkelijker worden om in Nederland asiel te krijgen. ^a	53	59	36	31	12
Allochtonen die legaal in Nederland mogen wonen, moeten dezelfde rechten op sociale zekerheid hebben als autochtone Nederlanders.	92	92	88	90	81
Er wonen in Nederland te veel allochtonen.	41	20	24	29	48
Het is slecht voor een wijk als er veel allochtonen komen wonen.	45	43	49	45	66

a Dit item is alleen in het hoofdonderzoek opgenomen.

Bron: SCP (SIM '11 totaal) gewogen gegevens

2.3 Percepties van discriminatie en acceptatie onder niet-westerse migranten

Het is moeilijk om de omvang en aard van discriminatie goed in kaart te brengen. Daders zullen niet zo snel geneigd zijn om toe te geven dat zij discrimineren. Daarnaast is discriminatie niet altijd openlijk zichtbaar en hoeft feitelijke discriminatie niet altijd als zodanig te worden ervaren. Er is de laatste jaren echter veel onderzoek gedaan waarin onomstotelijk is vastgesteld dat discriminatie plaatsvindt (bv. Andriessen et al. 2007). Dit is bijvoorbeeld op de arbeidsmarkt vastgesteld door middel van zogenaamde 'praktijktests'. Deze houden een directe meting van het gedrag van werkgevers in. Het doel van de test is te bezien of twee fictieve kandidaten die qua arbeidsrelevante kenmerken gelijk zijn, maar een andere etnische achtergrond hebben, een even grote kans hebben om een baan te krijgen. Een andere manier om zicht te krijgen op de mate waarin discriminatie voorkomt, is door aan niet-westerse migranten te vragen naar hun ervaringen met discriminatie.

Een aanzienlijk deel van de migranten geeft aan ten minste af en toe zelf te maken te hebben gehad met discriminatie. Dit aandeel is het hoogst bij de Surinaamse Nederlanders (47%), gevolgd door de Antilliaanse Nederlanders (43%), de Marokkaanse Nederlanders (41%) en de Turkse Nederlanders (37%). Circa 10% van de migranten geeft aan (zeer) vaak ervaringen te hebben gehad met discriminatie. In het SIM-onderzoek van 2006, scoorde de Surinaams-Nederlandse groep nog het laagst als het ging om ervaringen met discriminatie. Het is niet duidelijk waarom de Surinaamse groep er nu zo uitspringt: de beeldvorming over deze groep is naar verhouding positief.

Verder is nagegaan of migranten van mening zijn dat migrantengroepen in Nederland worden gediscrimineerd. Ruim driekwart van de Turkse en Marokkaanse Nederlanders en bijna 90% van de Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders is van mening dat migranten ten minste af en toe worden gediscrimineerd. Bij alle groepen is ongeveer de helft van mening dat er af en toe wordt gediscrimineerd in de Nederlandse samenleving. Het aandeel migranten dat vindt dat migrantengroepen (zeer) vaak worden gediscrimineerd schommelt tussen de 27% bij de Turkse Nederlanders en 36% van de Antilliaanse Nederlanders.

Tabel 2.2

Algemene perceptie van en persoonlijke ervaring met discriminatie van allochtonen door Nederlanders, naar etnische herkomst, 2011 (in procenten)

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans
discriminatie van allochtone groepen				
(bijna) nooit	24	24	14	13
af en toe	49	46	51	50
(zeer) vaak	27	30	35	36
persoonlijke ervaring				
(bijna) nooit	64	60	53	57
af en toe	26	30	35	30
(zeer) vaak	11	11	12	13

Bron: SCP (SIM '11 totaal) gewogen gegevens

Alleen bij de Marokkaanse Nederlanders ervaart de tweede generatie meer discriminatie dan de eerste. Ook voelen jonge Marokkaanse Nederlanders zich relatief sterk gediscrimineerd. Generatie en leeftijd hangen sterk samen. De beeldvorming over jonge Marokkanen van de tweede generatie is ongunstig, onder andere vanwege de associatie met overlast. Dit kan tot gevolg hebben dat deze groep relatief meer wordt gediscrimineerd op bijvoorbeeld de arbeidsmarkt of tijdens het uitgaan.

Bij de overige groepen voelt de eerste generatie zich meer gediscrimineerd. Dit is het duidelijkst zichtbaar bij de Antilliaanse Nederlanders en hangt waarschijnlijk samen met de segmentatie binnen de Antilliaanse groep. De tweede generatie Antilliaanse Nederlanders is een goed geïntegreerde groep, terwijl de eerste generatie voor een deel bestaat uit kansarme jongeren die sinds 1995 naar Nederland zijn gemigreerd.

Deze ‘nieuwe’ eerste generatie slaagt er niet in een gunstige positie te verwerven. Zij staan op de arbeidsmarkt veelal buitenspel en zijn relatief vaak verdacht van een crimineel delict (Gijsberts et al. 2012). Dat de oudste migranten de minste discriminatie ervaren, valt mogelijk te verklaren vanuit de geringe maatschappelijke participatie van deze groep. Zij lopen derhalve minder risico om gediscrimineerd te worden.

Marokkaans-Nederlandse vrouwen rapporteren meer discriminatie dan mannen uit deze etnische groep. Onder de andere groepen zijn het juist de mannen die aangeven meer gediscrimineerd te worden. De relatie tussen opleiding en persoonlijk ervaren discriminatie is niet eenduidig. De laagst opgeleiden (maximaal basisschool) geven over het algemeen aan het minst te worden gediscrimineerd. Maar ook de Antilliaans-Nederlandse hoogst opgeleiden springen er in positieve zin uit: zij hebben het minst met discriminatie te maken.

Tabel 2.3

Ten minste af en toe persoonlijk ervaring met discriminatie, naar etnische herkomst en achtergrondkenmerken, 2011 (in procenten)^a

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans
totaal	36	40	47	43
mannen	39	44	51	46
vrouwen	34	47	43	40
15-24 jaar	35	45	36	39
25-44 jaar	39	41	52	46
45-64 jaar	37	38	51	45
≥ 65	21	28	33	26
1 ^e generatie	37	39	49	48
2 ^e generatie	36	43	44	30
max. basisschool	32	36	45	40
vbo/mavo	36	46	46	44
mbo/havo/vwo	42	43	47	51
hbo/wo	35	39	49	32

Bron: SCP (SIM'11 totaal) gewogen gegevens

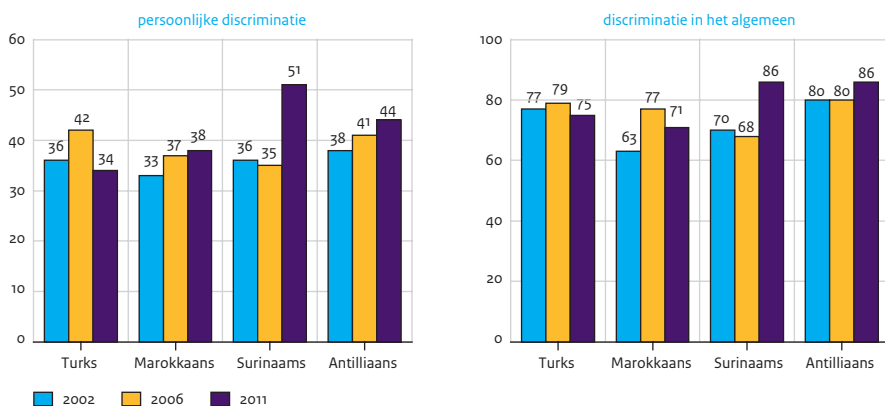
De hoogst opgeleiden hebben vaker het idee dat migranten worden gediscrimineerd (zie tabel B2.1, in de bijlage bij H2, te vinden via www.scp.nl onder dit rapport, voor de uitsplitsing van de inschatting van discriminatie in het algemeen). Dit wordt wel de integratieparadox genoemd: juist de meest geïntegreerden percipiëren het maatschappelijke klimaat het minst gunstig (Buijs et al. 2006). Eén van de verklaringen wordt gezocht in gevoelens van relatieve deprivatie. De omstandigheid dat het voltooien van een goede opleiding voor hogeropgeleide migranten minder automatisch tot maat-

schappelijk succes leidt, lijkt een bron van frustratie. Een andere verklaring ligt in het beter volgen van de politieke discussie rondom migranten. De sombere teneur van de berichtgeving werkt wellicht door in een ongunstigere beoordeling van het maatschappelijk klimaat ten aanzien van migranten (Gijsberts en Vervoort 2009; Van Doorn et al., nog te verschijnen).

We hebben inmiddels de beschikking over drie metingen van ervaren discriminatie en kunnen dus – voorzichtig – een uitspraak doen over ontwikkelingen door de tijd. De ontwikkeling in de perceptie van discriminatie in het algemeen is grotendeels gelijk aan die van de persoonlijk ervaren discriminatie (figuur 2.4). Er is sinds 2002 een toename geweest bij alle groepen, behalve bij de Turkse Nederlanders. De toename is voor zowel de persoonlijke als de algemene perceptie van discriminatie het sterkst geweest bij de Surinaamse Nederlanders. Dit is verrassend omdat de Surinaamse Nederlanders in de beeldvorming juist positief naar voren komen (zie bv. tabel 3.2). Het is niet duidelijk waaraan deze scherpe toename in ervaren discriminatie kan worden toegeschreven.

Figuur 2.4

Perceptie van discriminatie (ten minste af en toe), naar etnische herkomst, 2002-2011 (in procenten)

Bron: SCP (SPVA'02, SIM'06, SIM'11) gewogen gegevens

Reden van discriminatie

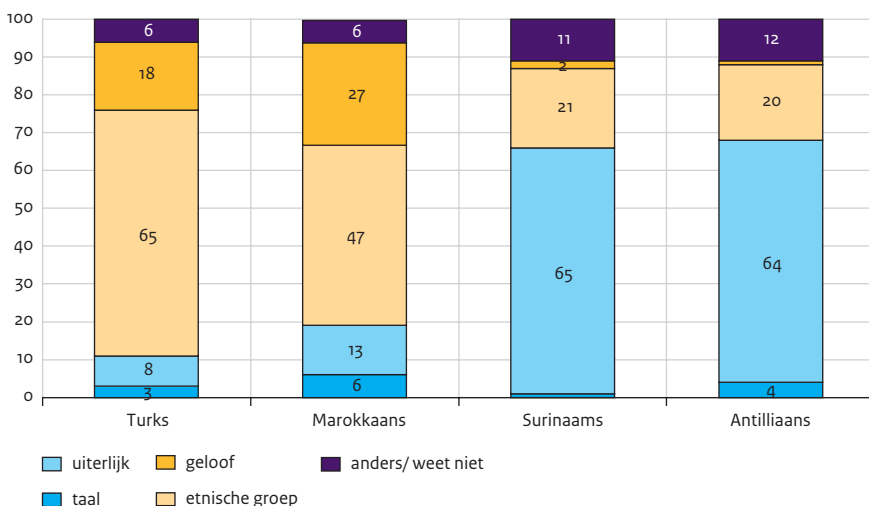
Aan de mensen die aangaven gediscrimineerd te zijn, is gevraagd wat de voornaamste reden was van de gepercipieerde discriminatie. De aard van discriminatie verschilt duidelijk tussen enerzijds de Turkse en Marokkaanse Nederlanders en anderzijds de Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders. Bij de eerste twee groepen speelt discriminatie op basis van de etnische herkomst de belangrijkste rol. Daarnaast geven zij relatief vaak aan dat er discriminatie heeft plaatsgevonden op basis van het geloof. Een voorbeeld hiervan is een moslima die zich gediscrimineerd voelt op de arbeidsmarkt vanwege haar hoofddoek. Met name de Marokkaanse vrouwen geven veelvuldig aan dat er discriminatie

heeft plaatsgevonden vanwege het dragen van de hoofddoek (30%). Turkse vrouwen maken hier minder melding van (8%). Zij dragen ook minder vaak een hoofddoek (Maliepaard en Gijsberts 2012).

Bij de andere twee migrantengroepen geeft een groot deel (bijna twee derde) aan dat de discriminatie te maken had met het uiterlijk, bijvoorbeeld discriminatie op basis van huidskleur.

Figuur 2.5

Voornaamste reden van gepercipieerde discriminatie^a, naar etnische herkomst, 2011 (in procenten)

a De categorie 'anders' bestaat onder andere uit 'gedrag', 'leeftijd', 'geslacht' en 'seksuele geaardheid'. Bij de categorie 'geloof' is ook het dragen van een hoofddoek inbegrepen.

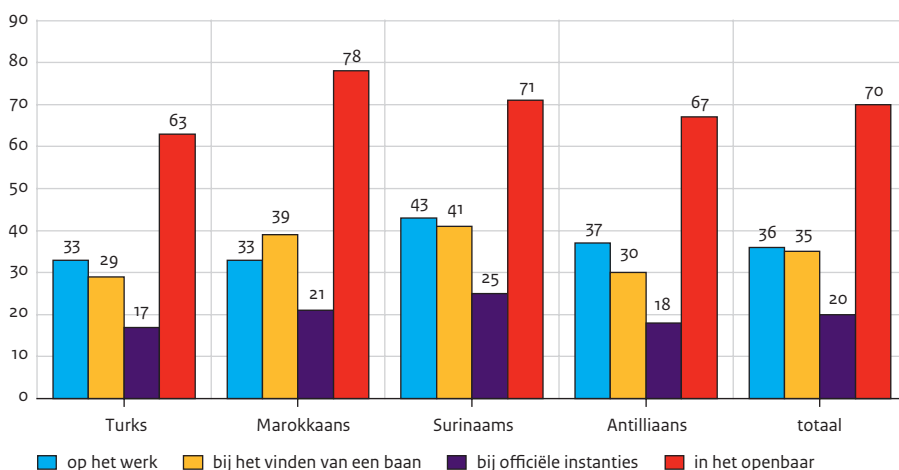
Bron: SCP (SIM '11 totaal) gewogen gegevens

Bij de personen die aangaven gediscrimineerd te zijn, is ook onderzocht in welke situaties zij dit hebben ervaren. Hierbij konden meerdere situaties genoemd worden (figuur 2.6). Discriminatie in het openbaar (bv. op straat, tijdens het uitgaan of in het openbaar vervoer) wordt veruit het vaakst genoemd, het meest door Marokkaanse Nederlanders. Discriminatie op het werk en/of bij het vinden van een baan worden daarna het meest gemeld en discriminatie door officiële instanties het minst vaak. Dat discriminatie in het openbaar relatief vaak en discriminatie bij officiële instanties relatief minder vaak wordt genoemd komt overeen met discriminatie-ervaringen van de Nederlandse vluchtelingengroepen en Chinese Nederlanders (Muller 2011; Huijnk 2011). Meer dan een derde van de migranten die discriminatie heeft ervaren geeft aan dat dit ook gebeurde bij het vinden van een baan. Echter, discriminatie bij het vinden van werk is vaak niet direct zichtbaar. Zo blijkt dat een groot deel van de uitzendbureaus bereid is

om te voldoen aan een discriminatoir verzoek van werkgevers (Loeters 2011). Deze vorm van discriminatie wordt dus waarschijnlijk onderschat.

Figuur 2.6

Persoonlijke ervaring met discriminatie in verschillende situaties^a, naar etnische herkomst, 2011 (in procenten)

a Bij de categorie 'in het openbaar' is onder meer gevraagd of er discriminatie heeft plaatsgevonden op straat, tijdens het uitgaan of in het openbaar vervoer.

Bron: SCP (SIM '11 totaal) gewogen gegevens

Ervaren acceptatie: kansen en rechten van migrantengroepen

Discriminatie en acceptatie zijn onderling verweven. Wanneer de acceptatie van migranten binnen de ontvangende samenleving beperkt is, kan dit zich uiten in uitsluiting en discriminatie. Andersom zullen migranten zich minder geaccepteerd voelen wanneer zij gediscrimineerd worden. In hoofdstuk 6 gaan we nader in op deze relatie. In het huidige hoofdstuk is nagegaan hoe migranten denken over de kansen en rechten van migrantengroepen in Nederland en hoe open en gastvrij Nederland is. We noemen dit ervaren acceptatie.

Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders zijn vaker van mening dat migranten in Nederland worden geaccepteerd dan Turkse en Marokkaanse Nederlanders (tabel 2.4). Autochtone Nederlanders hebben een positiever beeld van de wijze waarop de Nederlandse samenleving omgaat met migranten dan migranten zelf.

Tabel 2.4

Ervaren acceptatie van migranten, naar etnische herkomst, (helemaal) mee eens, 2011 (in procenten)

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans	autochtoon
In Nederland krijg je als allochtoon alle kansen.	40	43	47	48	58
Nederland staat open voor allochtone culturen ^a .	51	46	58	57	66
Nederland is een gastvrij land voor allochtonen.	43	47	57	58	68
In Nederland worden je rechten als allochtoon gerespecteerd.	48	48	51	49	61

a Dit item is alleen gevraagd in het hoofdonderzoek.

Bron: SCP (SIM '11 totaal) gewogen gegevens

Op basis van deze vier items is een schaal gemaakt van ervaren acceptatie (tabel 2.5). Net als bij de perceptie van discriminatie zijn hogeropgeleiden ook relatief negatief over de ervaren acceptatie van migranten in de Nederlandse samenleving. Jongeren ervaren minder acceptatie dan ouderen, met name bij de Marokkaanse groep. Marokkaanse Nederlanders vormen de enige migrantengroep waarbij de tweede generatie minder acceptatie ervaart dan de eerste. Dit zagen we ook terug bij de bevindingen over ervaren discriminatie.

De ervaren acceptatie is sinds 2002 afgenomen (figuur 2.7). Migrantengroepen zijn minder vaak van mening dat migrantengroepen in Nederland alle kansen krijgen, dat hun rechten hier worden gerespecteerd, dat Nederland gastvrij is en openstaat voor andere culturen. Sinds 2006 is de ervaren acceptatie van Marokkaanse en Surinaamse Nederlanders verder gedaald, bij de andere twee groepen is deze gelijk gebleven.

Tabel 2.5

Ervaren acceptatie van migranten in Nederland, naar etnische herkomst en achtergrondkenmerken, 2011 (schaal^a 1-5, hogere score betekent meer ervaren acceptatie)

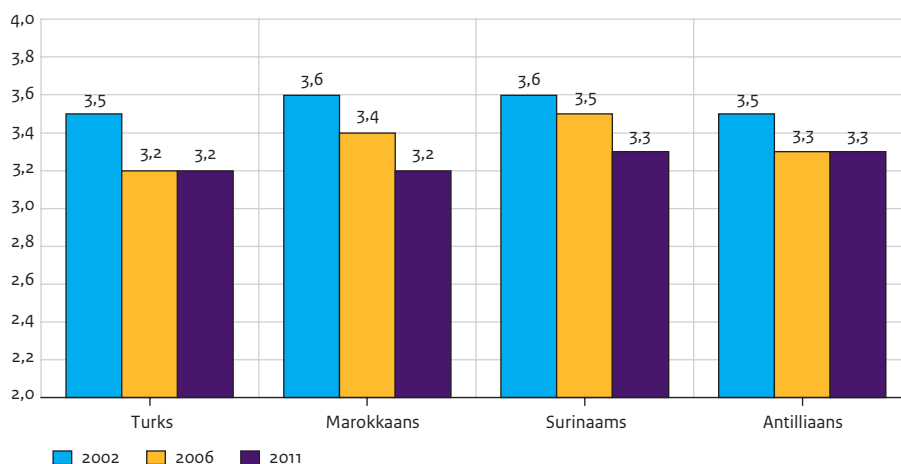
	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans	autochtoon
totaal	3,2	3,2	3,3	3,3	3,5
mannen	3,1	3,1	3,4	3,3	3,6
vrouwen	3,3	3,2	3,3	3,3	3,4
15-24 jaar	3,2	3,0	3,3	3,3	3,4
25-44 jaar	3,1	3,2	3,3	3,3	3,5
45-64 jaar	3,3	3,3	3,3	3,4	3,5
≥ 65	3,5	3,5	3,6	3,5	3,6
1 ^e generatie	3,2	3,3	3,3	3,3	-
2 ^e generatie	3,2	3,0	3,4	3,4	-
max. bao	3,3	3,4	3,4	3,5	3,6
vbo/mavo	3,2	3,1	3,3	3,3	3,7
mbo/havo/vwo	3,2	3,1	3,3	3,3	3,5
hbo/wo	3,1	3,1	3,2	3,3	3,4

a De betrouwbaarheid van deze schaal is .82.

Bron: SCP (SIM'11 totaal) gewogen gegevens

Figuur 2.7

Ervaren acceptatie van allochtonen in Nederland, naar etnische herkomst, 2002, 2006, 2011 (schaal 1-5, hogere score betekent meer ervaren acceptatie)

Bron: SCP (SPVA'02, SIM'06, SIM'11) gewogen gegevens

2.4 Beeldvorming over en van moslims

De discussie over de integratie had de laatste jaren niet zozeer betrekking op migranten, als wel op moslims. Turkse en Marokkaanse Nederlanders zijn somber over de wijze waarop over moslims en het geloof wordt gedacht (tabel 2.6). Bijna de helft van de Marokkaanse Nederlanders is het niet eens met de stelling dat de meeste Nederlanders respect hebben voor de islamitische cultuur. Bijna een kwart van de Turkse en Marokkaanse Nederlanders onderschrijft de stelling dat de leefwijzen van het Westen en moslims onverenigbaar zijn. Deze resultaten geven de tegenstellingen rondom de islam goed weer. Moslims voelen zich grotendeels niet of nauwelijks gerespecteerd door de Nederlandse samenleving en een substantieel deel van hen ziet voor moslims geen plek binnen de westerse samenleving. Verder vindt bijna de helft van de Turkse Nederlanders en ruim een derde van de Marokkaanse Nederlanders dat Nederlandse vrouwen te veel vrijheden hebben. Dat Nederlandse kinderen niet goed luisteren naar hun ouders wordt door een kleiner deel van de Turkse en Marokkaanse Nederlanders onderschreven (respectievelijk 32% en 27%).

Tabel 2.6

Opvattingen van Turks en Marokkaanse Nederlanders over de islam in Nederland en de leefwijze van Nederlanders, (helemaal) mee eens, 2011 (in procenten)

	Turks			Marokkaans		
	(helemaal) niet mee eens	niet mee eens, niet mee oneens	(helemaal) mee eens	(helemaal) niet mee eens	niet mee eens, niet mee oneens	(helemaal) mee eens
De meeste Nederlanders hebben respect voor de islamitische cultuur.	32	24	44	40	26	34
Hoe mensen in het Westen leven en hoe moslims leven gaat niet samen.	57	20	24	62	17	22
Nederlandse vrouwen hebben te veel vrijheden.	31	20	49	36	29	35
Nederlandse kinderen luisteren niet goed genoeg naar hun ouders.	46	29	32	44	29	27

Bron: SCP (SIM '11, alleen hoofdonderzoek) gewogen gegevens

Omgekeerd zijn veel autochtonen inderdaad kritisch over de opvattingen en het gedrag van moslims. Slechts een derde van de autochtone Nederlanders onderschrijft de stelling dat de meeste moslims in Nederland respect hebben voor de Nederlandse cultuur. Vaker dan Turkse en Marokkaanse Nederlanders zijn autochtonen de mening toegedaan dat de leefwijzen van het Westen en moslims niet samengaan. Dat moslimvrouwen te weinig vrijheden hebben vindt maar liefst 81% van de autochtone Nederlanders. Dat moslims

hun kinderen te streng opvoeden wordt minder onderschreven. Wat hierbij kan meespelen is dat ook vaak het tegenovergestelde geluid klinkt: kinderen, met name jongens van Marokkaanse herkomst, worden juist te vrij gelaten door hun ouders.

Tabel 2.7

Opvattingen van autochtone Nederlanders over moslims, (helemaal) mee eens, 2011 (in procenten)

	(helemaal) niet mee eens	niet mee eens, niet mee oneens	(helemaal) mee eens
De meeste moslims in Nederland hebben respect voor de Nederlandse cultuur.	46	21	33
Hoe mensen in het Westen leven en hoe moslims leven gaat niet samen.	40	21	40
Moslimvrouwen hebben te weinig vrijheden.	8	11	81
Moslims in Nederland voeden hun kinderen te streng op.	46	28	26

Bron: SCP (SIM'11, alleen hoofdonderzoek) gewogen gegevens

2.5 Conclusies

Het maatschappelijke klimaat in Nederland is niet onverdeeld gunstig voor niet-westerse migranten. Hoewel opvattingen zich de laatste jaren wat meer in positieve richting lijken te ontwikkelen, heerst onder een aanzienlijke groep autochtone Nederlanders onvrede over de multi-etnische samenleving. Ofschoon autochtonen in grote meerderheid van mening zijn dat migranten dezelfde rechten op sociale zekerheid zouden moeten hebben als autochtone Nederlanders en dat het goed is als een samenleving bestaat uit mensen van verschillende culturen, vindt toch circa de helft dat er in Nederland te veel mensen uit andere landen wonen. Twee derde vindt het slecht voor een wijk als er veel migranten komen wonen. Overigens is ook bijna de helft van de niet-westerse migranten zelf die mening toegedaan. De ongunstige beeldvorming heeft in het bijzonder betrekking op het gedrag en de leefwijze van moslims.

De weerstand die een aanzienlijk deel van de autochtone bevolking voelt ten opzichte van niet-westerse migranten, wordt door hen ook zo ondervonden. Veel Turkse en Marokkaanse Nederlanders vinden dat de meeste Nederlanders geen respect hebben voor hun geloof en cultuur. Tegelijkertijd onderschrijft bijna een kwart van de Turkse en Marokkaanse Nederlanders dat de leefwijzen van het Westen en moslims onverenigbaar zijn. Met betrekking tot de positie van moslims bestaat tussen autochtone Nederlanders en Turkse en Marokkaanse migranten een aanzienlijke kloof.

Ervaringen van discriminatie – op basis van etniciteit, uiterlijk en geloof – komen vaak voor onder de niet-westerse groepen. Het meest gediscrimineerd voelen zij zich in het openbaar, maar ook discriminatie bij het vinden van een baan of op het werk worden veel gerapporteerd. Niet-westerse migranten voelen zich bovendien lang niet altijd

geaccepteerd en vinden dat het maatschappelijke klimaat ten opzichte van migranten te wensen overlaat. De zorgen over deze gebrekkige ervaren acceptatie komen ook steeds nadrukkelijker naar voren in het publieke debat (bv. De Volkskrant 2012a, 2012b). Over het geheel genomen zijn de opvattingen van autochtone Nederlanders over de multi-etnische samenleving in de afgelopen jaren weer wat positiever geworden. Deze waren met name negatief aan het begin van deze eeuw en kunnen niet los worden gezien van de gebeurtenissen van 11 september 2001, de opkomst van Pim Fortuyn en de moord op Theo van Gogh. Niettemin zijn migranten zijn ook de laatste jaren somberder geworden over de kansen van zichzelf en van leden van andere migrantengroepen. Het klimaat is in hun ogen dus verder verslechterd. Het vaak felle debat in Nederland over de positie van moslims speelt hier waarschijnlijk een rol. Ook is de discriminatiegeneigdheden van autochtonen en de ervaren discriminatie van migranten toegenomen. Wellicht is de economische crisis hierbij van invloed. Er zijn bijvoorbeeld aanwijzingen dat discriminatie op de arbeidsmarkt meeschommelt met de conjunctuur (Andriessen 2010).

Noot

- 1 Het scp gebruikt het woord 'allochtoon' niet meer in publicaties, maar spreekt van niet-westerse migranten. Bepaalde items worden al jarenlang gebruikt. Om veranderingen door de tijd weer te kunnen geven is het noodzakelijk om aan te sluiten bij de oorspronkelijke formulering. Bij bepaalde vraagstellingen wordt de term 'allochtoon' dus nog steeds gehanteerd. Bij de bespreking van deze items spreken we over migranten in plaats van allochtonen.

3 Sociale verhoudingen tussen groepen

3.1 Sociale contacten en sociale afstand

In dit hoofdstuk belichten we de sociale verhoudingen tussen groepen. Daarbij gaat het over de feitelijke sociale contacten die groepen met elkaar onderhouden en hun opvattingen over de wenselijkheid van dergelijke contacten. Aandacht voor contacten tussen migranten en autochtonen is om verschillende redenen relevant. Onderling contact kan het wederzijds begrip vergroten, en vooroordelen en conflicten doen afnemen (Gijsberts et al. 2010; Pettigrew en Tropp 2006). Contacten met autochtone Nederlanders kunnen verder het vinden van een baan of de Nederlandse taalvaardigheid van migranten bevorderen (Chiswick en Miller 2001; Kanas en Van Tubergen 2009). Contacten binnen de eigen kring kunnen etnische solidariteit mobiliseren en daardoor kansen bieden aan migranten. Een sterke inbedding in de etnische gemeenschap kan jongeren behoeden voor schooluitval, crimineel gedrag en werkloosheid (Portes en Zhou 1993). Zo'n inbedding in de etnische gemeenschap kan ook een keerzijde hebben. De hulpbronnen en de te vergeven posities zijn binnen die gemeenschap veelal beperkter dan op de 'reguliere' arbeidsmarkt, met geringere mobiliteitsmogelijkheden als gevolg (Dagevos en Gijsberts 2008).

3.2 De sociale afstand tussen groepen

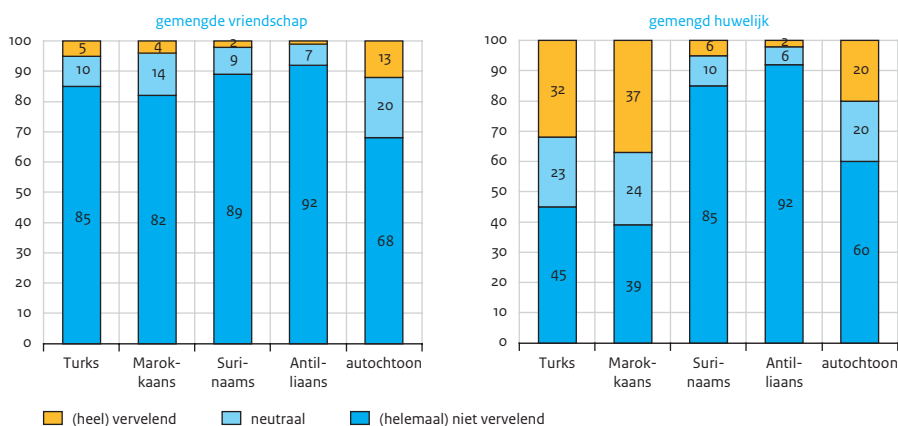
De sociale afstand verwijst naar de afstand die personen wensen te bewaren tussen henzelf en leden van andere groepen in verschillende domeinen zoals het werk, de buurt of binnen het gezin (Bogardus 1925). Om een indruk te krijgen van de gewenste sociale afstand is gevraagd hoe door autochtone Nederlanders en leden van migrantengroepen wordt gedacht over interetnische vriendschappen en huwelijken van hun kinderen (zie figuur 3.1). Aan niet-westerse migranten had de vraagstelling betrekking op het gewenste contact met autochtone Nederlanders. Bij de autochtone Nederlanders ging het om contact met migranten in het algemeen.

Een derde van Marokkaanse en Turkse Nederlanders wijst een gemengd huwelijk af
Migrantengroepen hebben weinig bezwaar tegen vriendschappelijk contact met een autochtone Nederlander. Ook het merendeel van autochtone Nederlanders wijst interetnische vriendschappen niet af, al is dit aandeel wel aanzienlijk kleiner dan bij de migranten. Het beeld is anders wanneer het om een gemengd huwelijk gaat. Turkse en vooral Marokkaanse Nederlanders hebben de meeste weerstand tegen een huwelijk met een autochtone Nederlander. Voor beide groepen geldt dat ongeveer een derde (resp. 32% en 37%) het vervelend vindt als hun kind zou kiezen voor een autochtoon Nederlandse partner. Ongeveer een kwart staat hier neutraal tegenover. Vorig onderzoek liet zien dat met name religieuze bezwaren en druk vanuit de familie van belang zijn bij het afwijzen van een Nederlander als mogelijke partner (Hooghiemstra 2003; Huijnk et al. nog te verschijnen). Van de autochtone Nederlanders' geeft een vijfde aan het (heel) vervelend te vinden

wanneer een kind een partner uit een migrantengroep zou kiezen. Antilliaanse en Surinaamse Nederlanders staan overwegend positief tegenover beide vormen van sociale interactie. Zij hebben ook vaak gemengde vriendenkringen en gemengde relaties (zie verderop dit hoofdstuk).

Figuur 3.1

Houding ten aanzien van interetnische vriendschappen en partnerrelaties^a, naar etnische herkomst, 2011 (in procenten)

a Formulering bij autochtone Nederlanders: allochtone vrienden.

Bron: SCP (SIM '11 totaal) gewogen gegevens

Een negatieve houding ten aanzien van sociaal contact blijkt van invloed te zijn op de daadwerkelijke sociale contacten (zie analyse in hoofdstuk 6). Het feit dat autochtone Nederlanders interetnisch contact van hun kinderen vaker afwijzen dan migranten dat doen werkt dus door in de onderlinge sociale interactie. Hetzelfde kan gesteld worden voor de weerstand van Turkse en Marokkaanse Nederlanders tegen een interetnisch huwelijk.

Hogeropgeleiden hebben minder bezwaar tegen een gemengd huwelijk dan lager opgeleiden (tabel 3.1). De verschillen tussen de generaties zijn niet groot. Ook bij een aanzienlijk deel van de tweede generatie Turkse en Marokkaanse Nederlanders gaat de voorkeur uit naar een partner van de eigen groep (hetgeen ook zichtbaar is in het betrekkelijk lage aandeel gemengde huwelijken, dit komt later in dit hoofdstuk nog aan bod).

Tabel 3.1

Houding ten aanzien van een autochtone partner van kinderen, naar etnische herkomst en achtergrondkenmerken, (helemaal) niet vervelend, 2011 (in procenten) ^a

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans	autochtoon
mannen	49	38	84	91	58
vrouwen	41	40	85	93	62
15-24 jaar	43	38	81	91	61
25-44 jaar	44	43	84	92	59
45-64 jaar	49	35	86	94	62
≥ 65	42	29	88	84	55
1 ^e generatie	43	38	85	91	–
2 ^e generatie	48	41	84	94	–
max. bas	40	34	80	89	51
vbo/mavo	46	40	84	95	50
mbo/havo/vwo	43	43	84	91	60
hbo/wo	57	42	88	93	69

a Formulering bij autochtone Nederlanders: allochtone partner.

Bron: SCP (SIM '11 totaal) gewogen gegevens

De gevoelsthermometer

De sociaal-emotionele band die personen hebben ten aanzien van de eigen of andere etnische groepen meten we af aan de hand van een gevoelsthermometer. Dit is een veel gebruikt instrument in sociaalwetenschappelijk onderzoek (zie bv. Verkuyten 2006). Personen wordt gevraagd om hun opvattingen over een groep uit te drukken in een score die loopt van 0 tot 100 (= warme gevoelens). Dat autochtone Nederlanders onderscheid maken tussen etnische groepen en hun op een hiërarchische wijze indelen is uit allerlei onderzoeken gebleken (zie bv. Hagendoorn en Pepels 2003; Verkuyten en Zaremba 2005). Er is een neiging om groepen die lager in de hiërarchie staan (meer) te discrimineren (Snellman 2007).

Alle groepen beoordelen hun eigen groep het meest positief² (tabel 3.2). Personen van Turkse origine geven de eigen herkomstgroep de hoogste score (69 punten). In de etnische hiërarchie van de autochtone Nederlanders staan de Surinaamse Nederlanders bovenaan gevolgd door de Turkse, Antilliaanse en Marokkaanse Nederlanders. De Marokkaanse Nederlanders roepen ook bij de andere groepen de minst warme gevoelens op, behalve bij de Turkse Nederlanders, die de Antilliaanse groep de laagste score geven. Ook de Antilliaanse Nederlanders worden relatief laag gewaardeerd. Voorheen werden Antilliaanse Nederlanders hoger in de hiërarchie geplaatst (Schalk-Soekar et al. 2004). Dit werd destijds toegeschreven aan de beperktere culturele afstand – onder andere vanwege de koloniale geschiedenis –, het spreken van de gemeenschappelijke taal en de

sociaaleconomisch goede positie van de groep. Echter, sinds midden jaren negentig is er een grote groep kansarme Antillianen, voornamelijk vanuit Curaçao, naar Nederland gekomen. Dit heeft de samenstelling van de Antilliaanse groep veranderd; deze nieuwe eerste generatie slaagt er niet in een goede positie te verwerven (Gijsberts et al. 2012). Het ligt in de rede dat de slechte beeldvorming van Antilliaanse en Marokkaanse Nederlanders mede wordt beïnvloed door hun hoge criminaliteitscijfers (Van Noije en Kessels 2012). Onderzoek naar preferenties van werkgevers laat een vergelijkbare rangorde zien. Personen van Surinaamse en Turkse komaf worden hoger in de hiërarchie van aantrekkelijke werknemers geplaatst dan personen van Marokkaanse en Antilliaanse komaf (Nievers en Andriessen 2010). De verschillen tussen de etnische groepen in de beoordeling van autochtone Nederlanders zijn gering en schommelen steeds rond de 60 punten.

Tabel 3.2

Beoordeling van de eigen herkomstgroep en andere etnische groepen op een schaal van 0 tot 100, naar etnische herkomst, 2011 (gemiddelde scores)^a

	gevoel ten aanzien van Turkse Nederlanders	gevoel ten aanzien van Marokkaanse Nederlanders	gevoel ten aanzien van Surinaamse Nederlanders	gevoel ten aanzien van Antilliaanse Nederlanders	gevoel ten aanzien van autochtone Nederlanders
Turks	69	42	48	36	59
Marokkaans	61	64	55	47	60
Surinaams	55	46	66	51	62
Antilliaans	53	46	63	63	64
autochtoon	55	42	59	48	67

a 100 graden staat voor zeer positieve gevoelens, 0 voor zeer negatieve gevoelens.

Bron: SCP (SIM '11 totaal) gewogen gegevens

Ouderen hebben een positiever gevoel bij autochtone Nederlanders dan jongeren. Dit is opvallend aangezien de sociaal-culturele en sociaaleconomische afstand ten opzichte van de autochtone bevolking juist groter is voor de ouderen. Opvallend zijn de lage scores bij jongere en Turkse en Marokkaanse Nederlanders van de tweede generatie. De hoogst opgeleide migranten hebben het meest positieve gevoel ten aanzien van autochtone Nederlanders, al zijn de opleidingsverschillen veelal klein. De oordelen verschillen niet sterk tussen de generaties.

Tabel 3.3

Beoordeling van autochtone Nederlanders op een schaal van 0 tot 100, naar etnische herkomst en achtergrondkenmerken, 2011^a (gemiddelde scores)

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans
mannen	57	58	64	64
vrouwen	61	62	61	63
15-24 jaar	58	57	62	64
25-44 jaar	59	60	62	62
45-64 jaar	58	62	62	65
≥ 65	63	64	65	66
1 ^e generatie	60	61	62	63
2 ^e generatie	58	59	63	66
max. bas	60	61	63	61
vbo/mavo	58	60	60	60
mbo/havo/vwo	58	58	62	64
hbo/wo	61	62	64	67

a 100 graden staat voor zeer positieve gevoelens, 0 voor zeer negatieve gevoelens.

Bron: SCP (SIM '11 totaal) gewogen gegevens

3.3 Contacten van migranten met autochtonen

Vrijtijdscontacten

In vergelijking met Turkse en Marokkaanse Nederlanders gaan Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders vaker om met autochtone Nederlanders in de vrije tijd. Personen van Turkse origine hebben het vaakst een vrienden- en kennissenkring zonder autochtone Nederlanders: een derde van hen heeft in de vrije tijd nooit contact met autochtonen. Dit beeld stemt overeen met de eerdere bevindingen dat de Turkse groep overwegend intern gericht is en minder contacten met autochtonen onderhoudt dan de Marokkaanse groep (Dagevos et al. 2007). Antilliaanse Nederlanders hebben het vaakst autochtone Nederlanders in hun vrienden- en kennissenkring.

Tabel 3.4

Mate van contacten met autochtonen in de vrije tijd, naar etnische herkomst, 2011 (in procenten)

	nooit	soms	vaak
Turks	33	50	17
Marokkaans	27	58	15
Surinaams	14	50	36
Antilliaans	15	42	43

Bron: SCP (SIM'11 totaal) gewogen gegevens

Lager opgeleiden, ouderen en leden van de eerste generatie hebben vaker in de vrije tijd geen contact met autochtone Nederlanders dan hogeropgeleiden, jongeren en leden van de tweede generatie. De verschillen tussen de groepen zijn groot. Oudere Turkse en Marokkaanse migranten hebben vaak geen contact met autochtonen. Onder de Antilliaanse tweede generatie hebben weinigen geen contact met autochtone Nederlanders.

Tabel 3.5

Aandeel personen dat in de vrije tijd nooit omgaat met autochtone Nederlanders, naar etnische herkomst en achtergrondkenmerken, 2011 (in procenten)

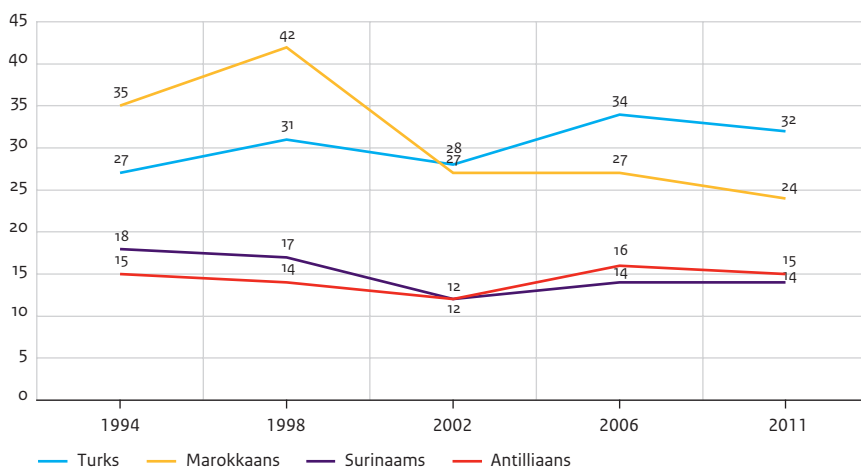
	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans
totaal	33	27	14	15
mannen	31	27	14	12
vrouwen	36	27	15	17
15-24 jaar	19	18	9	12
25-44 jaar	32	24	13	13
45-64 jaar	44	33	17	20
≥ 65	57	66	21	15
1 ^e generatie	40	32	17	18
2 ^e generatie	19	18	10	5
max. bao	50	44	27	23
vbo/mavo	34	24	17	24
mbo/havo/vwo	24	18	14	13
hbo/wo	16	13	6	7

Bron: SCP (SIM'11 totaal) gewogen gegevens

De ontwikkeling in het aandeel niet-westerse migranten dat nooit in de vrije tijd omgaat met autochtone Nederlanders is niet eenduidig (figuur 3.2).³ Voor de Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders is dit aandeel stabiel gebleven op een laag niveau. Bij de Marokkaanse Nederlanders is sinds 1994 het aandeel fors afgenomen, terwijl bij de Turkse Nederlanders het aandeel dat nooit met autochtonen sindsdien iets is toegenomen.

Figuur 3.2

Aandeel dat in de vrije tijd nooit omgaat met autochtone Nederlanders, naar etnische herkomst, 1994-2011 (in procenten)

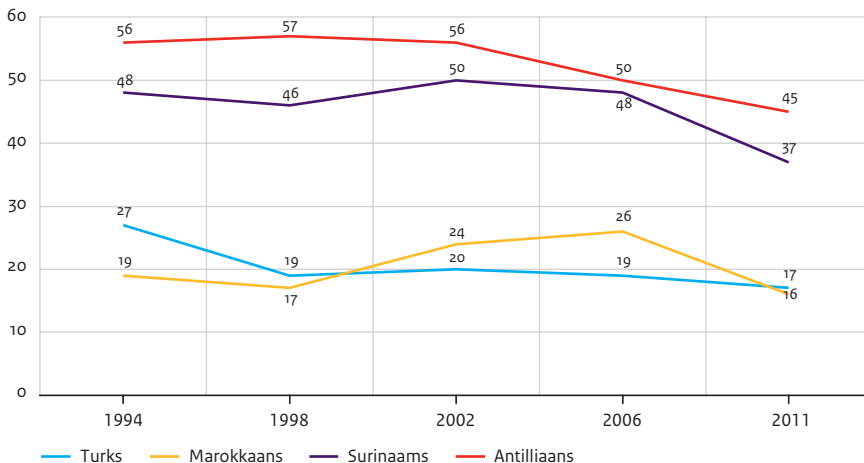

Bron: SCP (SPVA'94, SPVA'98, SPVA'02, SIM'06, SIM'11) gewogen gegevens

Er is ook gekeken naar de ontwikkelingen van het aandeel migranten dat zegt 'vaak' met autochtone Nederlanders om te gaan. Nu is de categorie 'vaak' subjectief en respondenten zullen dit verschillend beoordelen waardoor de bevindingen wat minder concreet zijn. Als we niettemin de ontwikkelingen over de tijd bezien, dan is over het geheel genomen sprake van een neerwaartse trend (figuur 3.3). Het aandeel migranten dat aangeeft dat ze in de vrije tijd vaak omgaan met autochtone Nederlanders is dus afgenomen.

Figuur 3.3

Aandeel personen dat in de vrije tijd vaak omgaat met autochtone Nederlanders, naar etnische herkomst, 1994-2011 (in procenten)

Bron: SCP (SPVA'94, SPVA'98, SPVA'02, SIM'06, SIM'11) gewogen gegevens

Meer contact met autochtone Nederlanders of met de eigen etnische herkomstgroep?

Aan niet-westerse migranten is gevraagd of ze in de vrije tijd meer contact onderhouden met leden van de eigen herkomstgroep, met autochtone Nederlanders of met beiden evenveel. Het zwaartepunt van de sociale contacten ligt bij Marokkaanse en vooral Turkse Nederlanders duidelijk bij de eigen herkomstgroep. Bij de Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders is dit anders. Antilliaanse Nederlanders hebben in hun vrije tijd meer contact met autochtone Nederlanders dan met leden van de eigen herkomstgroep. Hierbij speelt waarschijnlijk mee dat de omvang van de groep en de etnische concentratie relatief gering is: de gelegenheid voor contact binnen de eigen etnische gemeenschap is daardoor minder groot. Surinaamse Nederlanders hebben het vaakst een gemengde vrienden- en kennissenkring.

Het verschil naar achtergrondkenmerken bij de etnische signatuur van de vrijetijdscontacten komt in belangrijke mate overeen met wat hierboven is beschreven. Bij ouderen, leden van de eerste generatie en lager opgeleiden ligt het zwaartepunt van de sociale contacten sterker bij de eigen herkomstgroep dan bij jongeren, leden van de tweede generatie en hoger opgeleiden. Tussen de migrantengroepen zijn de verschillen groot.

Tabel 3.6

Etnische signatuur van vrijetijdscontacten, naar etnische herkomst, 2011 (in procenten)

	meer met leden eigen groep ^a	met beiden evenveel	meer met autochtonen
Turks	67	26	7
Marokkaans	57	32	11
Surinaams	34	40	26
Antilliaans	30	32	38

Bron: SCP (SIM'11 totaal) gewogen gegevens

Tabel 3.7

Aandeel migranten dat in de vrije tijd meer contact heeft met de eigen herkomstsgroep, naar etnische herkomst en achtergrondkenmerken, 2011 (in procenten)

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans
mannen	64	56	35	27
vrouwen	71	57	33	33
15-24 jaar	53	54	29	27
25-44 jaar	66	50	32	29
45-64 jaar	79	65	37	34
≥ 65	93	84	43	34
1 ^e generatie	75	61	37	37
2 ^e generatie	51	48	28	11
max. bas	84	73	56	45
vbo/mavo	72	48	36	40
mbo/havo/vwo	58	51	34	29
hbo/wo	46	43	22	19

Bron: SCP (SIM'11 totaal) gewogen gegevens

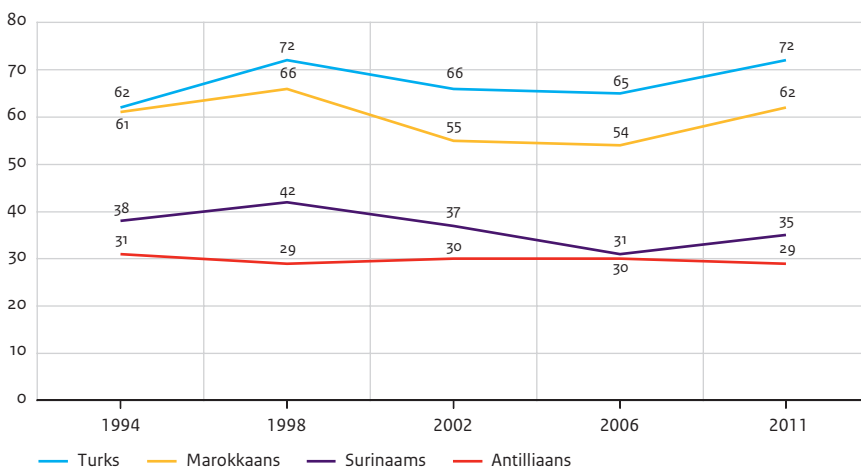
Geen toename vrijetijdscontacten met autochtone Nederlanders

In de periode 1994-2011 is het aandeel dat in de vrije tijd meer contact heeft met de eigen herkomstsgroep bij de Surinaamse, Antilliaanse en Marokkaanse Nederlanders redelijk stabiel gebleven (figuur 3.4). Bij de Turkse Nederlanders ligt in 2011 het aandeel personen dat in de vrije tijd meer omgaat met leden van de herkomstsgroep op hetzelfde niveau als in 1998. In vergelijking met 2002 en 2006 is in 2011 het aandeel Turken dat in de vrije tijd meer contact heeft met leden van de eigen groep toegenomen. Dit zien we ook bij de Marokkaanse Nederlanders. Bij de veranderingen tussen 2006 en 2011 past het al eerder gemaakte voorbehoud met betrekking tot de inzet van enquêteurs

uit de herkomstgroep. Als we de gehele tijdreeks bekijken kan de conclusie worden getrokken dat er geen duidelijke trend is naar meer vrijetijdscontacten met autochtone Nederlanders.

Figuur 3.4

Trend in aandeel migranten dat in de vrije tijd meer contact heeft met de eigen groep, naar etnische herkomst, 1994-2011 (in procenten)

Bron: SCP (SPVA'94, SPVA'98, SPVA'02, SIM'06, SIM'11) gewogen gegevens

Afname van thuisbezoek

Bijna de helft van de Turkse Nederlanders (45%) en ongeveer een derde van de Marokkaanse, Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders (respectievelijk 35%, 30% en 29%) krijgt nooit autochtone vrienden of buren op bezoek. Daar tegenover staat dat ongeveer een tiende van de Turkse (12%) en Marokkaanse Nederlanders (10%) en bijna een kwart van de Surinaamse (22%) en Antilliaanse Nederlanders (23%) vaak autochtone vrienden of buren op bezoek krijgt. Van de autochtone Nederlanders krijgt twee derde helemaal nooit migrantenvrienden of -buren over de vloer; het aandeel dat vaak bezoek krijgt van vrienden of burenen uit migrantengroepen is zeer klein (5%).

Tabel 3.8

Hoe vaak komen er autochtoon Nederlandse vrienden of buren op bezoek^a, naar etnische herkomst, 2011 (in procenten)

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans	autochtoon
vaak	12	10	22	23	5
soms	43	55	48	47	28
nooit	45	35	30	29	67

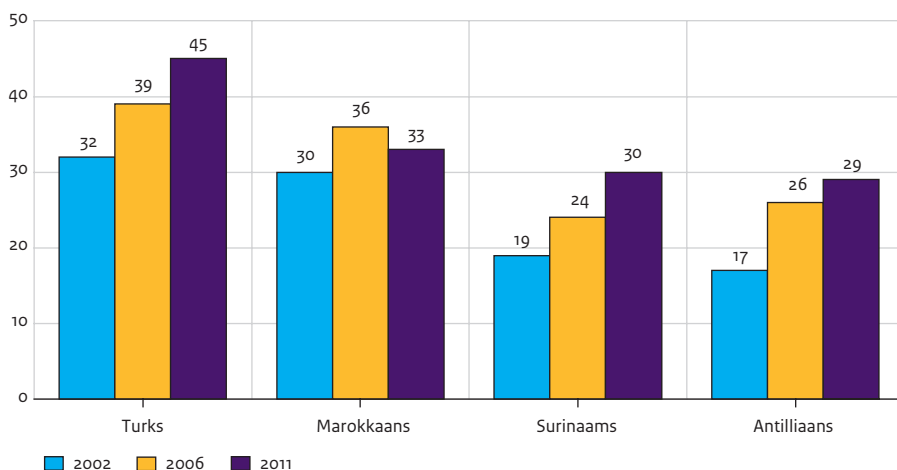
a Aan autochtone Nederlanders is gevraagd naar het bezoek van allochtone vrienden of buren.

Bron: SCP (SIM'11 totaal)

Er is sinds 2002 voor alle migrantengroepen een duidelijke ontwikkeling naar een steeds groter aandeel dat nooit bezoek krijgt van autochtone vrienden of buren. Alleen voor de Marokkaanse Nederlanders geldt dat tussen 2006 en 2011 dit aandeel weer wat is afgenomen. Niettemin wijst ook hier de trend op afnemende sociale contacten tussen migranten en autochtonen.

Figuur 3.5

Krijgt nooit autochtone vrienden of buren op bezoek, naar etnische herkomst, 2002, 2006, 2011 (in procenten)

Bron: SCP (SPVA'02, SIM'06, SIM'11) gewogen gegevens

Als we de verschillende metingen van ontwikkelingen in de interetnische contacten bij elkaar nemen, dan wijzen de bevindingen op een gelijkblijvend of teruglopend contact tussen migranten en autochtonen.

Veel contact met de herkomstgroep en veel contact met autochtone Nederlanders

Hierboven is de etnische signatuur van de sociale contacten van migrantengroepen in beeld gebracht via vragen over de mate waarin zij contact hebben met en bezoek krijgen van autochtone Nederlanders. Een nadeel van deze vraagstelling is dat we daarmee nog niets weten van de mate van sociale contacten met de eigen herkomstgroep. Dat onderwerp wordt aangesneden wanneer wordt gevraagd of men in de vrije tijd meer met de eigen herkomstgroep of meer met autochtone Nederlanders omgaat. Om nog beter inzicht te krijgen in de uiteenlopende contactenpatronen is informatie verzameld over hoe vaak men in de vrije tijd met autochtonen en hoe vaak men met leden van de eigen groep omgaat. Op grond van deze informatie zijn vier groepen onderscheiden:

- personen die vaak (d.w.z. wekelijks of vaker) met autochtonen en vaak met leden van de herkomstgroep omgaan ('dubbel vaak');
- personen die vaak met autochtonen en weinig (maandelijks of minder/nooit) met leden van de herkomstgroep omgaan;
- personen die weinig met autochtonen en vaak met leden van de herkomstgroep omgaan;
- personen die weinig met autochtonen en weinig met leden van de herkomstgroep omgaan ('dubbel weinig').

Interessant is dat personen van Turkse komaf vaak contacten onderhouden met andere Turkse Nederlanders in combinatie met veelvuldig contact met autochtone Nederlanders. Ze verkeren vaak in eigen kring, maar dit betekent niet dat er met autochtonen geen contacten worden onderhouden. Aan de andere kant zijn er weinig personen van Turkse origine die weinig contacten hebben met andere Turkse Nederlanders en veel met autochtone Nederlanders. Turkse Nederlanders hebben bijna altijd contact met andere Turkse Nederlanders, en vaak in combinatie met contacten met autochtone Nederlanders. Ook Marokkaanse Nederlanders combineren veelvuldig contact met herkomstgroepsgenoten met veelvuldig contact met autochtone Nederlanders. Wat minder dan de Turkse Nederlanders onderhouden Marokkaanse Nederlanders overwegend contact met de herkomstgroep in combinatie met weinig contact met autochtonen. Vaker dan Turkse Nederlanders hebben Marokkaanse Nederlanders weinig contact met autochtonen en met de eigen groep. Antilliaanse Nederlanders onderscheiden zich vooral doordat ze naar verhouding vaak overwegend met autochtonen en weinig met leden van de herkomstgroep omgaan. Ook komen 'dubbele contacten' veel voor. Surinaamse Nederlanders combineren eveneens veelvuldige contacten met beide groepen. Opvallend vaak hebben Surinaamse Nederlanders weinig contacten met autochtonen en met andere Surinaamse Nederlanders. Dit komt met name bij ouderen veel voor (niet in de tabel, zie tabel B3.4 in de bijlage bij H3, te vinden via www.scp.nl onder dit rapport).

Tabel 3.9

Vier categorieën sociale contacten, naar etnische herkomst, 2011 (in procenten)

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans
dubbel vaak	56	53	44	39
veel met herkomstgroep, weinig met autochtonen	29	20	13	14
weinig met herkomstgroep, veel met autochtonen	7	11	22	32
dubbel weinig	9	16	21	16

Bron: SCP (SIM'11 totaal) gewogen gegevens

Voor twee categorieën – ‘dubbel vaak’ en ‘dubbel weinig’ – hebben we onderscheid gemaakt naar leeftijd en generatie (zie voor de andere categorieën internetbijlage B3.1 t/m B3.4). Opmerkelijk bij de Turkse en Marokkaanse groep is de positie van jongeren en de tweede generatie. Zij blijken vaak contacten met autochtonen en met leden van de eigen groep te hebben. Ze hebben niet alleen vaak contacten, wat typerend is voor jongeren, maar doorgaans ook gemengde contacten. Bij Surinaamse en Antilliaanse jongeren zien we dit eveneens. De Antilliaanse tweede generatie kenmerkt zich met name doordat ze veel met autochtone Nederlanders en weinig met Antilliaanse Nederlanders omgaan. Onder Turkse Nederlanders komt het weinig voor dat ze vaak met autochtonen en weinig met andere Turkse Nederlanders omgaan. Ook bij jongeren komt dit nauwelijks voor.

Tabel 3.10

Twee categorieën vrijetijdscontacten, naar etnische herkomst, leeftijd en generatie, 2011 (in procenten)

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans
dubbel vaak	56	53	44	39
15-24 jaar	77	67	55	50
25-44 jaar	52	53	43	36
45-64 jaar	46	45	42	36
≥ 65	34	27	34	31
1 ^e generatie	47	48	43	43
2 ^e generatie	73	64	48	29
weinig met herkomstgroep, veel met autochtonen	7	11	22	32
15-24 jaar	7	10	22	36
25-44 jaar	9	11	24	34
45-64 jaar	4	10	22	26
≥ 65	0	10	20	21
1 ^e generatie	6	11	20	23
2 ^e generatie	9	10	27	54

Bron: SCP (SIM'11 totaal) gewogen gegevens

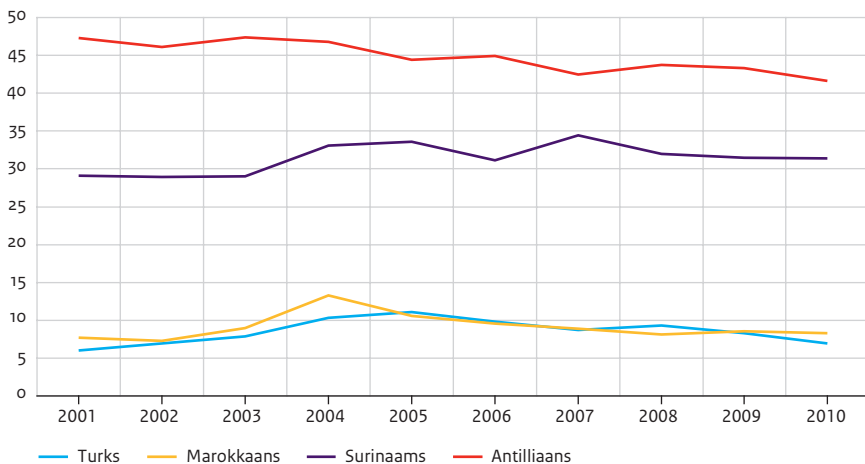
Gemengde huwelijken tussen migranten en autochtone Nederlanders

Een gemengd huwelijk kan worden beschouwd als een teken van vergevorderde integratie (Kalmijn 1998). Er zijn gegevens beschikbaar van de etnische herkomst van de huwelijkspartner van migranten die in de periode 2001-2010 gehuwd zijn.

Het aandeel huwelijken met een autochtone Nederlander is bij de Turkse en Marokkaanse Nederlanders in deze periode min of meer stabiel gebleven en schommelt rond de 10%. Op dit punt zijn migrantengroepen en autochtonen elkaar dus niet genaderd. Wel is het zo dat er een verschuiving heeft plaatsgevonden: huwelijkspartners van de eigen etnische herkomst komen veel vaker uit Nederland en steeds minder uit het land van herkomst. De daling van het aantal migratiehuwelijken is vooral te zien na 2004 en is een gevolg van de eind 2004 ingevoerde maatregelen⁴ die strengere eisen stellen aan dergelijke huwelijken (Loozen et al. 2012; de cijfers zijn ook te vinden in de internetbijlagen B3.5-B3.8). Er zijn aanwijzingen dat de daling vooral is gerelateerd aan de hogere inkomenseis en niet zozeer aan de hogere leeftijdseis (WODC 2009).

Figuur 3.6

Huwende migranten die met autochtone partner zijn getrouwd, naar etnische herkomst, 2001-2010 (in procenten)

Bron: CBS (StatLine)

Personen van Surinaamse en Antilliaanse origine trouwen veel vaker met een autochtone partner. Van de gehuwde Antillianen in 2010 is ruim 40% getrouwd met een autochtone partner. In de afgelopen tien jaar is dit aandeel licht gedaald. Ongeveer 30% van de Surinaamse huwelijken is gemengd, en de afgelopen tien jaar is dit aandeel grotendeels ongewijzigd gebleven.

Sociale contacten met andere migrantengroepen

Tot nu toe is het perspectief steeds gericht geweest op contacten met autochtonen. Relatief weinig is er bekend over de sociale contacten die migranten onderling met elkaar onderhouden. Het blijkt dat Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders vaak contacten met andere migrantengroepen hebben. Marokkaanse en vooral Turkse Nederlanders hebben minder contacten met andere migranten. Van de Turkse groep geeft 40% aan nooit vrijetijdscontacten te hebben met personen uit andere groepen.

Tabel 3.11

Vrijetijdscontacten met personen uit andere migrantengroepen, naar etnische herkomst, 2011 (in procenten)

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans
vaak	17	19	34	35
soms	44	56	46	41
nooit	40	26	20	24

Bron: SCP (SIM'11 hoofdonderzoek)

Het is niet zo dat de groepen vooral met één specifieke andere migrantengroep omgaan in hun vrije tijd (tabel 3.12). Bij alle vier de migrantengroepen geeft meer dan de helft aan dat de migrantenvriendenkring gemengd is. Hoewel Marokkaanse en Turkse Nederlanders relatief vaak omgaan met elkaar geldt ook voor hen dat het grootste deel met een gemengde migrantengroep omgaat.

Tabel 3.12

Met welke andere migrantengroep gaat u het meeste om,^a naar etnische herkomst, 2011 (in procenten)

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans	andere groep	gemengd
Turks	–	30	4	2	7	57
Marokkaans	23	–	5	1	5	66
Surinaams	7	12	–	9	8	65
Antilliaans	5	6	20	–	12	58

a De personen die aangeven nooit vrijetijdscontacten te hebben met personen uit andere migrantengroepen (tabel 3.11) hebben deze vervolgvraag logischerwijs niet beantwoord.

Bron: SCP (SIM'11 hoofdonderzoek)

Ook de etnische afkomst van de beste vriend(in) geeft inzicht in de aard van de sociale contacten. De beste vriend(in) komt hoofdzakelijk uit eigen etnische kring (tabel 3.11). Deze bevindingen komen sterk overeen met het eerder ontstane beeld. De Turkse en Marokkaanse groepen onderhouden nauwere banden met de eigen herkomstsgroep dan Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders. Hierbij is de Turkse groep het sterkst intern

gericht: bij hen komt de beste vriend(in) het vaakst uit de etnische herkomstgroep. Bij de Antilliaanse Nederlanders komt dit het minst vaak voor; de beste vriend(in) komt bij ongeveer de helft van de Antillianen uit eigen kring. Van de autochtone Nederlanders geeft 5% aan dat de beste vriend(in) van migrantenafkomst is. Ongeveer een derde van de Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders heeft een autochtone Nederlander als beste vriend (in).

Tabel 3.11

Etnische herkomstgroep van de beste vriend(in), naar etnische herkomst, 2011 (in procenten)

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans	autochtoon
beste vriend(in) uit eigen herkomstgroep ^a	90	75	55	49	–
beste vriend(in) is autochtoon Nederlands	7	14	30	35	95
beste vriend(in) uit andere migrantengroep	3	11	16	16	5

a Niet van toepassing voor de autochtone Nederlanders.

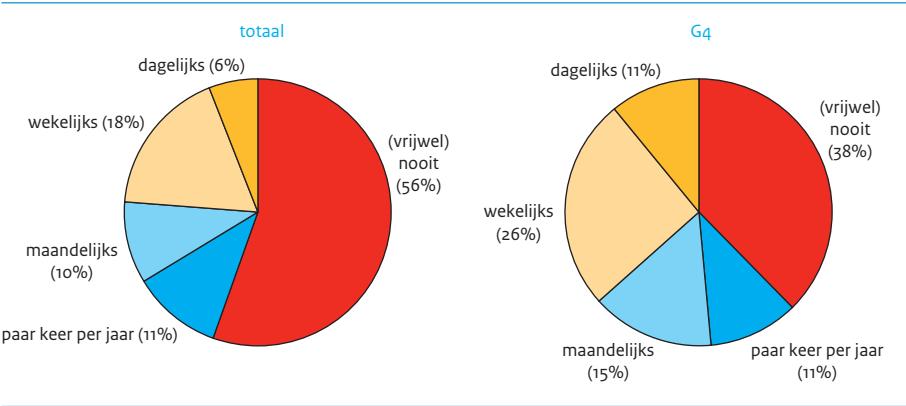
Bron: SCP (SIM '11 totaal)

3.4 Het perspectief omgekeerd: contacten van autochtonen met migranten

Hierboven is de etnische signatuur van de contacten overwegend gezien vanuit het perspectief van de migranten. Maar omgekeerd is natuurlijk ook belangrijk: *it takes two to tango*. Wat we eerder al hebben geconstateerd is dat een aanzienlijk deel van de autochtone Nederlanders gekant is tegen contacten met migranten (als vriend of partner van kinderen). Verder zagen we dat weinig autochtone Nederlanders migranten op bezoek krijgen.

Dat autochtone Nederlanders weinig met migranten omgaan, blijkt ook uit informatie over de mate van contact met vrienden of kennissen uit migrantengroepen (figuur 3.7). Het grootste deel van de autochtone Nederlanders (56%) heeft (vrijwel) nooit vriendschappelijke contacten met migranten. Een kwart van hen heeft ten minste wekelijks contact met vrienden of kennissen uit migrantengroepen. Dat de interetnische contacten van autochtonen lager zijn dan die van migranten, hangt samen met de gelegenheid tot contact (zie ook hoofdstuk 6); de autochtone groep is veel groter dan de migrantengroepen waardoor de ontmoetingskansen van autochtonen om contact te hebben met migranten geringer zijn dan omgekeerd. Bovendien zijn migrantenpopulaties sterk geconcentreerd in de grote steden en dus niet evenredig over het land verspreid. Om die reden kijken we ook naar de groep autochtone Nederlanders die in de vier grootste gemeenten van Nederland (G4) wonen (Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht). Autochtonen die hier wonen, onderhouden inderdaad meer contact met migranten. Het deel dat (vrijwel) nooit contact heeft is aanzienlijk kleiner (38%), terwijl het deel dat ten minste wekelijks contact heeft beduidend groter is (respectievelijk 24% en 38%).

Figuur 3.7
Vriendschappelijke sociale contacten van autochtone Nederlanders met migranten, 2011
(in procenten)

Bron: SCP (SIM'11 totaal) gewogen gegevens

Oudere en lager opgeleide autochtonen hebben het minst vaak contact met migranten. Deze groepen overlappen sterk. Hogeropgeleiden gaan vaker om met migranten. Zij staan ook meer open voor sociaal contact met migranten, zo bleek uit hun opvattingen over sociale afstand. Autochtone mannen hebben vaker sociaal contact met niet-westerse migranten dan vrouwen.

Tabel 3.12
Aandeel autochtone Nederlanders dat in de vrije tijd nooit omgaat met migranten, naar achtergrondkenmerken, 2011 (in procenten)

	man	vrouw	15-24 jaar	25-44 jaar	45-64 jaar	≥ 65	max. bao	vbo/ mavo	mbo/ havo/ vwo	hbo/wo
autochtoon	53	59	37	51	55	79	73	65	53	46

Bron: SCP (SIM'11 totaal) gewogen gegevens

3.5 Conclusies

De vier grootste niet-westerse groepen in Nederland verschillen onderling sterk in hun contact met autochtone Nederlanders en hun opvattingen daarover. Antilliaanse Nederlanders, en zeker de tweede generatie, verkeren vaak in autochtone kring. Surinaamse Nederlanders hebben vaak een gemengde vrienden- en kennissenkring. Marokkaanse en Turkse Nederlanders onderhouden vooral contacten met leden van de eigen groep. Tegelijkertijd onderhouden veel Turkse en Marokkaanse Nederlanders ook contact met

autochtonen. Daarbij is het wel zo dat meer hechte en persoonlijke relaties zoals de beste vriend(in) en huwelijkspartner voorbehouden blijven aan iemand uit de herkomstgroep.

Niet alleen tussen, ook binnen groepen zijn de verschillen groot. Jongeren, de tweede generatie en hogeropgeleiden onderhouden het vaakst interetnisch contact. In de afgelopen decennia is het aandeel tweede generatie toegenomen. Ook zijn er steeds meer hogeropgeleide migranten. Op basis hiervan zou men kunnen veronderstellen dat het interetnisch contact eveneens is toegenomen. Daar wijzen de beschikbare tijdreeksen echter niet op, eerder op het tegendeel. Analyses van onder meer Vervoort (2011) wijzen erop dat de opwaartse trend als gevolg van een toenemend opleidingsniveau en een groter aantal tweedegeneratiemigranten teniet wordt gedaan door de gestegen ruimtelijke segregatie van migranten en autochtonen. Hierdoor zijn in de afgelopen jaren de ontmoetingskansen afgenomen. Andere factoren zijn mogelijk ook van belang, zoals een toegenomen sociale en culturele afstand tussen autochtonen en migranten, waardoor de geneigdheid om contacten aan te gaan is verminderd.

Wat dit hoofdstuk tevens laat zien is dat autochtonen weinig contacten hebben met leden van migrantengroepen. Ontmoetingskansen zijn hier van betekenis: de getalsmatige verhouding van autochtonen en migrantengroepen is immers scheef. In sommige delen van het land is moeilijk om iemand uit een migrantengroep te treffen. Daarnaast wijzen de bevindingen erop dat nogal wat autochtonen een zekere sociale afstand hebben ten aanzien van leden van migrantengroepen.

Noten

- 1 Ander onderzoek liet zien dat autochtone Nederlanders een onderscheid maken naar etnische outgroup. We zien dit ook terug in tabel 3.2. Huijnk et al. (2012) lieten bijvoorbeeld zien dat de houding ten aanzien van een gemengd huwelijk met een Marokkaanse Nederlander op meer weerstand stuit dan een huwelijk met een Surinaamse Nederlander. Dit onderscheid wordt in de huidige studie niet gemaakt.
- 2 De Antilliaanse Nederlanders beoordelen de autochtone Nederlanders wel een punt hoger dan de eigen groep, maar dit verschil is niet significant.
- 3 De cijfers in de trendgrafieken kunnen afwijken van de cijfers die gepresenteerd zijn in de tabellen die de verschillen tussen groepen en achtergrondkenmerken beschrijven. De oorzaak hiervan is dat de trendcijfers alleen betrekking hebben op niet-westerse migranten tot en met 64 jaar.
- 4 Per 1 november 2004 zijn maatregelen van kracht geworden die het lastiger maken om een partner uit het land van herkomst te laten overkomen. Het gaat hierbij om de volgende maatregelen: de minimumleeftijd van mensen die een partner uit het buitenland willen trouwen, en van de immigrerende partner, werd verhoogd van 18 naar 21 jaar. De inkomenseis van mensen die met een partner uit het buitenland willen trouwen, werd verhoogd van 100% naar 120% van het minimumloon.

4 Taalbeheersing, waardeoriëntaties en het geloof

4.1 Culturele afstand

Gedeelde opvattingen, overtuigingen en een gemeenschappelijke taal bevorderen het samenleven tussen groepen (McPherson et al. 2001). Andersom bemoeilijken grote verschillen in opvattingen en waarden de onderlinge sociale interactie (Hagendoorn 1995). Esser (2001) stelt dat culturele integratie (*Kulturation*) verwijst naar het verwerven van kennis en vaardigheden die nodig zijn voor verstandig en succesvol handelen en voor betekenisvolle interactie in een samenleving. Daartoe hoort onder meer de beheersing van de taal van het bestemmingsland. Onder deze noemer gaan we in dit hoofdstuk in op verschillen in waardeoriëntaties van migranten en autochtone Nederlanders. Daarbij richten we ons op opvattingen die te maken hebben met het brede proces van individualisering. Kenmerkend hiervoor is dat opvattingen en gedrag steeds minder worden bepaald door religie, familie of andere groepsbanden. Secularisering, individualisering, democratisering en emancipatie zijn kernelementen binnen het proces van modernisering en zijn daarmee typerend voor de westerse cultuur (Dagevos 2001).

Bij het in kaart brengen van waardeoriëntaties van migranten en autochtonen is de implicatie niet dat migranten zich in de richting van autochtonen moeten of zullen gaan bewegen. Wel is het van belang om inzicht te krijgen in de verschillen tussen groepen en om een relatie te kunnen leggen met mogelijke gedragsconsequenties van bepaalde opvattingen. Zo kunnen traditionele opvattingen over de rolverdeling tussen mannen en vrouwen een belemmering zijn voor de onderwijs- en arbeidsloopbaan van vrouwen. Vrouwen met geëmancipeerde opvattingen over de rolverdeling tussen mannen en vrouwen werken (veel) vaker dan vrouwen met traditionele opvattingen (Merens 2009). Daarnaast is de (geringe) acceptatie van homoseksualiteit bij niet-westerse migranten een bron van zorg. Zo verschenen er in de media berichten dat migranten, ‘voornamelijk Marokkaanse Nederlanders’, verantwoordelijk zijn voor het antihomoseksueel geweld (zie bv. De Telegraaf 2007). Dat niet-westerse migranten, met name van Turkse en Marokkaanse herkomst, relatief vaak problemen hebben met de acceptatie van homoseksualiteit is eerder naar voren gekomen (Keuzenkamp 2010).

4.2 Taalbeheersing

Een belangrijk aspect bij zowel de structurele als de sociaal-culturele integratie van migranten is het spreken van de taal van het bestemmingsland. Migranteng die de Nederlandse taal goed beheersen, gaan bijvoorbeeld in hun vrije tijd vaker om met autochtone Nederlanders (zie bv. de analyses van hoofdstuk 6). Daarnaast is taalvaardigheid van belang voor het verkrijgen van een baan en voor de verdere loopbaanontwikkeling (Chiswick en Miller 1998; Van Tubergen et al. 2004).

Gebruik van de Nederlandse taal binnen het gezin

Turkse Nederlanders bedienen zich binnen het gezin het vaakst van de herkomsttaal. Een derde van de Turkse Nederlanders praat thuis nooit Nederlands met de kinderen. Dit geldt voor een kwart van de Marokkaanse Nederlanders. Met de partner wordt minder Nederlands gesproken dan met de kinderen. Rond de 40% van de Turkse en Marokkaanse Nederlanders praat nooit Nederlands met de partner. Tot 2004 haalde een groot deel van hen de huwelijkspartner uit het herkomstland (zie hoofdstuk 3). Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders maken thuis veel vaker gebruik van het Nederlands. Nederlands is voor velen van hen de moedertaal. Bovendien komen gemengde relaties vaak voor (hoofdstuk 3). In vergelijking met personen van Surinaamse komaf spreken Antilliaanse Nederlanders thuis wat minder vaak Nederlands. Ongeveer een tiende van de Antilliaanse Nederlanders communiceert nooit met de partner in het Nederlands.

Tabel 4.1

Nederlands spreken in de thuissituatie, naar etnische herkomst, 2011 (in procenten)

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans
met kinderen				
nooit	32	24	2	7
soms	42	33	7	15
vaak/ altijd	26	43	92	78
met partner				
nooit	43	37	4	11
soms	36	35	8	15
vaak/ altijd	21	28	89	74

Bron: SCP (SIM '11 totaal, respondenten met een partner en (een) kind(eren)) gewogen gegevens

In tabel 4.2 is er een maat geconstrueerd voor het taalgebruik in de thuissituatie. Het betreft hier wederom een selectie van personen met partner en/of kinderen. Het gebruik van het Nederlands is een schaal op basis van twee items (Nederlands spreken met partner en met kind). Jongeren, leden van de tweede generatie en hogeropgeleiden spreken veel vaker Nederlands in de thuissituatie dan ouderen, de eerste generatie en lager opgeleiden. Het onderscheid naar deze achtergrondkenmerken is groot. Het gebruik van Nederlands in de thuissituatie vindt bij de tweede generatie veelvuldig plaats, ook bij Turkse en Marokkaanse Nederlanders.

Tabel 4.2

Nederlands spreken in de thuissituatie (met partner en met kinderen), naar etnische herkomst en achtergrondkenmerken, 2011 (gemiddelde scores: 1-5, hoe hoger des te meer gebruik van Nederlands in de thuissituatie)^a

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans
totaal	2,7	3,1	4,8	4,4
mannen	2,8	3,0	4,8	4,4
vrouwen	2,5	3,1	4,7	4,3
15-24 jaar	3,3	4,6	4,9	4,1
25-44 jaar	3,0	3,5	4,8	4,4
45-64 jaar	2,2	2,6	4,7	4,3
≥ 65	1,3	1,6	4,6	4,4
1 ^e generatie	2,5	2,9	4,7	4,2
2 ^e generatie	3,9	4,3	4,9	4,9
max. bas	2,1	2,4	4,6	3,8
vbo/mavo	2,6	3,5	4,7	4,2
mbo/havo/vwo	3,3	3,8	4,8	4,4
hbo/wo	3,9	3,9	4,8	4,6

a De correlatie tussen de items is .71.

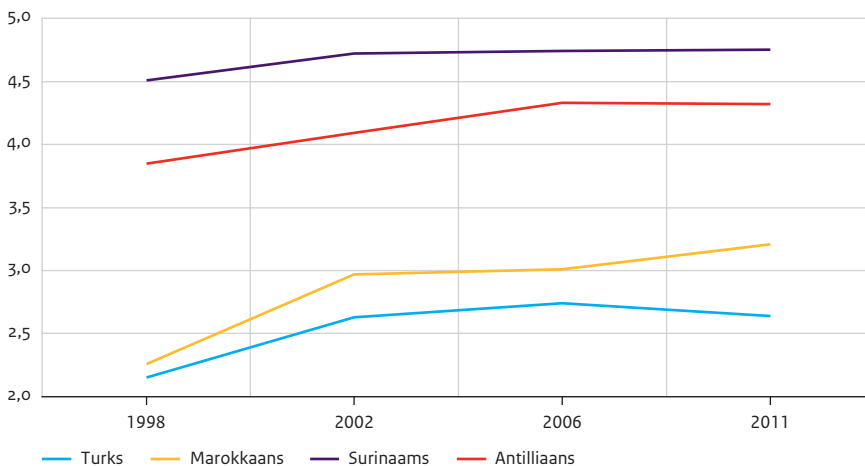
Bron: SCP (SIM'11 totaal, respondenten met een partner en (een) kind(eren)) gewogen gegevens

Sinds 1998 is er een duidelijke toename in het gebruik van Nederlands in de thuissituatie (figuur 4.1). Dit geldt voor alle groepen en deze ontwikkeling is het sterkste geweest bij de Marokkaanse Nederlanders. Bij hen is het gebruik van het Nederlands sinds 2006 verder toegenomen, bij Turkse Nederlanders zien we dit niet. Bij Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders is er niet veel ruimte voor een toename in het Nederlands taalgebruik. Het merendeel deed dit al in 2006.

Ook ander onderzoek laat zien dat met name Marokkaanse Nederlanders zich veel meer zijn gaan bedienen van de Nederlandse taal (Dagevos en Gijsberts 2009). Het in de herkomsttaal praten met de vader of moeder is in elf jaar tijd meer dan gehalveerd onder schoolgaande kinderen van Marokkaanse afkomst: sprak in 1996/'97 nog bijna 70% in de eigen taal met de vader of moeder, in 2007/'08 is dit aandeel gedaald naar ruim 30%. Opvallend is daarbij ook de snelle verbetering van de taalbeheersing onder Marokkaans-Nederlandse moeders van schoolgaande kinderen. Kinderen van Turkse origine spreken veel vaker dan Marokkaans-Nederlandse kinderen in de eigen herkomsttaal met de ouders; bovendien daalt dit aandeel een stuk trager (van ruim 80% in 1996/'97 tot circa 60% in 2007/'08).

Figuur 4.1

Gebruik van Nederlands in de thuissituatie, naar etnische herkomst, 1998-2011 (gemiddelde scores: 1-5, hoe hoger des te meer Nederlands er thuis wordt gesproken)

Bron: SCP (SPVA'98, SPVA'02, SIM'06, SIM'11) gewogen gegevens

Taalvaardigheid in het Nederlands

We kijken naar drie onderdelen van de Nederlandse taalvaardigheid: het lezen, het spreken en het schrijven. Zij die geen moeite hebben met spreken, hebben ook geen moeite met lezen en schrijven in het Nederlands. En zij die wel vaak moeite hebben met het spreken in het Nederlands, hebben ook moeite met het lezen en schrijven.

Turkse Nederlanders beheersen de Nederlandse taal het minst, Surinaamse Nederlanders hebben de minste moeite met het Nederlands. Surinaamse Nederlanders en ook Antilliaanse Nederlanders spreken het Nederlands goed. Van de Turkse Nederlanders geeft rond de 45% aan vaak of soms moeite te hebben met het Nederlands spreken, lezen en schrijven. De achterstandspositie van Turkse Nederlanders is op dit punt vaker naar voren gebracht (Turkenburg en Gijsberts 2007). Turkse Nederlanders zijn sterk georiënteerd op de herkomstgroep en verkeren veel in de eigen etnisch kring (zie hoofdstuk 3 en hoofdstuk 5). Dit heeft consequenties voor het gebruik en de beheersing van de Nederlandse taal.

Tabel 4.3

 Nederlandse spreek-, lees- en schrijfvaardigheid^a, naar etnische herkomst, 2011 (in procenten)

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans
spreekvaardigheid ^a				
vaak moeite	23	16	1	3
soms moeite	24	22	5	16
geen moeite	53	62	94	81
leesvaardigheid				
vaak moeite	21	15	2	2
soms moeite	24	21	5	11
geen moeite	55	64	94	87
schrijfvaardigheid				
vaak moeite	26	17	2	3
soms moeite	22	23	5	14
geen moeite	52	60	94	83

a Inclusief de categorie 'spreekt geen Nederlands'.

Bron: SCP (SIM '11 totaal) gewogen gegevens

Problemen met de Nederlandse taal zijn geclusterd bij de ouderen en de leden van de eerste generatie van Turkse of Marokkaanse afkomst. Bij de tweede generatie is het aandeel dat moeite heeft met het spreken in het Nederlands naar eigen zeggen verwaarloosbaar klein. Zij zijn via het onderwijs, maar ook in het algemeen veel vaker in aanraking gekomen met het Nederlands; Nederlands is hun moedertaal, al wil dit niet zeggen dat er geen taalproblemen bestaan onder de tweede generatie. Onderzoek naar taalprestaties in het basisonderwijs laten al sinds jaar en dag zien dat met name Turkse, Marokkaanse, maar ook Antilliaanse kinderen op aanzienlijke achterstand staan ten opzichte van autochtone leerlingen (bv. Driessen 2009; Gijsberts en Iedema 2012). Turks- en Marokkaans-Nederlandse vrouwen hebben gemiddeld genomen aanzienlijk meer moeite met het spreken van de Nederlandse taal dan mannen. Dit kan deels worden verklaard door het lage opleidingsniveau van de eerste generatie Turkse en Marokkaanse vrouwen (Gijsberts et al. 2012).

Tabel 4.4

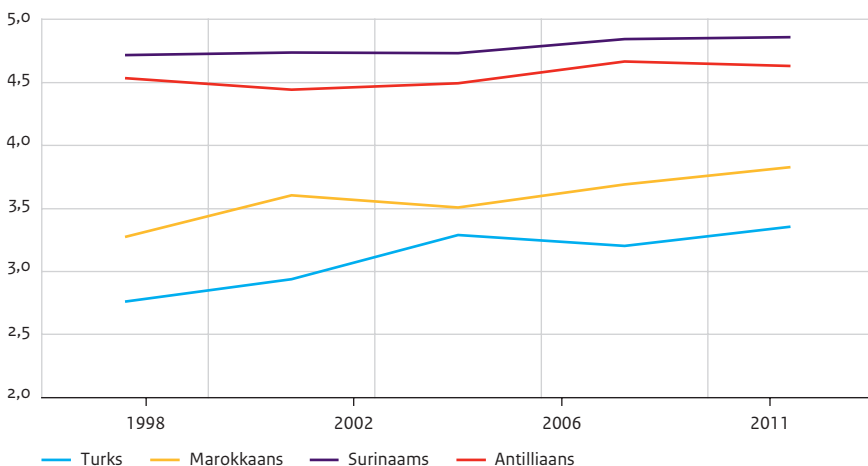
Moeite met het spreken in het Nederlands, naar etnische herkomst en achtergrondkenmerken, 2011
(in procenten)

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans
mannen	17	12	1	3
vrouwen	29	21	1	3
15-24 jaar	1	1	1	2
25-44 jaar	18	11	1	2
45-64 jaar	43	29	1	3
≥ 65	76	69	4	10
1 ^e generatie	33	24	2	4
2 ^e generatie	1	1	1	1
max. bao	49	40	2	9
vbo/mavo	20	6	1	4
mbo/havo/vwo	6	3	2	2
hbo/wo	6	1	1	1

Bron: SCP (SIM'11) gewogen gegevens

In figuur 4.2 is de ontwikkeling in de beheersing van de Nederlandse taal weergegeven. Net als bij het taalgebruik zien we bij de taalbeheersing dat deze onder alle groepen sinds 1998 toegenomen. Bij Antilliaanse en Surinaamse Nederlanders lag de beheersing van het Nederlands al op een hoog niveau, maar bij zowel Turkse als Marokkaanse Nederlanders zien we dat ze gemiddeld genomen steeds beter Nederlands zijn gaan spreken.

Figuur 4.2

 Beheersing van de Nederlandse taal, naar etnische herkomst, 1998-2011 (in gemiddelde schaalesscores)^a

a Beheersing van de Nederlandse taal is een schaal op basis van twee items (problemen met het Nederlands in een gesprek en bij het lezen). De schaal loopt van 1 (vaak/altijd problemen) tot 5 (nooit problemen). De correlatie tussen beide items (0,80) is hoog genoeg om een betrouwbare schaal te vormen.

Bron: SCP (SPVA'98, SPVA'02, SIM'06, SIM'11) gewogen gegevens

4.3 Opvattingen

In tabel 4.5 worden opvattingen over de rolverdeling tussen mannen en vrouwen, familieverbanden en het geloof² nader bekeken. Autochtone Nederlanders hebben de meest progressieve opvattingen over de positie van mannen en vrouwen, al zijn de verschillen met Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders niet groot. Turkse en Marokkaanse Nederlanders houden er de minst moderne opvattingen op na. Bij deze groepen is telkens rond een kwart het eens met de stellingen over de traditionele rolverdeling tussen mannen en vrouwen. Het idee dat oudere familieleden meer invloed hebben bij belangrijke beslissingen dan jongeren wordt door ongeveer de helft van de Turkse en Marokkaanse Nederlanders, bijna een derde van de Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders en nog geen vijfde van de autochtone Nederlanders bevestigd.

Er wordt niet erg verschillend geoordeeld over de stelling dat een kind naar een school moet gaan die past bij het geloof van de ouders. Surinaamse Nederlanders vinden dit het minst vaak. Een merendeel van de Turkse en met name Marokkaanse Nederlanders (respectievelijk 62% en 74%) vindt het vervelend wanneer een dochter zou trouwen met iemand van een ander geloof. Bij de Surinaamse, Antilliaanse en autochtone Nederlanders ligt dit aandeel beduidend lager (ongeveer een vijfde deel).

Tabel 4.5

Waardeoriëntaties, naar etnische herkomst, (helemaal) mee eens, 2011 (in procenten)

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans	autochtoon
De man kan het beste de verantwoordelijkheid voor het geld hebben	24	26	13	15	8
Voor jongens is het belangrijker dan voor meisjes om hun eigen geld te verdienen	30	27	16	20	10
Beslissingen over grote aankopen kan de man het beste nemen ^a	22	22	13	15	7
Bij het krijgen van een kind moet de vrouw stoppen met werken	23	24	15	10	14
Bij belangrijke beslissingen moeten oudere familieleden meer invloed hebben dan jongeren	49	47	31	32	18
Kinderen moeten naar een school die past bij het geloof van hun ouders	19	24	13	20	23
Het is vervelend wanneer je dochter wil trouwen met iemand van een ander geloof	62	74	21	19	19

a Alleen gebaseerd op het hoofdonderzoek.

Bron: SCP (SIM '11 totaal) gewogen gegevens

Bij alle herkomstgroepen is het zo dat vrouwen wat moderner zijn in hun opvattingen dan mannen. Ook denkt de tweede generatie doorgaans wat moderner dan de eerste, maar de verschillen zijn niet zo groot. Alleen binnen de Marokkaans-Nederlandse groep is er geen verschil zichtbaar. De 65-plussers hebben de minst moderne opvattingen. De verschillen tussen hoger en lager opgeleiden springen er het meest uit. Hoe hoger het opleidingsniveau, des te moderner de opvattingen. Dit is zo onder alle groepen.

Voor alle herkomstgroepen is er over een periode van ongeveer dertien jaar een ontwikkeling geweest naar modernere opvattingen (figuur 4.3). Wel lijkt er in de afgelopen vier jaar een kentering zichtbaar. Het negatiever geworden maatschappelijk klimaat en de daarmee gepaard gaande versterkte gerichtheid op de herkomstgroep kunnen hierbij van invloed zijn geweest. De uitkomsten van de analyses in hoofdstuk 6 lijken deze ideeën te ondersteunen. Daarnaast kan het ook te maken hebben met de veranderde opzet van de survey van 2011. Belangrijk is hier de grotere inzet van enquêteurs uit de eigen groep. Niettemin zijn voor de gehele periode van 1998-2011 gemiddeld genomen de waardeoriëntaties moderner geworden.

Tabel 4.6

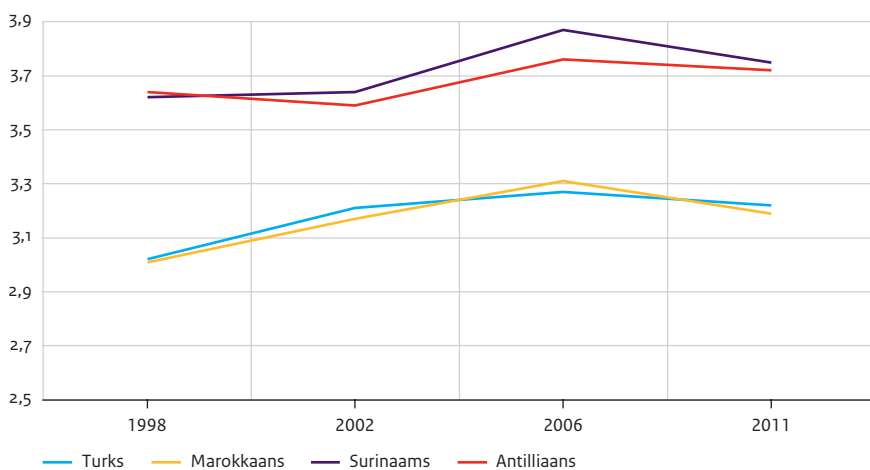
 Waardeoriëntaties, naar etnische herkomst en achtergrondkenmerken, 2011 (gemiddelde scores: 1-5)^a

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans	autochtoon
totaal	3,2	3,2	3,8	3,7	3,8
mannen	3,2	3,0	3,6	3,6	3,7
vrouwen	3,3	3,3	3,9	3,9	3,9
15-24 jaar	3,2	3,1	3,7	3,7	3,7
25-44 jaar	3,3	3,3	3,9	3,8	3,9
45-64 jaar	3,2	3,1	3,7	3,7	3,9
≥ 65	2,8	2,8	3,5	3,5	3,7
1 ^e generatie	3,2	3,2	3,7	3,7	–
2 ^e generatie	3,4	3,2	3,9	3,8	–
max. bao	2,9	3,0	3,5	3,4	3,6
vbo/mavo	3,2	3,2	3,7	3,6	3,7
mbo/havo/vwo	3,4	3,3	3,8	3,7	3,8
hbo/wo	3,5	3,4	4,0	4,0	4,0

a Van de 7 items uit tabel 4.1 is een schaal gemaakt. De Cronbachs alpha van deze schaal is .76. Hoe hoger de score hoe moderner de opvattingen.

Bron: SCP (SIM '11) gewogen gegevens

Figuur 4.3

 Waardeoriëntaties, naar etnische herkomst, 1998-2011 (gemiddelde scores: 1-5, hoe hoger des te moderner)^a

Bron: SCP (SPVA '98, SPVA '02, SIM '06, SIM '11) gewogen gegevens

Houding ten aanzien van ethische kwesties

Sinds de jaren zeventig zijn Nederlanders steeds liberaler gaan denken over medisch-ethische kwesties zoals euthanasie en abortus (Jaspers et al. 2007). Ook internationaal gezien staat Nederland bekend als een permissief land (Inglehart en Welzel 2005).

Tabel 4.7 laat duidelijk zien dat Marokkaanse Nederlanders het meest conservatief denken over deze ethische kwesties, gevolgd door Turkse Nederlanders. In beide groepen is een minderheid van mening dat abortus en euthanasie mogelijk moeten zijn. Bij de Marokkaanse Nederlanders is dit zelfs minder dan een kwart. Dat Marokkaanse Nederlanders abortus en euthanasie het sterkst afwijzen zou te maken kunnen hebben met hun geloof en de sterke identificatie daarmee (zie verderop dit hoofdstuk).

Bij de Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders, die onderling weinig verschillen, is een ruime meerderheid het eens met de stellingen dat euthanasie en abortus mogelijk moeten zijn. Autochtone Nederlanders denken het meest liberaal over deze twee zaken. Zo vindt 85% van hen dat iemand die niet lang meer te leven heeft en pijn lijdt zelf mag beslissen over de beëindiging van zijn leven.

Tabel 4.7

Opvattingen over medisch-ethische kwesties, naar etnische herkomst, (helemaal) mee eens, 2011 (in procenten)

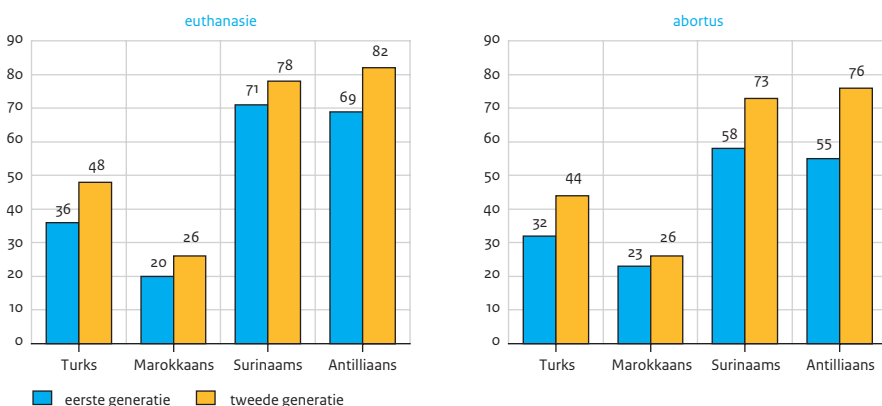
	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans	autochtoon
Als een vrouw dat wenst moet het voor haar mogelijk zijn om een abortus uit te laten voeren.	35	24	64	61	74
Als iemand niet lang meer te leven heeft en pijn lijdt, mag hij zelf beslissen over de beëindiging van zijn leven.	40	22	74	72	85

Bron: SCP (abortus SIM'11 hoofdonderzoek, euthanasie SIM'11 totaal) gewogen gegevens

De tweede generatie staat positiever ten aanzien van abortus en euthanasie (figuur 4.4). De opvattingen van de tweede generatie Antilliaanse en Surinaamse Nederlanders wijken nauwelijks af van de opvattingen van autochtone Nederlanders. Het tekent de goed geïntegreerde status van deze groepen. De verschillen tussen de eerste en tweede generatie zijn het minst groot bij de Marokkaanse Nederlanders. Ook bij die tweede generatie vindt nog steeds maar iets meer dan een kwart dat abortus en euthanasie mogen worden toegestaan. De afstand van de Turkse Nederlanders van de tweede generatie tot de autochtone bevolking is eveneens aanzienlijk, maar geringer.

Figuur 4.4

Opvattingen over ethische kwesties, naar etnische herkomst en generatie, (helemaal) mee eens, 2011 (in procenten)

Bron: SCP (abortus SIM '11 hoofdonderzoek, euthanasie SIM '11 totaal) gewogen gegevens

Homoacceptatie

In international vergelijkend onderzoek komen Nederlanders uit de bus als degenen met de minst negatieve houding ten aanzien van homoseksualiteit (Keuzenkamp 2010). Tegelijkertijd zijn er groepen binnen de Nederlandse samenleving waar homoseksualiteit nog steeds een heikel punt is. Niet-westerse migranten, en dan met name Turkse en Marokkaanse Nederlanders, hebben een negatievere houding tegenover homoseksualiteit (Buijs et al. 2009; Keuzenkamp 2010). De geringe acceptatie van homoseksualiteit onder niet-westerse migranten komt nadrukkelijk naar voren in de maatschappelijke discussie. In de media duiken veelvuldig verhalen op over weggepeste homostellen, docenten en/of leerlingen die niet uit de kast durven te komen en geweld op straat tegen homoseksuelen door niet-westerse migranten (bv. de Telegraaf 2007; de Volkskrant 2010). Turkse en Marokkaanse Nederlanders hebben de minst positieve opvattingen over homoseksualiteit (zie tabel 4.8). Iets meer dan een kwart vindt dat homoseksuelen met elkaar mogen trouwen en driekwart zou het een probleem vinden als hun kind een partner zou hebben van hetzelfde geslacht. Daarentegen vindt een meerderheid wel dat homoseksuele mannen en lesbische vrouwen hun leven moeten kunnen leiden zoals zij dat willen: 54% van de Turkse en 62% van de Marokkaanse Nederlanders. De geringe homoacceptatie houdt sterk verband met de religiositeit van deze groepen. Dit blijkt uit de in hoofdstuk 6 uitgevoerde analyses. Een meerderheid van de Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders is van mening dat homoseksuelen met elkaar mogen trouwen. Een derde vindt het een probleem wanneer hun kind een partner zou hebben van hetzelfde geslacht. Bij de autochtone Nederlanders speelt dit bij ongeveer een zesde deel (17%). Surinaamse, Antilliaanse en autochtone Nederlanders vinden bijna zonder uitzondering dat homoseksuelen hun leven moeten kunnen leiden zoals zij dat zelf willen.

Tabel 4.8

Opvattingen over homoseksualiteit, naar etnische herkomst, (helemaal) mee eens, 2011 (in procenten)

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans	autochtoon
Homoseksuele mannen en lesbische vrouwen moeten hun leven kunnen leiden zoals zij dat willen. ^a	54	62	86	84	91
Het is goed dat homoseksuelen met elkaar mogen trouwen.	28	28	61	58	80
Ik zou het een probleem vinden als mijn kind een vaste partner heeft van hetzelfde geslacht.	75	76	34	32	17

a De gegevens van dit item zijn wel gebaseerd op het totale SIM'11 bestand.

Bron: SCP (SIM'11 hoofdonderzoek) gewogen gegevens

Het verschil in homoacceptatie is opvallend klein tussen de eerste en tweede generatie (tabel 4.9). Ook bij de tweede generatie Marokkaanse en Turkse Nederlanders vindt bijvoorbeeld ongeveer driekwart het een probleem wanneer hun kind homoseksueel zou zijn.³

Tabel 4.9

Ik zou het een probleem vinden als mijn kind een vaste partner heeft van hetzelfde geslacht, naar etnische herkomst en achtergrondkenmerken, (helemaal) mee eens, 2011 (in procenten)

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans	autochtoon
mannen	75	75	36	35	22
vrouwen	74	76	31	28	12
15-24 jaar	74	73	37	32	18
25-44 jaar	72	76	37	30	16
45-64 jaar	79	75	27	35	12
≥ 65	80	83	37	24	26
1 ^e generatie	75	76	32	34	–
2 ^e generatie	73	76	36	25	–
max. bao	79	77	39	36	22
vbo/mavo	81	68	35	41	19
mbo/havo/vwo	70	76	34	34	15
hbo/wo	63	81	30	19	16

Bron: SCP (SIM'11 hoofdonderzoek) gewogen gegevens

Bij de Surinaamse Nederlanders wijst de tweede generatie homoseksualiteit van hun kind zelfs sterker af dan de eerste. Bij de Antilliaanse groep is de acceptatie van homoseksualiteit relatief gering bij de jongste leeftijdscategorie. Een beeld dat we alleen terug zien bij de autochtone Nederlanders. Niet verrassend staan hogeropgeleiden positiever tegenover homoseksualiteit dan lager opgeleiden. Wat opvalt is dat deze relatie ontbreekt bij de Marokkaanse Nederlanders. Maar liefst 80% van de Marokkaanse Nederlanders met een hbo/wo achtergrond wijst homoseksualiteit van hun kind af. Wat hier wellicht meespeelt, is dat hoog opgeleide Marokkaanse Nederlanders zich sterk met hun religie identificeren (zoals de volgende paragraaf laat zien).

4.4 Het geloof

In deze paragraaf wordt de religiositeit van de migrantengroepen besproken. Er is onlangs een SCP-studie uitgekomen waarin de religieuze beleving van Turks- en Marokkaans-Nederlandse moslims naast die van moslims uit een aantal vluchtelingengroepen centraal staat (Maliepaard en Gijsberts 2012). In deze paragraaf wordt een aantal belangrijke bevindingen uit deze studie kort aangestipt en vergeleken met de geloofsbeleving onder Surinaamse, Antilliaanse en autochtone Nederlanders.

Bijna alle Turkse (94%) en Marokkaanse (98%) Nederlanders hangen de islam aan. Ongeveer twee derde van de Surinaamse (67%) en Antilliaanse Nederlanders (64%) en minder dan de helft van de autochtone Nederlanders (45%) rekent zichzelf tot een bepaald geloof. Bij alle drie de groepen zijn christenen sterk vertegenwoordigd. De Surinaams-Nederlandse groep bestaat daarnaast voor een deel uit personen die het hindoeïsme (21%) en de islam (9%) aanhangen. De Surinaamse bevolking bestaat voor een deel uit Hindoestanen. Surinaamse Hindoestanen hangen niet allemaal het hindoeïsme aan: een deel van hen is moslim. Ook Surinamers met een Javaanse herkomst zijn vaak moslim.

In lijn met eerder onderzoek rekenen vrouwen, ouderen, leden van de eerste generatie en lager opgeleiden zich vaker tot een geloof dan mannen, jongeren, leden van de tweede generatie en hogeropgeleiden (Dagevos et al. 2007). Echter, bij de Marokkaanse en Turkse Nederlanders zijn deze verschillen gering: onder alle geledingen rekent ten minste 90% zich tot een bepaald geloof. Binnen de Antilliaanse Nederlandse groep is er juist wel veel variatie. De religieuze toekenning is bij de tweede generatie de helft zo groot als bij de eerste generatie. De verschillen tussen de seksen en de diverse leeftijds- en opleidingscategorieën zijn eveneens aanzienlijk bij deze groep.

Tabel 4.10

Rekent zich tot een bepaald geloof, naar etnische herkomst en achtergrondkenmerken, 2011
(in procenten)

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans	autochtoon
totaal	95	98	67	64	45
islam	94	98	9	0	1
christelijk	1	0	35	61	42
hindoeïsme	0	0	21	0	0
andere godsdienst	0	0	2	3	2
mannen	96	96	62	58	41
vrouwen	95	99	70	70	48
15-24 jaar	94	97	58	54	31
25-44 jaar	95	97	61	60	39
45-64 jaar	98	98	75	78	45
≥ 65	96	100	81	77	63
1 ^e generatie	97	98	74	74	–
2 ^e generatie	92	96	53	37	–
max. bao	97	98	71	74	53
vbo/mavo	98	99	72	67	51
mbo/havo/vwo	94	97	67	67	43
hbo/wo	90	96	59	54	39

Bron: SCP (SIM '11 totaal) gewogen gegevens

Op het punt van religieuze toewijzing is er voor de Turkse en Marokkaanse groepen dus weinig veranderd wanneer we naar de verschillen tussen de generaties kijken. Dit is ook zo wanneer we naar ontwikkelingen door de tijd kijken (Maliepaard en Gijsberts 2012). Bij de Turkse en Marokkaanse Nederlanders is het aandeel dat zich tot een bepaald geloof rekent vrijwel stabiel gebleven tussen 1998 en 2011. Bij Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders is er in die periode wel sprake geweest van een afname in de religieuze toewijzing. Het aandeel dat zich tot een bepaald geloof rekent is bij hen gedaald met respectievelijk 8 en 9 procentpunten (zie tabel B4.1 in de bijlage bij H4, te vinden op www.scp.nl onder dit rapport).

Ongeveer een vijfde van de Turkse en Marokkaanse Nederlanders, een kwart van de autochtone Nederlanders en een derde van de Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders die zichzelf tot een bepaalde religie rekenen, bezoekt (bijna) nooit een religieuze bijeenkomst (tabel 4.11). Van de gelovige Marokkaanse Nederlanders bezoekt 44% ten minste wekelijks een religieuze bijeenkomst. Dit percentage is onder de groep gelovigen voor Turkse Nederlanders 42%, voor Surinaamse Nederlanders 24% en voor Antilliaanse en autochtone Nederlanders 29%.

Tabel 4.11

Bezoek van een religieuze bijeenkomst van personen die zich tot een religie rekenen, naar etnische herkomst, 2011 (in procenten)

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans	autochtoon
nooit, minder dan 1x per jaar	22	21	34	33	26
paar keer per jaar	25	24	33	24	33
elke maand	12	12	10	14	13
elke week	34	28	22	28	28
elke dag	8	16	2	1	1

Bron: SCP (SIM '11 totaal) gewogen gegevens

Het is niet verrassend dat het aandeel Marokkaans- en Turks-Nederlandse mannen dat ten minste wekelijks een religieuze bijeenkomst bezoekt beduidend hoger is dan dit aandeel bij de vrouwen. Vrouwen zijn volgens de voorschriften van het islamitisch geloof niet verplicht om naar de moskee te gaan (Maliepaard en Gijsberts 2012). Anders is dit bij de Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders. Bij hen is de religieuze participatie bij vrouwen juist hoger. Onder leden van de eerste generatie, ouderen en lager opgeleiden is de religieuze participatie hoger dan onder leden van de tweede generatie, jongeren en hogeropgeleiden. Dit laat onverlet dat nog steeds ruim een derde van de Marokkaanse en Turkse tweede generatie ten minste wekelijks een religieuze bijeenkomst bezoekt.

Sinds 2002 is onder gelovige migranten het aandeel dat ten minste wekelijks een religieuze bijeenkomst bezoekt toegenomen (na een aanvankelijke afname tussen 1998 en 2002). Dit geldt voor alle groepen, maar het meest voor de Marokkaanse Nederlanders. Maliepaard en Gijsberts (2012) hebben laten zien dat de toename vooral voor de tweede generatie aanzienlijk is geweest. Dit kon niet worden verklaard uit het gemiddeld ouder worden van de tweede generatie.

Tabel 4.12

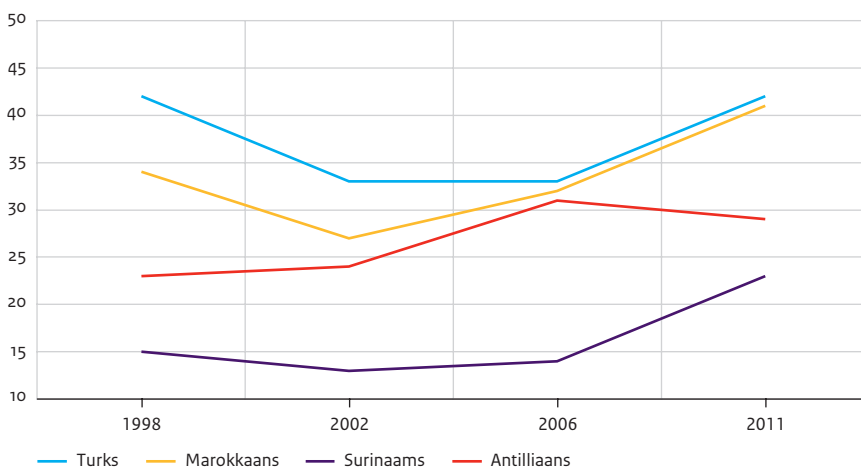
Personen die zich tot een religie rekenen en tenminste een keer per week een religieuze bijeenkomst bezoeken, naar etnische herkomst en achtergrondkenmerken, 2011 (in procenten)

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans	autochtoon
totaal	42	44	24	29	29
mannen	56	59	22	25	34
vrouwen	28	28	25	32	25
15-24 jaar	39	37	15	22	33
25-44 jaar	38	36	20	26	30
45-64 jaar	50	57	30	35	21
≥ 65	53	80	33	42	36
1 ^e generatie	45	49	27	30	–
2 ^e generatie	36	34	17	25	–
max. bao	47	56	31	31	32
vbo/mavo	45	39	19	27	25
mbo/havo/vwo	36	37	22	33	29
hbo/wo	37	37	27	23	28

Bron: SCP (SIM'11 totaal) gewogen gegevens

Figuur 4.5

Personen die zich tot een religie rekenen en tenminste een keer per week een religieuze bijeenkomst bezoeken, naar etnische herkomst, 1998-2011 (in procenten)

Bron: SCP (SPVA'98, SPVA'02, SIM'06, SIM'11) gewogen gegevens

De religieuze identificatie verwijst naar het belang dat gehecht wordt aan het geloof. Dit is afgemeten aan de antwoorden op drie stellingen (zie tabel 4.13). De religieuze identificatie van Turkse en vooral Marokkaanse Nederlanders is sterk (zie bv. Phalet en Güngör 2004). Het geloof speelt een zeer belangrijke rol in het leven van veel moslims. De identificatie is het sterkste bij de Marokkaanse Nederlanders. Een overgroot deel van hen is het helemaal eens met de drie stellingen over religieuze beleving. Onder Surinaamse en Antilliaanse gelovigen is de identificatie lager, maar ook daar vindt bijvoorbeeld respectievelijk 75% en 80% dat het geloof een belangrijk deel is van hun leven. De religieuze identificatie is het minst sterk bij gelovige autochtone Nederlanders.

Binnen de Marokkaanse groep is er weinig diversiteit in de religieuze identiteit (zie tabel B4.2 in internetbijlage B4). Bij de andere groepen zien we dat vrouwen en leden van de eerste generatie zich sterker religieus identificeren dan mannen en leden van de tweede generatie, al zijn de verschillen niet groot. Hogeropgeleiden en jongeren zijn minder religieus.

Tabel 4.13

Religieuze identificatie van personen die zich tot een religie rekenen, naar etnische herkomst (helemaal) mee eens, 2011 (in procenten)

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans	autochtoon
Mijn geloof is een belangrijk deel van mezelf.	85	95	80	75	61
Het doet pijn als iemand iets slechts zegt over mijn geloof.	87	89	53	45	41
Dat ik [geloof] ^a ben is iets waar ik vaak aan denk.	70	89	54	48	40
religieuze identificatie ^b	4,0	4,3	3,5	3,4	3,2

a Voor respondenten betreft het de denominatie waarvan ze eerder in de vragenlijst hadden aangegeven zich er toe te beschouwen. Voor moslims was de vraag dus: "Dat ik moslim ben is iets waar ik vaak aan denk".

b Van de drie items is een schaal gemaakt – religieuze identificatie – met een Cronbachs alpha van .78. Het betreft gemiddelde scores op een schaal van 1-5: hoe hoger de waarde des te hoger de religieuze identificatie.

Bron: SCP (SIM'11 totaal) gewogen gegevens

4.5 Conclusies

Problemen met de beheersing van de Nederlandse taal concentreren zich voornamelijk bij de eerste generatie migranten van Marokkaanse en vooral Turkse herkomst. Ook de eerste generatie Antilliaanse Nederlanders blijft wat achter in taalbeheersing, maar dat is van een andere orde dan bij de eerste generatie Turkse en Marokkaanse Nederlanders. Ondanks de nog steeds aanzienlijke taalproblemen (bij de eerste generatie) wijzen alle indicatoren op een toenemend gebruik en betere beheersing van de Nederlandse taal. In de afgelopen jaren zijn met name Marokkaanse Nederlanders zich veel meer gaan bedienen van de Nederlandse taal en is hun beheersing ervan beter geworden. De geslotenheid van de Turkse groep – zoals in het vorige hoofdstuk naar voren is gekomen – uit

zich ook in de beheersing van de Nederlandse taal. Ondanks vooruitgang spreken Turkse Nederlanders de taal het minst goed. Bovendien bedienen zij zich van alle groepen binnen het gezin veruit het meest van de eigen taal.

Opvattingen over de rollen van mannen en vrouwen, homoacceptatie, ethische kwesties en geloof liggen uiteen. De opvattingen van Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders zijn minder progressief dan die van autochtone Nederlanders. Binnen deze migrantengroepen is de culturele afstand van de tweede generatie ten opzichte van autochtone Nederlanders echter gering. Marokkaanse en Turkse Nederlanders zijn gemiddeld het meest behoudend over genoemde onderwerpen. Bij alle groepen zijn in de afgelopen dertien jaar moderne waardeoriëntaties wat belangrijker geworden. Niettemin lijkt er in de afgelopen vier jaar een kentering zichtbaar naar meer traditionele waarden. Een hoger opleidingsniveau gaat over het algemeen samen met meer moderne opvattingen. Opvallend is dat bij hogeropgeleiden Marokkaanse Nederlanders de acceptatie van homoseksualiteit beperkt is.

Het aandeel dat zich tot een geloof rekent is tussen 1998 en 2011 voor Turkse en Marokkaanse Nederlanders vrijwel stabiel gebleven en ligt op een hoog niveau. Ook de religieuze identificatie is bij hen onverminderd hoog. Ruim de helft van de Turks- en Marokkaans-Nederlandse moslims gaat echter niet vaak naar de moskee. Opmerkelijk is de aanzienlijke toename in moskeebezoek onder de tweede generatie Marokkaanse Nederlanders. Ook bestaat er onder Marokkaanse en Turkse Nederlanders een blijvend sterke voorkeur voor een moslimpartner. Binnen deze groepen zijn tendensen in de richting van secularisering niet zichtbaar. Bij Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders neemt het aandeel dat zich tot een geloof rekent af. In 2011 rekent iets minder dan twee derde van deze groepen zich tot een bepaald geloof. Het aandeel gelovige Antilliaanse en Surinaamse Nederlanders dat regelmatig een religieuze bijeenkomst bezoekt lijkt de afgelopen jaren toe te nemen. Voor migrantengroepen in Nederland blijft het geloof een belangrijke kwestie.

Noten

- 1 Respondenten is gevraagd in welke mate zij zichzelf vaardig achten in het Nederlands. Het gaat dus om een subjectieve inschatting van de respondent van de mate waarin hij of zij het Nederlands machtig is. Het is mogelijk dat respondenten zichzelf op dit punt over- dan wel onderschatten. Daarom is een vergelijking gemaakt tussen de eigen opvattingen over taalbeheersing en die van de interviewer, die eveneens een inschatting heeft gemaakt van de taalbeheersing van de respondent. Het blijkt dat de inschattingen sterk overeenkomen en de zelfinschatting dus een betrouwbaar beeld lijkt te geven van de taalvaardigheid van de respondent.
- 2 Bij de waardeoriëntaties zijn ook twee items meegenomen die verwijzen naar religiositeit. In dit hoofdstuk komen in paragraaf 4.3 andere indicatoren van religie aan de orde. Deze twee items worden hier al besproken, omdat zij onderdeel zijn van een schaal waarvan we de langetermijnontwikkeling in kaart kunnen brengen.

- 3 De tweede generatie Turkse en Marokkaanse Nederlanders is wel sterker van mening dat homoseksuelen met elkaar mogen trouwen. Voor beide groepen geldt dat ongeveer een kwart van de eerste generatie en een derde van de tweede generatie van mening is dat dit zou mogen.

5 Bindingen en sociaal vertrouwen

5.1 Binding met herkomstgroep en binding met Nederland

De emotionele binding van migranten met de samenleving is een belangrijk aspect van de sociaal-culturele positie (Esser 2004). Hoe migranten zich verhouden tot de Nederlandse samenleving en welke bindingen ze hebben met de herkomstgroep en het herkomstland is onderwerp van dit hoofdstuk. Daartoe kijken we onder meer naar de mate waarin men zich Nederlander voelt, hoe sterk gevoelens van heimwee zijn en hoe wordt geoordeeld over de Nederlandse samenleving. Ook wordt de aandacht gevestigd op de politieke betrokkenheid: deze weerspiegelt eveneens de oriëntatie op de Nederlandse samenleving.

Tevens kijken we naar de bindingen met de herkomstgroep. Een sterke oriëntatie op de herkomstgroep hoeft niet vanzelfsprekend de tegenhanger te zijn van een geringe oriëntatie op Nederland (Berry 1997; Verkuyten 2004). Hierbij kijken we naar grensoverschrijdende banden van migranten. De snel gedaalde kosten van transport en moderne communicatiemiddelen hebben ervoor gezorgd dat het voor migranten veel eenvoudiger geworden is om blijvend contact te onderhouden met het land van herkomst. In het laatste deel van het hoofdstuk richten wij ons op sociaal vertrouwen. Vertrouwen is van essentieel belang in het opbouwen van relaties tussen personen en functioneert als bindmiddel van de samenleving. Vertrouwen tussen individuen en groepen aan de ene kant (het vertrouwen *in*) en institutioneel vertrouwen aan de andere kant (het vertrouwen *op*) vormen samen de basiselementen voor sociaal vertrouwen.

5.2 Identificatie als Nederlander en als lid van de eigen groep

Leden van migrantengroepen verschillen nogal in de mate waarin ze zich Nederlander voelen of zich juist tot de eigen etnische herkomstgroep rekenen. Turkse en Marokkaanse Nederlanders identificeren zich vaak vooral met de herkomstgroep: een ruime meerderheid voelt zich in de eerste plaats lid van de eigen groep. Dit komt het vaakst voor bij personen van Turkse origine van wie bijna driekwart zich vooral Turks voelt, 6% voelt zich overwegend Nederlander. Dat Turkse Nederlanders sterk gericht zijn op de eigen groep bleek eveneens uit de bevindingen van de sociale contacten (zie hoofdstuk 3). Ook daar ligt het zwaartepunt bij contacten binnen de herkomstgroep en is er in de vrije tijd relatief weinig contact met autochtone Nederlanders. De sterke oriëntatie van Turkse Nederlanders op de herkomstgroep is al in eerder onderzoek aan het licht gekomen (bv. Dagevos et al. 2007). Het beeld is anders bij de Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders. Onder deze groepen voelt een minderheid zich vooral lid van de herkomstgroep (respectievelijk 26% en 36%). Onder personen van Marokkaanse origine voelt ongeveer een derde zich zowel Marokkaan als Nederlander.

Tabel 5.1

Mate van identificatie als Nederlander of als lid van de herkomstgroep, naar etnische herkomst, 2011 (in procenten)

	voelt zich vooral lid herkomstgroep	evenveel lid herkomst- groep als Nederlander	voelt zich vooral Nederlander
Turks	74	21	6
Marokkaans	62	31	7
Surinaams	26	39	35
Antilliaans	36	33	32

Bron: SCP (SIM '11 totaal) gewogen gegevens

Tabel 5.2

Aandeel migranten dat zich vooral lid voelt van de herkomstgroep, naar etnische herkomst en achtergrondkenmerken, 2011 (in procenten)

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans
mannen	74	64	29	34
vrouwen	74	61	24	37
15-24 jaar	63	55	25	37
25-44 jaar	73	61	24	34
45-64 jaar	84	66	28	35
≥ 65	90	88	31	42
1 ^e generatie	81	66	31	44
2 ^e generatie	60	55	17	13
max. bas	82	75	36	53
vbo/mavo	79	53	29	41
mbo/havo/vwo	68	56	26	33
hbo/wo	62	56	19	28

Bron: SCP (SIM '11 totaal) gewogen gegevens

Met name binnen de Turkse en Marokkaanse groep zijn de verschillen in identificatie tussen de leeftijdsgroepen groot: jongeren vereenzelvigen zich beduidend minder vaak dan ouderen met de etnische herkomstgroep. Niettemin voelt bijna twee derde van de jongere Turkse Nederlanders (15-24 jaar) zich vooral Turks. Bij de Marokkaanse jongeren voelt meer dan de helft zich vooral Marokkaans. Iets vergelijkbaars zien we bij de Turkse en Marokkaanse tweede generatie waar de meerderheid zich vooral lid van de herkomstgroep voelt. De Antilliaanse tweede generatie voelt zich maar zelden vooral Antilliaans. Dit karakteriseert de goed geïntegreerde status van deze groep, die hoog opgeleid is en

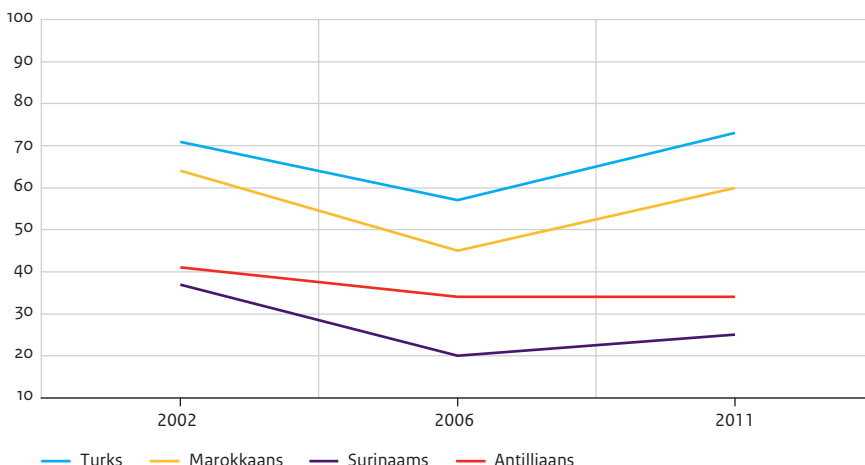
een goede arbeidsmarktpositie heeft verworven (Gijsberts et al. 2012). Ook is er een duidelijke relatie met opleidingsniveau. Het zwaartepunt van de etnische identificatie ligt bij lager opgeleiden sterker bij de herkomstgroep. Deels komt dit doordat onder de lager opgeleiden de ouderen en de eerste generatie sterk vertegenwoordigd zijn.

Ontwikkelingen over de tijd

Tussen 2002 en 2011 is het aandeel personen van Turkse en Marokkaanse origine dat zich vooral lid van de herkomstgroep voelt maar weinig veranderd. Bij de Surinaamse en Antilliaanse groep is over het geheel genomen sprake van een daling van personen die zich overwegend als Surinamer respectievelijk Antilliaan zien. Globaal is, met uitzondering van de Antilliaanse groep, het beeld dat een scherpe afname in de identificatie met de herkomstgroep tussen 2002 en 2006 is opgevolgd door een toename in de periode daarna. In hoofdstuk 2 kwam naar voren dat de ervaren acceptatie is afgenomen, terwijl de ervaren discriminatie juist is toegenomen. Een ongunstige perceptie van het maatschappelijk klimaat kan leiden tot disidentificatie met de meerderheidsgroep en een versterkte gerichtheid op de eigen groep (Branscombe et al. 1999). In hoofdstuk 6 gaan we dieper in op hoe een ongunstig maatschappelijk klimaat kan doorwerken op de sociaal-culturele positie van migranten.

Figuur 5.1

Aandeel niet-westerse migranten dat zich vooral lid voelt van de herkomstgroep, naar etnische herkomst 2002, 2006, 2011 (in procenten)

Bron: SCP (SPVA'02, SIM'06, SIM'11) gewogen gegevens

Voelt zich Nederlander en voelt zich lid van de herkomstgroep

Wanneer het zwaartepunt van identificatie ligt bij de ene groep betekent dit niet automatisch dat er geen sprake is van identificatie met de andere groep. Het is daarom

inzichtelijk om apart te meten de mate waarin migranten zich identificeren als lid van de herkomstgroep en als Nederlander (tabel 5.3). Gevraagd is in hoeverre men zich Nederlander voelt en in hoeverre men zich Turk, Marokkaan, Surinamer of Antilliaan voelt. Een derde van de personen van Turkse origine en bijna een kwart van de personen van Marokkaanse komaf voelt zich (helemaal) geen Nederlander. Het aandeel dat zich (heel) sterk Nederlander voelt is een derde van de Marokkaanse groep en ruim een kwart van de Turkse groep. Bij de Surinaamse en Antilliaanse groepen is de situatie heel anders. Het merendeel van hen (respectievelijk 67% en 57%) identificeert zich (heel) sterk als Nederlander. Een meerderheid voelt zich ook Surinamer respectievelijk Antilliaan. Hieruit blijkt hun dubbele identiteit. Bijna 90% van de Turkse en Marokkaanse Nederlanders identificeren zich (zeer) sterk als lid van de herkomstgroep. De emotionele binding met de herkomstgroep is dus sterk aanwezig. Binnen deze groepen is er bijna niemand die zich niet identificeert met de herkomstgroep.

Tabel 5.3

Identificatie als Nederlander en als lid herkomstgroep, naar etnische herkomst, 2011 (in procenten)

	voelt zich Nederlander			voelt zich 'herkomstgroep'		
	(heel) sterk	een beetje	(helemaal) niet	(heel) sterk	een beetje	(helemaal) niet
Turks	28	39	33	87	10	2
Marokkaans	37	39	24	88	10	2
Surinaams	67	25	8	57	31	12
Antilliaans	57	29	15	59	23	19

Bron: SCP (SIM'11 totaal) gewogen gegevens

Dubbele identificaties

We hebben een onderscheid gemaakt in vier categorieën die bestaan uit de mate waarin groepen zich identificeren als Nederlander en als lid van de herkomstgroep. Daartoe zijn de twee variabelen verdeeld in twee categorieën – (heel) sterke identificatie versus een beetje en (helemaal) niet – en met elkaar in verband gebracht. In tabel 5.4 wordt de verdeling gegeven voor de vier groepen.

Tabel 5.4

Dubbele bindingen identificatie, naar etnische herkomst, 2011 (in procenten)

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans
dubbel sterk	23	31	34	27
sterk met herkomstgroep, zwak met Nederland	64	57	23	32
zwak met herkomstgroep, sterk met Nederland	5	6	33	30
dubbel zwak	8	7	10	11

Bron: SCP (SIM'11 totaal) gewogen gegevens

Bij personen van Turkse en Marokkaanse origine komt de combinatie van een sterke identificatie met het herkomstgroep en een geringe identificatie als Nederlander het vaakst voor. Een kwart van de Turkse en een derde van de Marokkaanse Nederlanders voelt zich zowel Nederlander als lid van de herkomstgroep. Een zwakke identificatie met de herkomstgroep en een sterke identificatie als Nederlander zien we bij Turkse en Marokkaanse Nederlanders nauwelijks terug. Personen uit deze herkomstgroepen identificeren zich dus bijna allemaal nog als lid van deze groep. Het verschil met Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders is groot. Zij voelen zich veel vaker Nederlander, al dan niet in combinatie met een sterke identificatie met de herkomstgroep.

Tabel 5.5

Twee categorieën dubbele bindingen, naar etnische herkomst, leeftijd en generatie, 2011
(in procenten)

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans
dubbel sterk	23	31	34	26
15-24 jaar	36	40	29	19
25-44 jaar	23	30	33	26
45-64 jaar	13	27	37	34
≥ 65	10	12	39	35
1 ^e generatie	18	27	36	31
2 ^e generatie	35	38	30	14
sterke identificatie met herkomstgroep, zwakke identificatie met Nederland	64	57	23	32
15-24 jaar	52	47	21	33
25-44 jaar	62	56	20	33
45-64 jaar	77	64	27	30
≥ 65	80	80	28	41
1 ^e generatie	71	63	28	40
2 ^e generatie	51	46	14	12

Bron: SCP (SIM '11 totaal) gewogen gegevens

Het blijkt dat de tweede generatie Turkse en Marokkaanse Nederlanders vaker dan de eerste zich zowel sterk als Nederlander als sterk met de eigen groep identificeert (dubbel sterk). Hetzelfde geldt voor jongeren uit deze groepen ten opzichte van ouderen. Niettemin voelt ongeveer de helft van de 15-24-jarige Turken en Marokkanen zich geen Nederlander, maar identificeert zich wel sterk met de herkomstgroep. Vergelijkbare aandelen zien we bij de tweede generatie uit deze groepen. Binnen de Turkse en Marokkaanse groep is dus wel degelijk sprake van verschuivingen in de mate van identificatie, maar de verwantschap met de herkomstgroep blijft groot, ook bij jongeren en de tweede generatie. Bij de tweede generatie Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders

is het aandeel dat zich geen Nederlander voelt betrekkelijk klein. Bij hen komt het vaakst voor dat ze zich Nederlander voelen en niet of nauwelijks lid van de herkomstgroep. Bij de tweede generatie Antilliaanse Nederlanders past twee derde in dit profiel (niet in de tabel. Zie voor onderscheid in de andere twee categorieën (Bijlage B5, te vinden via www.scp.nl onder dit rapport).

5.3 Sociaal-emotionele bindingen

Het oordeel van de verschillende groepen over de Nederlandse samenleving is gevraagd in de vorm van een rapportcijfer (tabel 5.6). Alle groepen beoordelen Nederland met een voldoende en de onderlinge verschillen zijn niet groot. De Antilliaanse Nederlanders waarderen Nederland het hoogst, de Turkse Nederlanders het laagst. De autochtone Nederlanders nemen een middenpositie in.

Binnen de Marokkaanse groep geven leden van de tweede generatie, jongeren en hoger-opgeleiden de Nederlandse samenleving gemiddeld een vrij laag cijfer. Bij de overige migrantengroepen zien we niet of nauwelijks verschillen tussen de generaties. Over het algemeen schalen vrouwen, met name van Marokkaanse en Turkse origine, de Nederlandse samenleving hoger in dan mannen. Opvallend is dat bij de migranten een hogere leeftijd samengaat met een hogere waardering voor Nederland, terwijl dit verband bij autochtone Nederlanders juist omgekeerd is.

Tabel 5.6

Waardering voor de Nederlandse samenleving op een schaal van 0-10, naar etnische herkomst en achtergrondkenmerken, 2011 (gemiddelde cijfer)

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans	autochtoon
totaal	6,3	6,4	6,6	6,7	6,5
mannen	6,1	6,3	6,5	6,7	6,5
vrouwen	6,5	6,6	6,6	6,7	6,5
15-24 jaar	6,4	6,3	6,6	6,6	6,6
25-44 jaar	6,2	6,4	6,5	6,6	6,5
45-64 jaar	6,2	6,6	6,6	6,8	6,5
≥ 65	7,0	6,7	6,8	7,1	6,4
1 ^e generatie	6,3	6,5	6,6	6,7	–
2 ^e generatie	6,3	6,2	6,5	6,7	–
max. bao	6,1	6,6	6,4	6,7	6,3
vbo/mavo	6,4	6,3	6,4	6,5	6,2
mbo/havo/vwo	6,3	6,3	6,6	6,6	6,5
hbo/wo	6,5	6,4	6,7	6,9	6,7

Bron: SCP (SIM'11 totaal) gewogen gegevens

Turkse en Marokkaanse Nederlanders voelen zich het minste thuis in Nederland

Het merendeel van de migranten voelt zich thuis in Nederland. Niettemin is dit aandeel aanmerkelijk kleiner bij Turkse en Marokkaanse Nederlanders (respectievelijk 62% en 61%) dan bij Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders (73% en 72%). Alle migrantengroepen voelen zich minder thuis in Nederland dan autochtone Nederlanders. Opmerkelijk is dat de tweede generatie Marokkaanse Nederlanders zich nauwelijks meer thuis voelt in Nederland dan de eerste generatie. Bij de andere drie groepen voelt de tweede generatie zich wel duidelijk meer thuis in Nederland. Het verband met leeftijd is niet eenduidig. Bij Marokkaanse en Turkse Nederlanders zijn het de ouderen die zich relatief minder thuis voelen in Nederland, bij de Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders zijn het juist de jongeren. Hogeropgeleide Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders voelen zich vaker thuis in dit land dan lager opgeleiden uit deze groepen. Bij de Turkse en Marokkaanse Nederlanders is er geen duidelijk verband met het opleidingsniveau.

Tabel 5.7

Zich thuis voelen in Nederland, naar etnische herkomst en achtergrondkenmerken, 2011 (in procenten)

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans	autochtoon
totaal	62	61	73	72	85
mannen	59	60	72	71	84
vrouwen	66	61	74	73	87
15-24 jaar	68	61	76	69	82
25-44 jaar	60	60	72	70	84
45-64 jaar	62	63	71	77	85
≥ 65	61	53	80	84	89
1 ^e generatie	60	60	71	68	–
2 ^e generatie	68	61	77	81	–
max. bao	61	61	63	66	86
vbo/mavo	64	57	72	68	85
mbo/havo/vwo	62	62	76	73	84
hbo/wo	63	60	75	75	87

Bron: SCP (SIM'11 totaal) gewogen gegevens

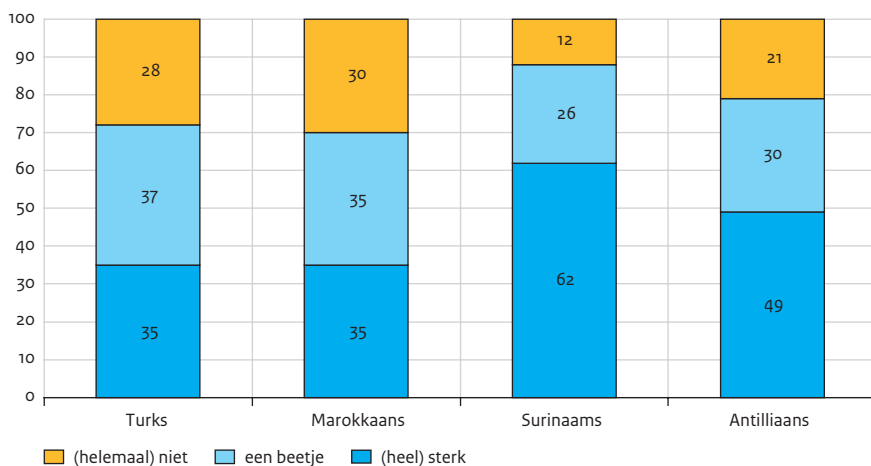
Ruim een kwart van de Turkse en Marokkaanse groep ziet Nederland niet als vaderland

De binding met de Nederlandse samenleving komt ook tot uitdrukking in de mate waarin Nederland als vaderland wordt beschouwd (figuur 5.2).¹ We zien grotendeels dezelfde patronen als bij de andere indicatoren van de sociaal-emotionele binding met Nederland.

De Surinaamse Nederlanders zien Nederland het sterkst als vaderland. Bij de Antilliaanse Nederlanders is het aandeel dat Nederland (heel) sterk beschouwd als vaderland kleiner, maar beduidend groter dan bij de Turkse en Marokkaanse Nederlanders. Een minderheid, maar desalniettemin een substantieel deel van de Marokkaanse, Turkse en Antilliaanse Nederlanders (respectievelijk 30%, 28% en 21%) ziet Nederland (helemaal) niet als vaderland. Bij de Surinaamse Nederlanders is dit aandeel kleiner (12%).

Figuur 5.2

Nederland zien als vaderland, naar etnische herkomst, 2011 (in procenten)

Bron: SCP (SIM '11 hoofdonderzoek) gewogen gegevens

Dat de eerste generatie Nederland minder als vaderland beschouwd, is te begrijpen gezien hun migratieachtergrond. Opvallend is wel dat ook een kwart van de tweede generatie van de Marokkaanse en Turkse groep Nederland (helemaal) niet ziet als vaderland. Een hogere leeftijd gaat samen met een groter deel dat Nederland (helemaal) niet ziet als vaderland. Dit zal deels komen doordat bij de hogere leeftijden de eerste generatie sterker is vertegenwoordigd. Hoe hoger de opleiding, des te kleiner het aandeel dat Nederland (helemaal) niet ziet als vaderland.

Tabel 5.8

Aandeel dat Nederland (helemaal) niet ziet als vaderland, naar etnische herkomst en achtergrondkenmerken, 2011 (in procenten)

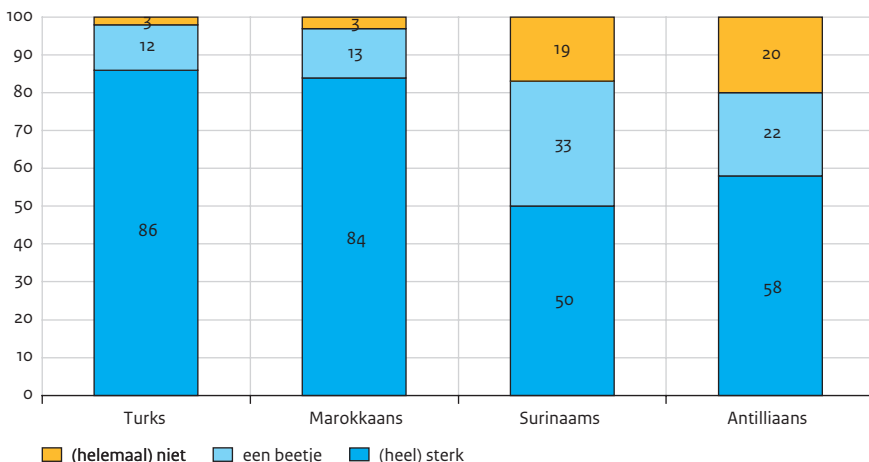
	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans
mannen	29	30	14	23
vrouwen	26	30	10	20
15-24 jaar	25	28	13	22
25-44 jaar	28	27	12	21
45-64 jaar	28	31	12	19
≥ 65	28	53	9	30
1 ^e generatie	28	33	14	27
2 ^e generatie	26	25	8	5
max. bao	26	37	17	29
vbo/mavo	34	23	12	26
mbo/havo/vwo	25	28	11	17
hbo/wo	25	26	10	20

Bron: SCP (SIM'11 alleen hoofdonderzoek) gewogen gegevens

Een deel van de migranten ziet Nederland niet als hun vaderland. Hoe zien migranten het herkomstland in dit opzicht? Een meerderheid van de niet-westerse migranten ziet het herkomstland als vaderland (figuur 5.3). Bij de Turkse en Marokkaanse Nederlanders is deze meerderheid zeer ruim (respectievelijk 86% en 84%). Maar ook bij de Surinaamse Nederlanders en Antilliaanse Nederlanders ziet respectievelijk 50% en 58% het herkomstland als vaderland. Overigens betekent het gegeven dat iemand het herkomstland als vaderland ziet niet dat Nederland niet wordt gezien als vaderland. Bijna 30% van de Turkse en Marokkaanse Nederlanders ziet bijvoorbeeld zowel Nederland als het herkomstland (heel) sterk als vaderland.

Figuur 5.3

Het herkomstland zien als vaderland, naar etnische herkomst, 2011 (in procenten)

Bron: SCP (SIM'11 hoofdonderzoek) gewogen gegevens

Meerderheid wil in Nederland blijven wonen

Heimwee naar het herkomstland komt veel voor. Meer dan driekwart van de Turkse en Marokkaanse Nederlanders heeft vaak of soms gevoelens van heimwee. Bij Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders heeft ongeveer de helft vaak of soms gevoelens van heimwee en de andere helft nooit. Voor de laatste twee groepen geldt dat maar een klein deel vaak deze gevoelens heeft. De terugkeerwens naar het land van herkomst varieert tussen de groepen van ongeveer een kwart bij de Marokkaanse en Surinaamse Nederlanders tot een derde bij de Turkse en Antilliaanse Nederlanders.

Tabel 5.9

Gevoelens van heimwee en terugkeerwens, naar etnische herkomst, 2011 (in procenten)

	gevoelens van heimwee			terugkeerwens naar land van herkomst		
	vaak	soms	nooit	ja	nee	weet niet
Turks	39	43	18	33	61	6
Marokkaans	26	50	24	26	66	8
Surinaams	14	35	51	26	65	9
Antilliaans	16	36	49	35	56	9

Bron: SCP (SIM'11 totaal voor heimwee, SIM'11 alleen hoofdonderzoek voor terugkeerwens) gewogen gegevens

Ook al zijn de gevoelens van heimwee wat vaker aanwezig bij vrouwen, het zijn de mannen die vaker terug willen keren naar het land van herkomst. Leden van de tweede generatie en jongeren ervaren veel minder vaak gevoelens van heimwee en hebben minder vaak de wens om terug te keren naar het herkomstland (van hun ouders) dan leden van de eerste generatie en oudere migranten. Toch zegt één op de vijf Turkse en Marokkaanse Nederlanders van de tweede generatie te willen wonen in het geboorteland van hun ouders. Het beeld dat een groot deel van de hogeropgeleide Turkse Nederlanders wil migreren naar Turkije (de Volkskrant 2012b) zien we hier niet terug. Hogeropgeleiden hebben deze migratiewens juist minder vaak.

Tabel 5.10

Gevoelens van heimwee en terugkeerwens, naar etnische herkomst en achtergrondkenmerken, 2011 (in procenten)

	Turks		Marokkaans		Surinaams		Antilliaans	
	vaak heimwee	terug- keerwens	vaak heimwee	terug- keerwens	vaak heimwee	terug- keerwens	vaak heimwee	terug- keerwens
mannen	35	35	25	30	15	30	13	35
vrouwen	44	32	28	23	14	22	18	36
15-24 jaar	17	17	16	18	7	12	11	20
25-44 jaar	40	34	24	29	12	21	17	40
45-64 jaar	56	47	37	31	21	40	17	44
≥ 65	62	40	47	29	18	28	19	33
1 ^e generatie	49	39	33	30	19	32	19	43
2 ^e generatie	18	20	15	20	6	14	6	16
max. bao	60	43	41	33	19	30	19	49
vbo/mavo	40	36	19	23	19	34	17	42
mbo/havo/								
vwo	29	28	20	24	13	21	16	34
hbo/wo	19	21	15	22	10	24	12	26

Bron: SCP (SIM'11 totaal voor heimwee, SIM'11 hoofdonderzoek voor terugkeerwens) gewogen gegevens

Transnationalisme

De banden van veel migranten blijven vaak niet beperkt tot de nationale landsgrenzen, maar spelen zich ook af over de grens. Een belangrijke vraag is wat de betekenis en consequenties zijn van deze banden. Is het een uiting van oriëntatie op het land van herkomst? En wat betekent het voor de betrokkenheid met de Nederlandse samenleving? Hoewel de betrokkenheid bij transnationale activiteiten vaak gepaard gaat met een sterke mate van identificatie met het land van herkomst, vormt deze geen belemmering voor de integratie in de Nederlandse samenleving (Engbersen et al. 2003).

We gaan hier in op transnationale contacten en economische transacties (geld overmaken). Het gaat daarbij om banden met het herkomstland. Er is geen informatie beschikbaar over de transnationale banden met personen in andere landen. Slechts een kleine minderheid heeft nooit contact met familie in het land van herkomst en het merendeel van de niet-westerse migranten bezoekt soms of elk jaar het land van herkomst. Onder Marokkaanse en Turkse Nederlanders gaat ongeveer een derde jaarlijks naar het land van herkomst. Respectievelijk 55% en 62% is ook het afgelopen jaar in het land van herkomst geweest. Het aandeel dat nooit naar het land van herkomst gaat is bij deze groepen zeer gering (5%). Ook bij de Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders gaat een groot deel soms of elk jaar naar het herkomstland, al is de frequentie wel lager. Wat meespeelt, is dat de kosten van een bezoek aan het land van herkomst voor deze groepen beduidend hoger liggen. Bijna een derde van de Surinaamse Nederlanders en een kwart van de Antilliaanse Nederlanders gaat nooit op bezoek bij familie of vrienden in het land van herkomst. De lengte van het verblijf in het land van herkomst varieert niet sterk tussen de groepen. Het merendeel blijft korter dan een maand, ongeveer een derde tussen de een en drie maanden en een klein deel bleef langer dan drie maanden. Onder Surinaamse Nederlanders is het deel dat geld gestuurd heeft naar het land van herkomst het grootst (36%). Van de Turkse (32%) en Marokkaanse (28%) huishoudens bezit een aanzienlijk deel een huis in het herkomstland. Onder de Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders is dit aandeel minder dan 10%.

Tabel 5.11

Transnationale banden, naar etnische herkomst, 2011 (in procenten)

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans
contact met familie in land van herkomst				
veel contact	46	39	39	53
soms contact	51	52	44	37
nooit contact	4	9	17	10
bezoek bij familie of vrienden in het land van herkomst				
elk jaar	36	29	8	13
soms	58	66	61	62
nooit	5	5	31	26
is het afgelopen jaar in land van herkomst geweest	62	55	20	28
lengte van verblijf in land van herkomst				
< 1 maand	56	62	64	65
1-3 maanden	37	36	31	32
> 3 maanden	7	2	5	4
huishoudens die in 2010 geld hebben gestuurd naar land van herkomst	14	25	36	19
huisbezit in land van herkomst	32	28	8	9

Bron: SCP (SIM '11, alleen hoofdonderzoek) gewogen gegevens

5.4 Politieke betrokkenheid

De oriëntatie op de Nederlandse samenleving uit zich ook in de mate van politieke betrokkenheid. De politieke integratie wordt soms beschouwd als een aparte dimensie van de integratie van niet-westerse migranten (zie bv. Engbersen en Gabriëls 1995). We belichten de politieke betrokkenheid door in te gaan op de politieke interesse, de mate waarin de politiek gevolgd wordt en de stemintenties.

Een derde tot de helft van de migrantengroepen is niet in politiek geïnteresseerd

Het aandeel migranten dat aangeeft niet geïnteresseerd te zijn in politiek varieert van ongeveer een derde bij de Surinaamse Nederlanders tot iets meer dan de helft bij de Turkse Nederlanders. Bij autochtonen is minder dan een vijfde niet geïnteresseerd in politiek. Eenzelfde beeld komt naar voren wat betreft het daadwerkelijk volgen van de Nederlandse politiek. Autochtone Nederlanders doen dit het vaakst. Van de migrantengroepen volgen de Surinaamse Nederlanders het vaakst de politiek, gevolgd door de Antilliaanse en Marokkaanse Nederlanders. Wederom is de politieke betrokkenheid het laagst bij de Turkse Nederlander: ruim de helft volgt nooit of minder dan een keer per week de Nederlandse politiek.

Het aandeel dat meerdere keren per week de politiek volgt, fluctueert tussen de migrantengroepen van ongeveer een derde bij de Turkse Nederlanders tot bijna twee derde bij de Surinaamse Nederlanders. Bij de Marokkaanse en Antilliaanse Nederlanders betreft het ongeveer de helft. Voor autochtone Nederlanders is dit aandeel driekwart.

Tabel 5.12

Politieke interesse^a, naar etnische herkomst, 2011 (in procenten)

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans	autochtoon
interesse in politiek					
zeer geïnteresseerd	14	21	18	15	26
beetje geïnteresseerd	34	41	47	39	56
niet geïnteresseerd	52	39	35	46	18
volgt politiek					
(bijna) elke dag	12	29	42	32	55
meerdere keren per week	20	19	23	19	20
een keer per week	16	16	11	14	12
minder dan een keer per week	19	17	13	15	7
nooit	33	20	10	20	6

a Aan de respondenten is gevraagd: Hoe vaak volgt u nieuws over de Nederlandse politiek op televisie, op de radio of in de dagbladen of internet?

Bron: SCP (SIM '11, alleen hoofdonderzoek) gewogen gegevens

Leden van de tweede generatie volgen de politiek vaker dan de leden van de eerste generatie, behalve bij de Surinaamse Nederlanders. De verschillen naar leeftijd zijn niet

eenduidig. Onder Surinaamse, Antilliaanse en autochtone Nederlanders volgen de ouderen meer de politiek dan de jongeren. Bij Marokkaanse en Turkse Nederlanders is het aandeel dat aangeeft de politiek meerdere keren per week te volgen juist aanzienlijk hoger bij de jongste leeftijdscategorie (15-24 jaar) dan bij de oudste leeftijdscategorie (65-plus). Hogeropgeleiden volgen de politiek frequenter. Bij Turkse Nederlanders is het aandeel dat meerdere keren per week de politiek volgt voor hogeropgeleiden bijna drie keer zo hoog als bij de laagst opgeleiden (max. bao). Mannen volgen meer de Nederlandse politiek dan vrouwen; dit zien we terug bij alle groepen en met name bij de Turkse Nederlanders.

Tabel 5.13

Aandeel personen dat aangeeft meerder keren per week de politiek te volgen, naar etnische herkomst en achtergrondkenmerken, 2011 (in procenten)

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans	autochtoon
totaal	32	48	66	51	75
mannen	43	54	73	54	81
vrouwen	20	41	59	47	70
15-24 jaar	28	46	44	37	54
25-44 jaar	40	55	69	55	73
45-64 jaar	24	40	73	57	81
≥ 65	12	28	71	58	84
1 ^e generatie	29	45	70	47	–
2 ^e generatie	39	53	57	61	–
max. bao	18	34	55	39	68
vbo/mavo	30	51	66	41	74
mbo/havo/vwo	38	51	63	50	71
hbo/wo	50	70	73	64	83

Bron: SCP (SIM'11, alleen hoofdonderzoek) gewogen gegevens

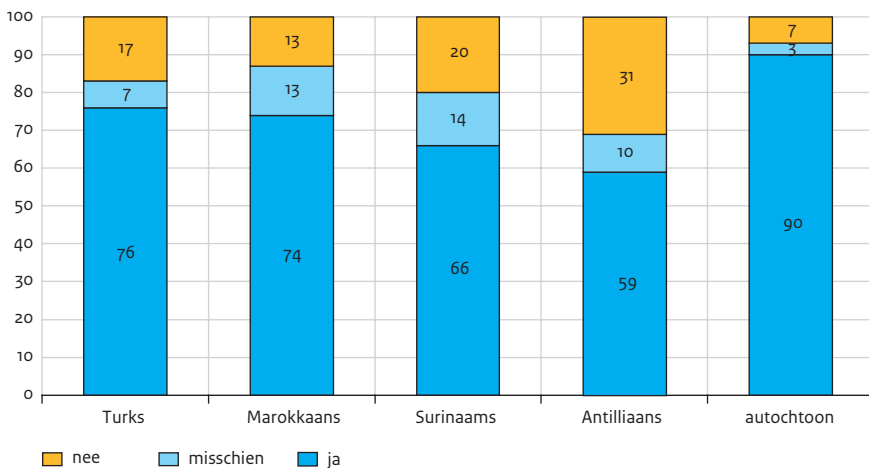
Migranten hebben minder de neiging om te gaan stemmen

Migranten hebben minder de intentie om te gaan stemmen voor de Tweede Kamer dan autochtone Nederlanders. Van de autochtone Nederlanders zegt een groot deel (90%) te gaan stemmen. Dit geldt voor driekwart van de Turkse en Marokkaanse Nederlanders en ongeveer twee op de drie Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders. De politieke betrokkenheid afgemeten aan de stemintentie is dus groter bij de Turkse en Marokkaanse Nederlanders dan bij de andere twee migrantengroepen. Op zich is dit opmerkelijk omdat een deel van de Turken en Marokkanen niet mag stemmen voor de Tweede Kamer aangezien ze geen Nederlands paspoort hebben. Een kanttekening bij de cijfers is dat

de intentie om te gaan stemmen niet direct vertaald kan worden in daadwerkelijk stemgedrag. Bij de autochtonen is bijvoorbeeld het percentage vrij hoog in vergelijking met de daadwerkelijke opkomstcijfers van de Tweede Kamerverkiezingen van de afgelopen jaren.

Figuur 5.4

Stemintentie bij de Tweede Kamerverkiezingen,^a naar etnische herkomst, 2011 (in procenten)

- a Aan respondenten is gevraagd: Als er nu verkiezingen zouden zijn voor de Tweede Kamer, zou u dan gaan stemmen?

Bron: SCP (SIM '11, alleen hoofdonderzoek) gewogen gegevens

5.5 Sociaal vertrouwen

De cohesie binnen de samenleving uit zich onder andere in het sociaal vertrouwen. Vertrouwensbanden tussen burgers vergroten de bereidheid om te handelen in het belang van de groep of gemeenschap (Fukuyama 1995; Putnam 1993). Institutioneel vertrouwen gaat samen met meer participatie in organisaties en de politiek. Hierdoor kan een samenleving efficiënter functioneren (Hudson 2006). Kloosterman en Schmeets (2010) lieten zien dat in de periode 2002-2008 het institutioneel en sociaal vertrouwen is toegenomen. Dit staat in contrast met de veelvuldig hoorbare geluiden over de afname van het vertrouwen in Nederland (zie bv. Meurs 2008). Bovendien blijkt uit een landenvergelijkend onderzoek dat Nederland relatief hoog scoort wat betreft sociaal vertrouwen (Dekker et al. 2007).

We bestuderen enerzijds het vertrouwen dat personen hebben in de medemens en anderzijds het vertrouwen in verschillende instituties: de regering, de rechtspraak en de politie.

Autochtone Nederlanders (60%) hebben beduidend meer vertrouwen in andere mensen dan niet-westerse migranten. Het vertrouwen in andere mensen varieert van 31% bij de Surinaamse Nederlanders tot 40% bij de Turkse Nederlanders. Bij Surinaamse Nederlanders is er dus relatief weinig vertrouwen in andere mensen. Jongeren en leden van de tweede generatie hebben meer sociaal vertrouwen dan de oudere leeftijdscategorieën en leden van de eerste generatie. De eerste generatie Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders heeft opvallend weinig vertrouwen (respectievelijk 25% en 29%). Sociaal vertrouwen en opleiding vertonen een positieve samenhang.

Tabel 5.14

Aandeel personen dat aangeeft dat andere mensen wel te vertrouwen zijn,^a naar etnische herkomst en achtergrondkenmerken, 2011 (in procenten)^a

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans	autochtoon
totaal	40	38	31	36	60
mannen	40	40	35	40	61
vrouwen	39	36	27	32	59
15-24 jaar	41	34	36	41	60
25-44 jaar	40	41	34	32	64
45-64 jaar	37	38	26	37	62
≥ 65	35	32	17	37	50
1 ^e generatie	37	37	25	29	–
2 ^e generatie	46	41	41	53	–
max. bao	33	38	19	20	44
vbo/mavo	39	36	20	29	49
mbo/havo/vwo	41	34	34	31	61
hbo/wo	50	50	39	57	71

a De respondenten gaven antwoord op de vraag: Vindt u dat over het algemeen de meeste mensen wel te vertrouwen zijn of vindt u dat men niet voorzichtig genoeg kan zijn in de omgang met mensen? Ze konden antwoorden met 'over het algemeen zijn de meeste mensen wel te vertrouwen' of 'je kan niet voorzichtig genoeg zijn'.

Bron: SCP (SIM'11, alleen hoofdonderzoek) gewogen gegevens

Ook het vertrouwen in instituties is over het algemeen hoger bij de autochtone Nederlanders dan bij de migranten. De verschillen zijn echter kleiner dan bij het vertrouwen in de medemens, met name bij het vertrouwen in de rechters. Dit is zelfs hoger bij de Marokkaanse Nederlanders dan bij de autochtone Nederlanders. Van de verschillende instituties is het vertrouwen in de regering bij alle migrantengroepen het laagst en in de rechters het hoogst. Geen enkele migrantengroep geeft de regering gemiddeld een voldoende, de Turkse Nederlanders geven gemiddeld slechts een 4,5 als cijfer. Dit kan deels

komen doordat het kabinet ten tijde van het onderzoek afhankelijk was van gedoogsteun van de pvv. Deze partij heeft zich in de politieke discussie veelal negatief uitgelaten over de integratie van migranten en moslims. De verschillen tussen de migranten wat betreft het oordeel over rechters en politie zijn niet groot.

Tabel 5.15

Vertrouwen in instituties (schaal van 0-10), naar etnische herkomst, 2011 (in gemiddelde cijfers)

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans	autochtoon
hoeveel vertrouwen heeft u op dit moment in:					
de regering van Nederland?	4,5	5,3	5,3	5,1	5,6
de rechters in Nederland?	6,2	6,4	6,1	6,0	6,2
de politie in Nederland?	6,2	6,0	5,8	5,8	6,4

Bron: scp (s1m'11, alleen hoofdonderzoek) gewogen gegevens

Tabel 5.16

Vertrouwen in instituties (schaal van 0-10), naar etnische herkomst en achtergrondkenmerken, 2011 (in gemiddelde cijfers)

	Turks	Marokkaans	Surinaams	Antilliaans	autochtoon
totaal	5,6	5,9	5,7	5,6	6,1
mannen	5,4	5,7	5,6	5,6	6,1
vrouwen	5,8	6,1	5,8	5,7	6,1
15-24 jaar	5,7	5,6	5,7	5,6	6,3
25-44 jaar	5,6	6,0	5,7	5,5	6,0
45-64 jaar	5,6	5,9	5,7	5,7	6,1
≥ 65	6,0	6,2	5,9	6,2	6,1
1 ^e generatie	5,6	6,0	5,7	5,5	–
2 ^e generatie	5,6	5,6	5,6	5,9	–
max. bao	5,5	6,2	5,6	5,2	5,7
vbo/mavo	5,6	5,8	5,6	5,3	5,8
mbo/havo/vwo	5,6	5,7	5,6	5,6	6,1
hbo/wo	5,8	5,7	5,9	6,1	6,4

Bron: scp (s1m'11, alleen hoofdonderzoek) gewogen gegevens

Van de drie items over institutioneel vertrouwen is een schaal gemaakt² (tabel 5.16). Gemiddeld hebben de autochtone Nederlanders het meeste vertrouwen in de instituties (6,1). De Antilliaanse en Turkse Nederlanders hebben het minste vertrouwen in Nederlandse instituties (5,6), daarna de Surinaamse Nederlanders (5,7) en de Marokkaanse Nederlanders (5,9). Het cijfer van de Turkse Nederlanders wordt sterk gedrukt door het lage cijfer dat wordt toegekend aan de regering. Vrouwen en ouderen hebben meer vertrouwen in instituties dan mannen en jongeren. Hogeropgeleiden hebben meer vertrouwen in instituties dan lager opgeleiden, behalve bij de Marokkaanse Nederlanders. Bij de laatste groep is het vertrouwen bovendien duidelijk lager bij de tweede generatie. In hoofdstuk 6 zal verder worden ingegaan op verklaringen voor sociaal vertrouwen.

5.6 Conclusies

Banden kunnen sterk zijn met zowel het herkomstland als de autochtone bevolking. Dit laatste zien we bij Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders; zij voelen zich zowel Nederlander als verbonden met de herkomstgroep. Een behoorlijk aandeel voelt zich helemaal geen Surinamer respectievelijk Antilliaan. Weinig personen van Turkse origine voelen zich Nederlander, zij voelen zich overwegend Turk. Een derde voelt zich in het geheel geen Nederlander. Ook onder de Marokkanen is de gerichtheid op de eigen groep groot. Vaker dan personen van Turkse komaf identificeren zij zich evenwel als Nederlander. Jongere en Turkse en Marokkaanse Nederlanders van de tweede generatie voelen zich wel vaker Nederlander, maar combineren dat bijna altijd met een sterke identificatie met de herkomstgroep. Dit is anders bij Surinaamse en Antilliaanse jongeren en de tweede generatie: zij voelen zich vaak Nederlander, maar geen Surinamer of Antilliaan. De laatste jaren lijkt het zwaartepunt van de identificatie weer nadrukkelijker te liggen bij de herkomstgroep. Het negatief ervaren maatschappelijk klimaat is hier waarschijnlijk van invloed op geweest (zie hoofdstuk 6).

Leden van migrantengroepen geven de Nederlandse samenleving gemiddeld een voldoende. De scores van Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders zijn het hoogst, maar groot zijn de verschillen niet. Van de Turkse en Marokkaanse Nederlanders voelt iets meer dan 60% zich thuis in dit land. Bij Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders is dit met een kleine driekwart aanmerkelijk hoger. Ook is de betrokkenheid bij de Nederlandse politiek minder sterk aanwezig bij migranten; deze is vooral bij Turkse Nederlanders beperkt.

Turkse Nederlanders hebben weinig vertrouwen in de regering. Ook de andere migrantengroepen hebben hier minder vertrouwen in dan autochtone Nederlanders, die al lage vertrouwenscijfers laten zien. Vertrouwen in de regering is hier waarschijnlijk breed opgevat. Ook de toon in de politieke discussie ten aanzien van moslims en integratie zal waarschijnlijk hebben meegespeeld. Over de rechters en de politie zijn leden van migrantengroepen behoorlijk te spreken. Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders stellen het minst vertrouwen in de politie.

Migranten zijn aanzienlijk vaker dan autochtone Nederlanders van mening dat mensen niet te vertrouwen zijn. We zien dit vooral bij Surinaamse Nederlanders, van wie slechts

een derde van mening is dat andere mensen te vertrouwen zijn. Wellicht heeft dit deels te maken met de relatief hoge perceptie van discriminatie binnen deze groep. Een gebrek aan sociaal vertrouwen en ervaren discriminatie gaan namelijk hand in hand (zie hoofdstuk 6).

De tweede generatie voelt zich sterker sociaal-emotioneel verbonden met Nederland. Tegelijkertijd voelt de Marokkaanse tweede generatie zich niet meer thuis in Nederland dan de eerste generatie. Ook waarderen zij Nederland niet hoger en is het vertrouwen in de Nederlandse instituties lager.

Noten

- 1 Het is niet waarschijnlijk dat respondenten deze vraag letterlijk hebben geïnterpreteerd in het licht van wat het geboorteland van hun vader is. Het feit dat een deel van zowel de eerste als de tweede generatie aangeeft Nederland te zien als vaderland suggereert dit in ieder geval. Voor beide groepen geldt immers dat het geboorteland van de vader/ouders het herkomstland is en niet Nederland.
- 2 De Cronbachs alfa van deze schaal .73.

6 Verklaringen voor de sociaal-culturele positie

6.1 Waarom zijn er verschillen in de sociaal-culturele positie tussen en binnen groepen

Uit de voorgaande hoofdstukken bleek dat er grote verschillen zijn in de sociaal-culturele posities tussen en binnen de groepen. In dit hoofdstuk gaan we dieper in op het verhaal achter deze verschillen: hoe kunnen we deze verschillen beter begrijpen? Vertrekpunt bij onze analyse van de sociaal-culturele positie is het integratieperspectief: het algemene idee van het ingroeien van migranten in de samenleving (Alba en Nee 1997). Deze vindt plaats als gevolg van langere ‘blootstelling’ aan de Nederlandse samenleving, zo is de veronderstelling. Gedurende de levensloop en tussen generaties zal de sociaal-culturele afstand tussen groepen kleiner worden. In dezelfde lijn mag worden verondersteld dat het volgen van een opleiding in Nederland en het hebben van werk ertoe leidt dat veelvuldiger contacten worden onderhouden met autochtonen en de identificatie met Nederland sterker wordt.¹ Bij dit alles speelt de beheersing van de Nederlandse taal een belangrijke rol: het is een belangrijke voorwaarde voor blootstelling aan en participatie in de Nederlandse samenleving.

Het is de vraag in hoeverre dit lineaire idee de integratie van de onderzochte migrantengroepen goed beschrijft. In de voorgaande hoofdstukken hebben we al gezien dat er weinig schot zit in de interetnische contacten en dat personen van Turkse en Marokkaanse origine zich in de afgelopen vijftien jaar niet sterker met Nederland zijn gaan identificeren. In die periode is binnen deze groepen wel het aandeel tweede generatie migranten en hogeropgeleiden aanzienlijk toegenomen. Hieruit mag men afleiden dat er andere factoren in het spel zijn die ingaan tegen het idee van integratie. Daarbij kan bijvoorbeeld worden gedacht aan de gestegen omvang van de groepen en de toegenomen etnische concentratie in wijken in met name de grote steden, waardoor in de afgelopen decennia de ontmoetingskansen tussen leden van de eigen groep zijn toegenomen en die met autochtonen zijn gedaald (Kullberg en Nicolaas 2009). Ook is het denkbaar dat hierdoor de opvattingen omtrent contacten met andere groepen zijn veranderd. De integratietheorieën veronderstellen dat meer blootstelling aan de ontvangende samenleving leidt tot toenadering. Dat is maar de vraag. In hoofdstuk 2 kwam naar voren dat migranten zich minder geaccepteerd en meer gediscrimineerd voelen. De verharding van het klimaat en de processen van uitsluiting kunnen ertoe leiden dat migranten zich distantiëren van autochtone Nederlanders en de Nederlandse samenleving. Een grotere sociaal-culturele afstand kan dan het gevolg zijn. Migrantengroepen kunnen via blootstelling aan de Nederlandse media geleidelijk de normen en waarden van de Nederlandse samenleving overnemen (Van Tubergen 2003), maar dat hoeft niet. Migrantengroepen die kennis hebben genomen van het politieke en maatschappelijke debat van de afgelopen jaren zijn misschien meer geneigd om zich op de eigen groep terug te trekken. Ook met betrekking tot opleiding en werk kunnen de effecten anders zijn dan assimilatie-theorieën voorstellen. Onderzoek naar de zogenoemde integratieparadox laat bijvoorbeeld zien dat hogeropgeleiden ongunstiger oordelen over de kansen die migranten in Nederland

hebben (Gijsberts en Vervoort 2009; Van Doorn et al. nog te verschijnen). Een van de redenen lijkt te zijn dat hogeropgeleiden beter op de hoogte zijn van de politieke discussies in Nederland dan lager opgeleiden. De *segmented assimilation theory* wijst erop dat structurele integratie met behoud van de eigen etnische identiteit juist goed mogelijk is (Zhou 1997). Werk hoeft dus niet altijd samen te gaan met een geringere sociaal-culturele afstand.

Ook andere factoren kunnen van belang zijn voor de verklaring van de sociaal-culturele positie. De religie van migranten, met name de islam, wordt in het publieke debat vaak beschouwd als een belemmerende factor voor sociaal-culturele integratie. En er zijn de banden met de herkomstgroep. In de klassieke assimilatietheorie wordt ervan uitgegaan dat de integratie in de ontvangende samenleving ten koste gaat van de banden met de eigen herkomstgroep. Onderzoek op het gebied van culturele integratie naar etnische identificatie (o.a. Verkuyten 2004) en processen van acculturatie (o.a. Berry 1997) lieten zien dat voor migranten de banden met de herkomstgroep en met leden uit de meerderheidsgroepering niet altijd negatief gerelateerd zijn.

Uit elk voorgaand hoofdstuk lichten we één thema eruit voor een verdiepende analyse. Hierbij sluiten we onder andere aan bij de integratiedimensies van Esser (2004). Zoals toegelicht in hoofdstuk 1 onderscheidt hij drie dimensies die in verband kunnen worden gebracht met de sociaal-culturele positie. Van elke dimensie lichten we één thema eruit. Interetnische contacten (§ 6.2) past binnen de dimensie van *Interaktion*, opvattingen over homoseksualiteit (§ 6.3) bij *Kulturation*, en sociaal vertrouwen (§ 6.4) bij *Identifikation*. Dit zijn alle drie maatschappelijk relevante onderwerpen, waarbij het mogelijk is om een vergelijking te maken met autochtone Nederlanders. Ten slotte gaan we in paragraaf 6.5 nader in op een thema uit hoofdstuk 2: de rol van het (ervaren) maatschappelijke klimaat. Dit is een theoretisch belangrijke factor voor het verklaren van de (sociaal-culturele) positie van migranten. De analyses in paragraaf 6.5 hebben alleen betrekking op de migrantengroepen.

Opbouw van de analyses

Om meer duidelijkheid te krijgen over de verschillen tussen migrantengroepen en autochtonen zijn de analyses in twee stappen uitgevoerd. In de eerste stap kijken we naar de betekenis van diverse sets van factoren voor de sociaal-culturele positie van autochtonen en niet-westerse migranten. Dit zijn sociaaleconomische (opleiding en een betaalde baan), religieuze, demografische (leeftijd en geslacht), familie (een partner en/of kind(eren)) en contextuele kenmerken (bv. etnische concentratie van de wijk).² Hierbij gebruiken we multivariate regressieanalyses. Deze maken het mogelijk om de relatie van een verklarende factor met een sociaal-culturele indicator te schatten en daarbij rekening te houden met de invloed van andere factoren.

In stap twee proberen we zo goed mogelijk grip te krijgen op de verschillen tussen autochtonen en niet-westerse migranten. Om inzichtelijk te maken welk deel van het verschil we kunnen verklaren en wat de relatieve bijdrage is van de diverse kenmerken voor het verklaren van de etnische verschillen passen we een decompositieanalyse toe (zie kader 6.1 voor een toelichting).

In de derde en laatste stap richt de focus zich op specifieke migrantenkenmerken en kijken we onder andere naar de invloed van generatie, verblijfsduur, taalvaardigheid, mediagebruik, ervaren acceptatie en perceptie van discriminatie. Deze analyses zijn uitsluitend bij de migrantengroepen uitgevoerd.

Kader 6.1 Decompositieanalyses

Kern van de decompositieanalyse is dat deze zich richt op het opsplitsen van het kwantitatieve verschil tussen twee groepen in een deel dat is toe te schrijven aan de verschillen in bepaalde kenmerken en een deel dat niet hieraan is toe te schrijven, de onverklaarde rest. Door de analyses op verschillende sociaal-culturele indicatoren toe te passen, krijgen we een beeld van hoe groot de etnische verschillen zijn en welke factoren hierbij van belang zijn.

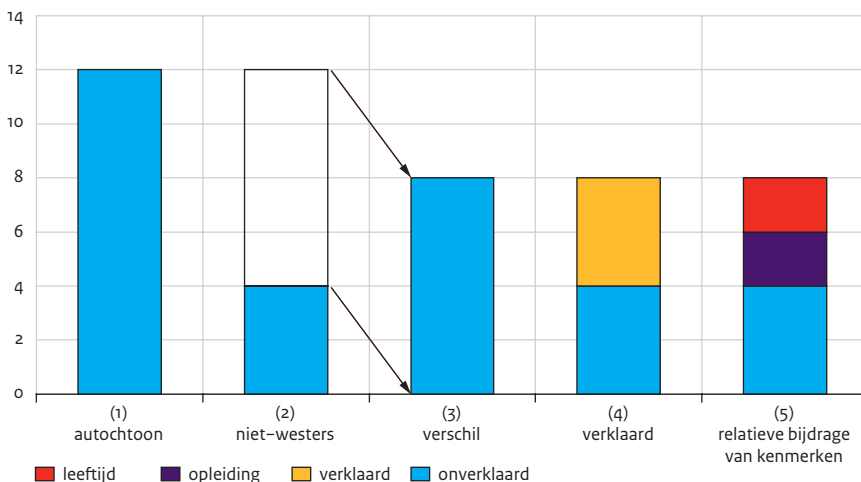
Decompositieanalyses worden vaak gebruikt om te kijken in hoeverre er sprake is van evenredigheid. Het idee achter evenredigheid is dat migrantengroepen en autochtonen met dezelfde kenmerken dezelfde positie innemen. Alhoewel de methode over het algemeen is toegepast op verschillen in structurele kenmerken, zoals inkomen of werkloosheid (Andriessen et al. 2007), willen we deze nu hanteren om verschillen in sociaal-culturele kenmerken beter te begrijpen. In de analyses maken we eerst het onderscheid tussen enerzijds migranten en anderzijds autochtone Nederlanders en gaan we vervolgens dieper in op verschillen tussen autochtone Nederlanders en de vier afzonderlijke migrantengroepen.

De positie die autochtone Nederlanders innemen is de referentiecategorie. Dit betekent nadrukkelijk niet dat de positie van autochtone Nederlanders de 'morele' standaard is waaraan migranten moeten voldoen. De achterliggende reden is dat zo de afstand en de onderliggende factoren voor deze afstand inzichtelijk in beeld kunnen worden gebracht. In figuur 6.1 staat een voorbeeld uitgewerkt van een decompositieanalyse.

Kader 6.1 (vervolg)

Figuur 6.1

Fictief voorbeeld van een decompositieanalyse: vrijwilligerswerk

De (fictieve) vraag die centraal staat in figuur 6.1 is waar de verschillen in vrijwilligerswerk tussen de autochtone bevolking en niet-westerse migranten³ aan toe zijn te schrijven. De eerste staaf is het aandeel autochtone Nederlanders dat vrijwilligerswerk doet (12%), de tweede staaf betreft het percentage voor de niet-westerse groep (4%), en de derde staaf is het verschil tussen de percentages (8%).

Aan de hand van een decompositieanalyse leggen we dit verschil vervolgens uiteen in een gedeelte dat verklaard wordt door de in het model opgenomen kenmerken (het oranje gedeelte van de vierde staaf), en een gedeelte dat onverklaard blijft (het blauwe gedeelte van de vierde staaf). In dit voorbeeld kan de helft van het verschil in vrijwilligerswerk worden verklaard met de kenmerken die in het model zijn opgenomen. In de vijfde staaf staat hoe groot de bijdrage is van een bepaald kenmerk bij het verklaren van het verschil. Opleiding en leeftijd verklaren allebei een kwart. De interpretatie luidt dan: niet-westerse migranten doen minder vrijwilligerswerk omdat zij gemiddeld jonger en lager opgeleid zijn. De helft van het verschil wordt dus verklaard door andere factoren, die niet in het model zijn meegenomen.

Bij de analyses laten we telkens alleen de vijfde staaf zien; deze bevat dus informatie over hoe groot het verschil is, welk deel van het verschil kan worden verklaard op basis van de achtergrondkenmerken en wat de relatieve bijdrage is van een bepaald kenmerk voor het verklaren van het verschil.

6.2 Sociale contacten tussen migranten en autochtone Nederlanders

Het aantal interetnische contacten is de laatste jaren eerder gedaald dan toegenomen (zie hoofdstuk 3). De vraag die centraal staat is in hoeverre we een vinger kunnen krijgen achter de processen die van invloed zijn op deze interetnische contacten. Hierbij nemen we ook de autochtonen onder de loep. Een gebrekkige sociale integratie wordt vaak hoofdzakelijk gezien als een probleem dat bij migranten ligt. Maar voor contact is de bereidheid van twee groepen nodig. Uit hoofdstuk 3 kwam bijvoorbeeld naar voren dat vriendschappelijke contacten door autochtonen sterker worden afgewezen dan door migranten. Een gebrekkige sociale integratie kan dan dus wellicht deels worden toegeschreven aan de onwelwillendheid van autochtonen.

Verklaringen voor interetnisch contact uiteengezet

Er zijn verschillende groepen van verklaringen voor interetnisch contact. Interetnisch contact is afhankelijk van individuele voorkeuren voor interetnisch contact (*preferences*), de mogelijkheden om tot contact te komen (*opportunities*) en de invloed van de sociale omgeving (*third parties*) (Kalmijn 1998; Martinovic et al. 2009; Vervoort 2011).

De individuele voorkeuren (*preferences*) voor contact worden sterk gekleurd door gelijkenis: mensen hebben een voorkeur voor contact met anderen die op hen lijken. Dit geldt voor zowel fysieke, sociale als culturele gelijkenis. Daarnaast zijn voorkeuren ten aanzien van gemengd contact (negatief) verbonden met vooroordelen en intolerantie ten aanzien van andere groepen (Tolsma et al. 2008).

De *opportunities* verwijzen naar de gelegenheden voor contact. Als men weinig mensen uit andere etnische groepen tegenkomt, op bijvoorbeeld het werk of in de wijk, is de kans op vrijetijdscontacten vanzelfsprekend geringer. In dat opzicht is het logisch dat autochtone Nederlanders minder interetnische contacten hebben dan migranten: er is voor hen minder gelegenheid. We zagen ook in hoofdstuk 3 dat het aantal interetnische contacten hoger is voor autochtone Nederlanders uit de vier grootste steden: hier wonen relatief veel niet-westerse migranten. De zogenaamde *third parties*, zijn de partijen in de sociale omgeving die een rol kunnen spelen bij de vorming en instandhouding van sociale contacten, zoals familie en de etnische of religieuze gemeenschap. Het is bekend dat met name de familie en religieuze gemeenschap sterk van invloed kunnen zijn bij heel nauwe vormen van sociaal contact, zoals gemengde huwelijken (Kalmijn 1998).

In het algemeen verwachten we dat sociaaleconomische integratie (hoger onderwijsniveau en een baan) samengaat met meer interetnische contacten. Zo biedt de werkomgeving gelegenheid tot interetnisch contact en staan hogeropgeleiden positiever ten aanzien van interetnisch contact (Tolsma et al. 2008). Een andere belangrijke plek van ontmoeting is de woonomgeving. Het interetnisch contact van niet-westerse migranten neemt toe in wijken met meer autochtone Nederlanders (zie bv. Gijsberts et al. 2010). Jongeren hebben onder andere via school meer gelegenheid gehad om in contact te komen met migranten dan ouderen, en staan vaak positiever ten aanzien van interetnisch contact. Zoals gezegd is er bij personen een voorkeur voor contact met mensen die op hen lijken. Religieuze verschillen kunnen dan de afstand tussen groepen

vergroten. Eerder onderzoek heeft veelvuldig laten zien dat dit van grote invloed is op interetnische relatievorming (Kalmijn 1998).

De preferentie voor interetnisch contact is een belangrijk mechanisme achter interetnisch contact. In een aanvullende stap hebben we bekeken wat de invloed is van een meting van sociale afstand. Hierdoor werd inzichtelijker in hoeverre de gevonden verbanden verlopen via de preferenties.

Migrantenkenmerken

Uit eerder onderzoek kwam naar voren dat een betere Nederlandse taalvaardigheid, een langere verblijfsduur en lid zijn van de tweede generatie positief doorwerken op het aantal interetnische contacten (Martinovic 2010; Vervoort 2011).

De verwachting is verder dat de preferentie voor contact – en daardoor ook het daadwerkelijk contact – met Nederlanders sterker aanwezig is voor diegenen die zich sterker identificeren met Nederland. Verder kan het Nederlands mediagebruik het acculturatieproces versnellen en daarmee de sociale interactie tussen migranten en autochtonen bevorderen (Van Tubergen 2003). Of contacten met herkomstgroepsgenoten samengaan met minder interetnisch contacten is niet op voorhand duidelijk. Zoals al vaker is gesteld, hoeft een gerichtheid op de eigen herkomstgroep geen belemmering te zijn voor de sociaal-culturele integratie in de Nederlandse samenleving. Ervaren discriminatie en een gebrekkige acceptatie kunnen ertoe leiden dat migranten zich van de Nederlandse samenleving en autochtone Nederlanders kunnen distantiëren (Branscombe et al. 1999). Veel van deze migrantenkenmerken zijn wel in vorig onderzoek reeds bestudeerd, maar niet of nauwelijks allemaal tegelijk.

Sociaaleconomische integratie bevordert interetnisch contact

Het hebben van een betaalde baan en een hogere opleiding gaan samen met meer interetnische contacten (bijlage B6.1, model 2). Structurele en sociale integratie gaan hier dus inderdaad hand in hand. Zowel de werkvloer als de school zijn contexten waar migranten en autochtonen direct met elkaar in contact komen. Het contact kan vervolgens uitmonden in vriendschappelijke contacten in de privésfeer. Dit betekent ook dat de economische malaise en de hieruit voortvloeiende hoge werkloosheid van met name de migranten (Forum 2012) ten koste is gegaan van de interetnische contacten. Niet onverwacht is de etnische samenstelling van de wijk ook van invloed op het aantal interetnische contacten. In wijken waar meer leden wonen van de etnische 'out-group'⁴ vindt meer interetnisch contact plaats. De toegenomen etnische concentratie heeft de sociale afstand tussen autochtonen en niet-westerse migranten dus vergroot. Gelovigen die zich sterk identificeren met hun geloof en veel godsdienstige bijeenkomsten bezoeken hebben minder interetnische contacten dan niet-gelovigen. Tussen niet-gelovigen en de drie andere groepen van gelovigen is er geen verschil in interetnisch contact. Verder blijkt dat ouderen, conform de verwachting, minder interetnische contacten hebben dan jongeren. Ook is het interetnisch contact lager bij vrouwen en mensen met een partner, terwijl het hebben van kinderen geen invloed hierop heeft.

Preferenties voor sociaal contact

De preferentie voor sociaal contact neemt een belangrijke plaats in bij de sociale interactie tussen verschillende groepen (bijlage B6.1, model 3). Personen die meer afwijkend staan ten aanzien van interetnisch contact hebben ook daadwerkelijk minder contact. Het is opvallend dat de sterkte van veel van de andere verbanden nauwelijks verandert wanneer rekening wordt gehouden met de preferentie; deze verbanden verlopen dus grotendeels volgens andere mechanismen. Religie heeft echter geen directe invloed meer op contact na opname van de voorkeur voor interetnisch contact. De invloed van religie op interetnische contacten loopt dus via de eigen voorkeuren voor contact.

In een aanvullende analyse zijn de relaties geschat voor alleen de autochtone bevolking. Het beeld is grotendeels hetzelfde; de significanties wijken soms af vanwege het geringere aantal respondenten, maar de sterkte van de effecten zijn vergelijkbaar. De enige duidelijke afwijkingen betreffen een betaalde baan en religie. Zowel religie als een betaalde baan hebben voor autochtone Nederlanders geen significante invloed op het aantal interetnische contacten.

De verschillen in contact tussen etnische groepen uiteengezet

In figuur 6.2 staan de resultaten gepresenteerd van de decompositieanalyse. In de eerste kolom is een vergelijking gemaakt tussen enerzijds de autochtonen en anderzijds de vier migrantengroepen samen. In de kolommen daarna staan de vergelijkingen tussen autochtone Nederlanders en de verschillende migrantengroepen apart. De figuur laat zien in hoeverre het interetnisch contact van een bepaalde groep verschilt met dat van autochtone Nederlanders. Dit verschil is uitgedrukt in de eenheid van de schaalscores. Zo is het verschil tussen de migrantengroepen enerzijds en de autochtone Nederlanders anderzijds ruim 1,5 op de schaal die loopt van minimaal 1 tot maximaal 5. Uit de figuur blijkt duidelijk dat migranten veel meer interetnische contacten onderhouden dan autochtone Nederlanders.

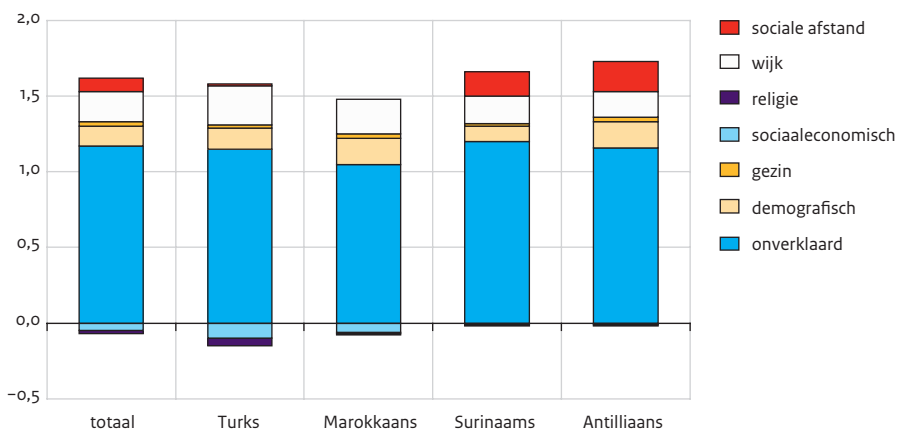
Uit de decompositieanalyse komt naar voren dat de etnische samenstelling van de wijk en demografische kenmerken de belangrijkste (gemeten) oorzaken achter het verschil in interetnische contacten zijn. De gelegenheid tot contact is beperkter voor autochtone Nederlanders en dit zorgt ervoor dat zij minder interetnische contacten hebben. Daarnaast zijn verschillen in demografische kenmerken (m.n. leeftijd) van invloed. Niet-westerse migranten zijn gemiddeld jonger dan autochtone Nederlanders, en jongeren ontplooiën meer interetnische contacten dan ouderen. Daarnaast verklaren de preferenties voor contact een deel van de verschillen tussen de groepen. Als autochtone Nederlanders even open zouden staan voor interetnisch contact als migranten zou er meer interetnisch contact plaatsvinden. Dit speelt overigens bij het verschil in interetnisch contact met Turkse en Marokkaanse Nederlanders geen rol.

Ongeveer een kwart van de verschillen in interetnisch contact tussen autochtonen en niet-westerse migranten kan worden toegeschreven aan factoren in het model. Dus voor een deel kunnen we de groepsverschillen duiden aan de hand van de meegenomen

kenmerken, voor een groter deel niet. In deze studie hebben we alleen een maat voor de etnische samenstelling van de wijk in plaats van de buurt. Een scherpere indicatie voor de gelegenheid tot contacten in de directe leefomgeving zal mogelijk de groepsverschillen beter kunnen verklaren. Ook een verdere verdieping van de sociaaleconomische positie kan hierbij helpen. Naast het hebben van betaald werk speelt het beroepsniveau van de baan eveneens een rol bij (verschillen in) interetnische contacten.

Figuur 6.2

Verskil in interetnisch contact tussen niet-westerse migranten en autochtone Nederlanders, naar etnische herkomst, verklaard en onverklaard deel, 2011 (gemiddelde schaalscore)

Bron: SCP (SIM'11) gewogen gegevens

Interetnische contacten en migrantenkenmerken

In de laatste stap vergelijken we migrantengroepen onderling en richten we de aandacht op specifieke migrantenkenmerken. Identificatie met Nederland hangt samen met meer interetnisch contact (bijlage B6.1, model 4). Migranten die zich meer Nederlands voelen hebben meer contact met autochtone Nederlanders. Ook het gebruik van Nederlandse media (lezen van Nederlandse kranten en tijdschriften) is positief gerelateerd aan contacten met autochtone Nederlanders.

Contacten binnen de herkomstgroep zijn geen belemmering voor interetnisch contact, integendeel. De contacten binnen de herkomstgroep vertonen een positieve relatie met contacten met autochtone Nederlanders.

Ervaren acceptatie heeft een positieve invloed op de interetnische contacten.

Omgekeerd betekent dit dus ook dat een gebrekkige ervaren acceptatie de sociale contacten tussen groepen frustreert. Aangezien de ervaren acceptatie sinds begin deze eeuw gedaald is (zie hoofdstuk 2), kan dit mogelijk deels verklaren waarom de sociale afstand tussen autochtonen en migranten vergroot is. De Nederlandse taalvaardig-

heid en positieve preferentie leiden zoals verwacht tot meer interetnisch contact. Een gemeenschappelijke taal is de noodzakelijke voorwaarde voor contact.

Zowel lid zijn van de tweede generatie als verblijfsduur hebben geen directe invloed op interetnisch contact. Een aanvullende analyse laat zien dat de invloed van generatie en verblijfsduur indirect verloopt via andere kenmerken, zoals leeftijd, opleiding, het gebruik van Nederlandse media en taalvaardigheid.

6.3 Homoacceptatie

Het hebben van een negatieve houding ten aanzien van homoseksualiteit blijkt vaker voor te komen bij mannen, lager opgeleiden, mensen die politiek conservatief zijn, personen die geen homoseksuele vrienden of kennissen hebben, personen die geen kranten lezen, mensen die denken dat hun vrienden ook negatief staan ten opzichte van homoseksualiteit en bij sociale groepen waarbinnen traditionele normen de overhand hebben. Onder deze laatste groep kun je ouderen en gelovigen rekenen (zie voor een overzicht Kuyper en Bakker 2006). Meerdere van de bovengenoemde categorieën zijn versterkt aanwezig bij niet-westerse migranten. De vraag kan gesteld worden wat de relatieve bijdrage is van verschillende kenmerken voor de meer negatieve houding ten aanzien van homoseksualiteit van niet-westerse migranten in vergelijking met autochtone Nederlanders (zie hoofdstuk 4; Keuzenkamp 2010). Bij de verschillen in homoacceptatie tussen migranten en autochtonen blijkt vooral religie een belangrijke bepalende factor te zijn, maar ook het relatief lage opleidingsniveau van migranten speelt een rol (Keuzenkamp et al. 2006).

Naast deze meer algemene verklaringen voor homoacceptatie kunnen ook inzichten vanuit een andere onderzoekstraditie (het integratieonderzoek) gebruikt worden om verschillen tussen en binnen migrantengroepen te verklaren. Basiswaarden zoals gelijke rechten voor mannen en vrouwen, maar ook voor homo's en hetero's worden vaak toegeschreven aan de Nederlandse cultuur. In dit licht bezien kan een positieve houding ten aanzien van homoseksualiteit van migranten worden gezien als een teken van culturele integratie. Leidt identificatie met Nederland of contact met autochtone Nederlanders tot meer acceptatie van homoseksualiteit? En vormen andersom banden met de herkomstgroep een belemmering voor de acceptatie van homoseksualiteit? Over het algemeen is de acceptatie van homoseksualiteit geringer bij leden van de migrantengroepen en dus is de verwachting dat een hechte inbedding in de etnische gemeenschap en een oriëntatie op de herkomstgroep gepaard gaat met minder homoacceptatie. Ook is gebleken dat ervaren discriminatie en het gevoel niet geaccepteerd te worden, kunnen leiden tot een verwijdering van de 'ontvangende' samenleving en de bijbehorende normen en waarden (Branscombe et al. 1999). Mogelijk leiden ervaren discriminatie of een gebrek aan ervaren acceptatie ook tot een verwijdering van normen en waarden die symbool staan voor Nederland, zoals homoacceptatie.

De invloed van achtergrondkenmerken op homoacceptatie

Zowel religieuze als sociaaleconomische factoren zijn van belang voor de acceptatie van homoseksualiteit (bijlage B6.2). Zoals verwacht, gaat religiositeit samen met minder acceptatie. De personen die zich niet tot een geloof rekenen hebben de meest positieve houding ten aanzien van homoseksualiteit. Verder gaan zowel het hebben van een baan als een hogere opleiding gepaard met meer homoacceptatie. Ouderen, vrouwen en personen zonder kinderen accepteren homoseksualiteit eerder dan jongeren, mannen en personen met kinderen. Het al dan niet hebben van een partner speelt geen rol. Ook de etnische samenstelling van de wijk vertoont een relatie met de acceptatie van homoseksualiteit. Personen die in wijken wonen waar meer mensen wonen van niet-westerse herkomst staan minder positief tegenover homoseksualiteit. Het wonen in een omgeving die gemiddeld minder positief staat ten aanzien van homoseksualiteit kan doorwerken op de eigen opvattingen.

Verschillen in homoacceptatie verduidelijkt

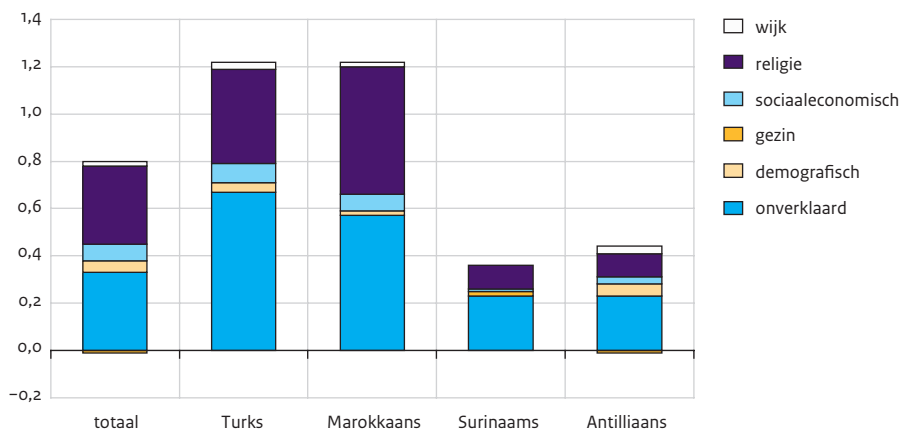
Het verschil in homoacceptatie tussen autochtonen en niet-westerse migranten kan voor bijna 60% inhoudelijk worden verklaard met de kenmerken in het model (figuur 6.3). De belangrijkste factor achter het verschil in homoacceptatie tussen autochtonen en niet-westerse migranten is religie. Verschillen in religie verklaren ruim 40% van de verschillen in homoacceptatie. Daarnaast spelen sociaaleconomische (betaald werk en met name opleiding) en demografische factoren (leeftijd) een rol. Deze bevindingen komen overeen met eerder onderzoek (Keuzenkamp 2006). De invloed van de etnische concentratie in de wijk op het verklaren van het verschil in homoacceptatie is gering (3%), maar significant. Deze invloed loopt waarschijnlijk via de negatieve houdingen die sterker aanwezig zijn in wijken met veel migranten. Gezinsfactoren zijn geen factor van betekenis.

Wanneer we inzoomen op de vergelijking met de verschillende groepen apart blijkt dat meer dan de helft van het verschil bij de Marokkaanse Nederlanders kan worden verklaard, iets minder dan de helft van het verschil met Antilliaanse en Turkse Nederlanders en een derde van het verschil met de Surinaamse Nederlanders. Wat betreft de rol van de verschillende type verklaringen stemt het beeld onderling grotendeels overeen. Religie is veruit de sterkste factor bij het verklaren van verschillen in homoacceptatie.

De vraag kan gesteld worden wat nu nog meer de verschillen tussen de groepen in homoacceptatie kan verklaren. Een belangrijke factor zal liggen in de sociale omgeving waarin personen nu verkeren en die waarin zij zijn opgegroeid. Normen en waarden worden voor een belangrijk deel doorgegeven via het ouderlijk gezin (Huijnk en Liefbroer 2012) en een deel van de verklaring kan dus waarschijnlijk worden toegeschreven aan verschillen in opvoeding en culturele socialisatie. Maar ook de huidige sociale omgeving is van belang. Het al dan niet hebben van openlijk homoseksuele vrienden of kennissen of juist het hebben van vrienden die homoseksualiteit sterk afwijzen werkt door in de eigen opvattingen. Daarnaast zijn opvattingen over mannelijkheid en voortplanting verbonden met de houding ten aanzien van homoseksualiteit (Keuzenkamp 2010).

Figuur 6.3

Verskil in homoacceptatie tussen niet-westerse migranten en autochtone Nederlanders, naar etnische herkomst, verklaard en onverklaard deel, 2011 (gemiddelde schaalscore)

Bron: SCP (SIM'11) gewogen gegevens

Integratie in de Nederlandse samenleving leidt tot meer acceptatie

De resultaten bevestigen het idee dat integratie in de Nederlandse samenleving samenhangt met meer homoacceptatie en integratie in de herkomstgroep juist leidt tot minder acceptatie (bijlage B6.2, model 3). Als eerste hangt een langere verblijfsduur in Nederland samen met meer homoacceptatie. Zowel identificatie met Nederland, contacten met autochtone Nederlanders en het gebruik van Nederlandse media vertonen verder een positieve relatie met homoacceptatie, terwijl identificatie en sociale contacten met de herkomstgroep juist gepaard gaan met minder homoacceptatie. Waar het opvatten over homoseksualiteit betreft vormen een gerichtheid op en een inbedding in de herkomstgroep derhalve een belemmering voor de integratie. Dit zagen we niet terug bij de sociale contacten. Een oriëntatie op de herkomstgroep lijkt dus geen belemmering te vormen voor de sociale integratie, maar wel voor de culturele. Een kanttekening hierbij is dat de relatie deels ook andersom kan lopen. Migrant met attitudes die afwijken van de gangbare Nederlandse houding zullen zich wellicht minder identificeren met Nederland en minder contacten onderhouden met autochtone Nederlanders en sterker georiënteerd zijn op de herkomstgroep.

De Nederlandse taalvaardigheid heeft geen directe invloed op homoacceptatie. Aanvullende analyses laten zien dat de relatie loopt via andere kenmerken zoals opleiding, sociale contacten met autochtone Nederlanders en het gebruik van Nederlandse media. De verschillen tussen de generaties wat betreft de acceptatie van homoseksualiteit zijn voor met name de Turkse en Marokkaanse Nederlanders gering (zie tabel 4.9). Als we rekening houden met andere kenmerken, zoals het gemiddeld hoger onderwijsniveau, blijkt de tweede generatie zelfs negatiever staan ten aanzien van homoseksualiteit dan

de eerste generatie. Ten slotte is er een positief verband tussen de ervaren acceptatie van migranten en acceptatie van homoseksualiteit. Zij die zich meer geaccepteerd voelen in de Nederlandse samenleving, staan ook positiever ten aanzien van homoseksualiteit. Andersom gaat een gebrekkige ervaren acceptatie samen met minder homoacceptatie. Dit past ook binnen de gedachte dat een negatief maatschappelijk klimaat ertoe kan leiden dat migranten zich distantiëren van de 'ontvangende' samenleving en de bijbehorende basiswaarden.

6.4 Sociaal vertrouwen

Uit hoofdstuk 4 bleek dat het sociaal vertrouwen van migranten lager was dan dat van autochtone Nederlanders. Dit kwam ook uit eerder onderzoek naar voren (De Graaf et al. 2011). Etnische diversiteit kan tevens in een ander licht worden gekoppeld aan achterblijvend sociaal vertrouwen. Zo stelt Putnam (2007) met zijn hunkering *down hypothesis* dat etnische diversiteit het sociaal vertrouwen aantast. Wij richten ons in deze analyse eveneens op etnische diversiteit en sociaal vertrouwen. Sociaal vertrouwen kan worden gezien als een maatschappelijk en als een individueel kenmerk (Delhey en Newton 2003). Wij bezien sociaal vertrouwen met name als een individueel kenmerk van personen en richten ons met name op de individuele verklaringen.

Sociaal vertrouwen is deels gebaseerd op concrete levenservaringen. De 'winnaars' van de samenleving hebben meer sociaal vertrouwen dan de 'verliezers' (Whiteley 1999). Positieve ervaringen in het verleden werken door op het sociaal vertrouwen. Zij die erin slagen in de hogere sociaaleconomische strata te belanden, hebben minder aanleiding om anderen te wantrouwen dan mensen die minder voorspoed kennen (Newton 2001). Bovendien lopen succesvolle personen minder risico: eventuele vervelende gevolgen van een geschonden sociaal vertrouwen zijn makkelijker te dragen. Hogeropgeleiden zouden dankzij hun kennis, vaardigheden en hulpbronnen ook beter in staat zijn dan lager opgeleiden om bruggen te slaan tussen de eigen groep en andere groepen. De meer open houding en het bredere wereldbeeld van hogeropgeleiden stimuleren sociaal vertrouwen (Kloosterman en Schmeets 2010).

Religieuze groepen worden traditioneel gezien als belangrijke verbindende bron binnen de maatschappij (Putnam 1993). Er zijn studies die laten zien dat religiositeit inderdaad samen gaat met meer sociaal vertrouwen (Alesina en La Ferrara 2002; De Hart 1999). Morele percepties als medeleven, zorg om de ander en naastenliefde zijn in vrijwel elke religie terug te vinden (Batson et al. 1993). Om anderen, inclusief onbekenden, lief te hebben of te verzorgen is een zekere mate van algemeen vertrouwen een noodzakelijke voorwaarde. Andere studies laten echter zien dat het verband wellicht genuanceerder in elkaar zit en dat de relatie afhangt van de specifieke denominatie die wordt aangehangen (Welch et al. 2007).

De veronderstelling is dat mensen die vaker oneerlijk en onredelijk zijn behandeld eerder het vertrouwen in de medemens verliezen. Negatieve ervaringen zoals het verlies

van een partner of echtscheiding kunnen het sociaal vertrouwen negatief beïnvloeden terwijl positieve ervaringen, zoals het krijgen van kinderen, deze juist positief kan beïnvloeden. Het hebben van een partner en kinderen zou dan samengaan met meer sociaal vertrouwen. De relatie tussen leeftijd en vertrouwen is lastig in te schatten omdat ouders waarschijnlijk zowel meer positieve als meer negatieve ervaringen hebben gehad dan jongeren. Het is verder zo dat vrouwen zich vaker in een achtergestelde positie bevinden dan mannen. Dit kan negatief doorwerken op hun sociaal vertrouwen.

Naast deze verklaringen spelen socialisatieprocessen ook een belangrijke rol bij het sociaal vertrouwen. Sociaal vertrouwen wordt voor een deel aangeleerd (Uslaner 2002). De migrantengroepen in Nederland komen meestal uit landen waar het sociaal vertrouwen gemiddeld veel lager ligt. Zo blijkt uit landenvergelijkend onderzoek dat het sociaal vertrouwen in Turkije erg laag is (Rothstein en Stolle 2002). Dit gebrek aan vertrouwen laten migranten niet achter bij de grens. Een belangrijke reden waarom migranten minder sociaal vertrouwen hebben dan autochtonen ligt dus mogelijk in de vroege ervaringen binnen het herkomstmilieu en het land van herkomst.

Ook contextuele kenmerken zijn relevant voor sociaal vertrouwen. Putnam (2007) stelt dat in etnisch diverse buurten de bewoners meer in zichzelf keren en in hun schulp kruipen (schildpadgedrag). Het vertrouwen neemt af, wederzijdse hulp en samenwerking worden zeldzamer, vriendschappen minder, en dit alles zelfs binnen de eigen groep (Gijsberts et al. 2008). Het gevoel dat andere mensen niet te vertrouwen zijn zou niet alleen bij niet-westerse migranten opgang doen, maar ook bij de autochtone bevolking die zich in toenemende mate niet meer thuis voelen in deze buurten.

De relatie tussen migrantenkenmerken en vertrouwen

Gevoelens van geborgenheid en je thuis voelen zijn belangrijke voorwaarden voor sociaal vertrouwen. Het migreren naar een ander land kan een ontwortelende ervaring zijn waarbij migranten zich, met name in het begin, ontheemd voelen. De verwachting is dat naarmate migranten langer in Nederland wonen of er geboren zijn, zij zich meer thuis voelen en derhalve ook meer sociaal vertrouwen hebben.

Een belangrijk aspect van het sociaal vertrouwen van migranten is dus het gevoel erbij te horen. Het hangt sterk samen met de gepercipieerde sociale distantie die men ervaart tot andere personen in de samenleving. In dit kader speelt identificatie met de ontvangende samenleving (Nederland) een grote rol: het creëert groepsverbanden en vertrouwen tussen personen uit de dezelfde groep (De Vroome et al. 2012).

De verwachting is dat zowel identificatie met de herkomstgroep als identificatie met Nederland van positieve invloed kan zijn op het sociaal vertrouwen, omdat beide de distantie tot anderen verkleint. Een goede Nederlandse taalvaardigheid maakt het eenvoudiger om de Nederlandse samenleving te begrijpen en om erin te participeren: dit kan stimulerend werken voor het sociaal vertrouwen.

Het gevoel buitengesloten te worden en ervaringen van discriminatie kunnen nadelig uitwerken op het vertrouwen in de medemens of in maatschappelijke instituties. Het ervaren van discriminatie heeft negatieve effecten op iemands zelfbeeld, het collectieve

zelfbeeld, vertrouwen in de maatschappij en in andere mensen (Rothstein en Stolle 2002).

Factoren achter vertrouwen

In de analyses gaan we in op twee vormen van vertrouwen. Enerzijds het vertrouwen dat mensen hebben in instituties (de regering, de politie en de rechters) (bijlage B6.3) en anderzijds het vertrouwen in andere mensen (bijlage B6.4).

Wanneer we spreken over sociaal vertrouwen bedoelen we beide vormen van vertrouwen. Het aandeel niet-westerse migranten in de wijk is van belang voor het institutioneel vertrouwen. In wijken met relatief veel niet-westerse migranten wordt de politie, rechtspraak en de regering minder vertrouwd. Opvallend genoeg is er geen verband tussen etnische concentratie en het vertrouwen in de medemens. Conform de verwachting gaat een hogere opleiding gepaard met meer sociaal vertrouwen. Het hebben van een partner leidt tot meer sociaal vertrouwen, terwijl het hebben van kinderen juist gepaard gaat met minder vertrouwen. Ouderen hebben gemiddeld meer vertrouwen in de politie, rechtspraak en de regering dan jongeren. Bij het vertrouwen in de medemens zien we dit onderscheid naar leeftijd niet terug. Daarnaast hebben vrouwen meer institutioneel vertrouwen dan mannen. Religie leidt tot minder vertrouwen in andere mensen, maar is niet gerelateerd aan het institutioneel vertrouwen.

Wat opvalt, is dat sociaal vertrouwen zich niet goed laat verklaren op basis van deze algemene kenmerken. Alhoewel de gebruikte meting van sociaal vertrouwen veelvuldig is gehanteerd in eerder onderzoek, is er ook kritiek op (Dekker 2004).

Verschillen in vertrouwen ontleed

De vervolgvraag is in hoeverre verschillen in deze kenmerken meespelen bij het verschil in institutioneel vertrouwen tussen niet-westerse migranten en autochtone Nederlanders. In figuur 6.4 staan de uitkomsten van de decompositieanalyse.

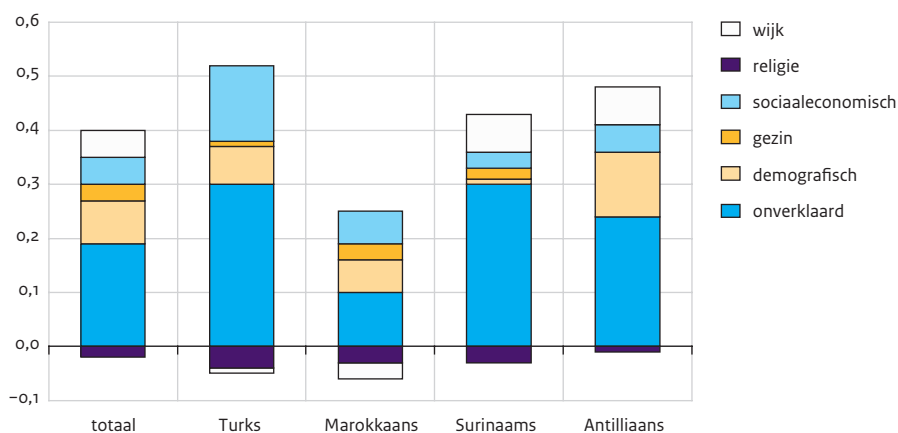
Van de verschillen tussen autochtone Nederlanders en niet-westerse migranten in institutioneel vertrouwen kunnen we aan de hand van ons model ongeveer de helft verklaren. Leeftijd (demografisch kenmerk) is de sterkste factor achter het etnische verschil. Niet-westerse migranten zijn gemiddeld jonger dan autochtone Nederlanders waardoor ze minder vertrouwen hebben in de regering, rechters en de politie. Daarnaast zijn verschillen in sociaaleconomische positie, met name opleiding, en de leefomgeving werkzaam bij de verschillen in institutioneel vertrouwen. Omdat niet-westerse migranten lager zijn opgeleid en vaker wonen in buurten met een groter aandeel niet-westerse migranten vertonen zij minder institutioneel vertrouwen. Religie speelt nauwelijks een rol van betekenis. Overigens is in figuur 6.4 te zien dat het religieblok onder de x-as verschijnt. Een blok onder de x-as betekent dat wanneer rekening wordt gehouden met het desbetreffende kenmerk, de oorspronkelijke groepsverschillen juist groter worden in plaats van kleiner.

Een vergelijking tussen autochtone Nederlanders met de vier migrantengroepen afzonderlijk maakt zichtbaar dat we de verschillen in institutioneel vertrouwen ten opzichte

van autochtonen het beste kunnen verklaren voor de Marokkaanse en Antilliaanse Nederlanders. Wat opvalt, is dat de etnische concentratie in de wijk wel voor Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders samengaat met minder institutioneel vertrouwen, maar niet voor Turkse en Marokkaanse Nederlanders. De sociaaleconomische achterstandspositie van de laatste twee groepen verklaart juist bij hen een relatief groot deel van het verschil in institutioneel vertrouwen met autochtone Nederlanders.

Figuur 6.4

Verskil in institutioneel vertrouwen tussen niet-westerse migranten en autochtone Nederlanders, naar etnische herkomst, verklaard en onverklaard deel, 2011 (gemiddelde schaalscore)

Bron: SCP (SIM'11) gewogen gegevens

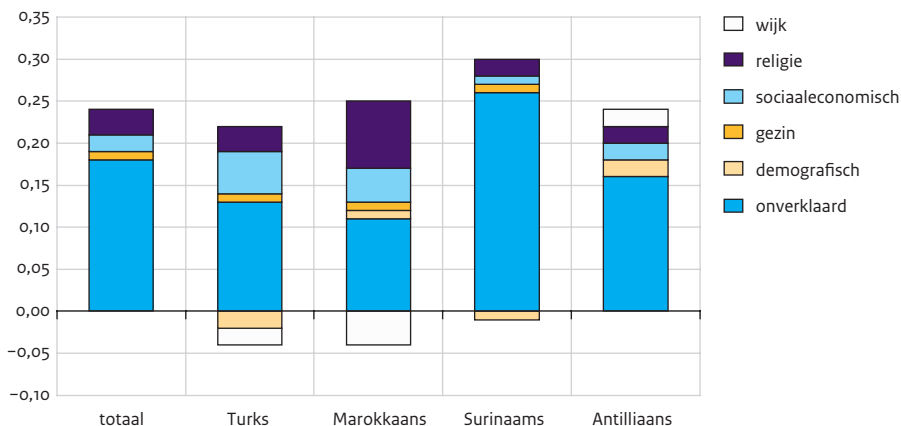
Het verschil in vertrouwen in de medemens komt voort uit zowel culturele als sociaal-economische factoren. Zo heeft religie een negatieve invloed op het vertrouwen dat personen hebben in de medemens. Dat niet-westerse migranten religieuzer zijn dan autochtone Nederlanders werkt dus door op het verschil in vertrouwen in andere mensen (figuur 6.5). Dit geldt met name voor de Marokkaanse en Turkse Nederlanders. Ook hier leidt de sociaaleconomische achterstandspositie van migranten tot een verschil in vertrouwen met autochtonen. De groepsverschillen zijn maar ten dele te verklaren aan de hand van de gemeten kenmerken. Het is met name niet duidelijk waarom het vertrouwen bij Surinaamse Nederlanders zo veel lager is dan bij autochtone Nederlanders. Wat hierbij een rol kan spelen is de ervaren discriminatie. Meer in het algemeen is bekend dat de ervaringen binnen het herkomstmilieu en het land van herkomst van belang zijn voor het sociaal vertrouwen.

Een belangrijke reden waarom migranten minder sociaal vertrouwen hebben dan autochtonen ligt dus mogelijk in de vroege ervaringen binnen het herkomstmilieu en het land van herkomst. Deze zijn niet onderzocht in het huidige model en kunnen wellicht ook deels de groepsverschillen verklaren. Daarnaast is de afstand die wordt ervaren tot andere personen in de samenleving een belangrijk aspect bij sociaal vertrouwen. De

sociale afstand tussen mensen is over het algemeen kleiner wanneer zij op elkaar lijken. In dat opzicht kan dus sowieso verwacht worden dat leden van minderheidsgroepen minder sociaal vertrouwen hebben dan leden van de meerderheidsgroep.

Figuur 6.5

Verskil in sociaal vertrouwen tussen niet-westerse migranten en autochtone Nederlanders, naar etnische herkomst, verklaard en onverklaard deel, 2011 (gemiddelde schaalscore)

Bron: SCP (SIM'11) gewogen gegevens

Ervaren discriminatie verlaagt het sociaal vertrouwen sterk

De perceptie van het maatschappelijke klimaat neemt een belangrijke plaats in bij het sociaal vertrouwen van migranten. Zowel de ervaren discriminatie als acceptatie zijn verbonden met het sociaal vertrouwen. Hoe meer discriminatie wordt ervaren, des te lager is het vertrouwen in de medemens en in instituties. Een gebrekkige ervaren acceptatie leidt eveneens tot minder vertrouwen.

De sociaal-emotionele binding met de eigen etnische herkomstsgroep lijkt het sociaal vertrouwen in de weg te staan, terwijl deze band met Nederland juist samengaat met meer sociaal vertrouwen. Het gebruik van Nederlandse media bevordert het vertrouwen in de medemens. Door blootstelling aan de media komen migranten meer in aanraking met de Nederlandse cultuur en gewoonten: wellicht dat dit het vertrouwen bevordert. Een opvallende bevinding is dat een langere verblijfsduur – rekening houdend met andere kenmerken – negatief van invloed is op het institutioneel vertrouwen. Wat kan meespelen is dat migranten die langer in Nederland verblijven meer negatieve ervaringen hebben gehad met Nederlandse instituties, waardoor hun institutioneel vertrouwen is aangetast. Generatie en taalvaardigheid spelen geen directe rol bij het institutioneel vertrouwen. De tweede generatie heeft meer vertrouwen in de medemens. Zij staan dan ook sociaal-cultureel dicht bij de autochtone bevolking.

6.5 Ervaren acceptatie en discriminatie

Dat de ontvangende samenleving van belang is voor de posities en houdingen van migranten komt in het huidige onderzoek nadrukkelijk naar voren. Discriminatie en met name de ervaren acceptatie zijn van invloed op allerlei sociaal-culturele posities. Zo laat dit hoofdstuk zien dat ervaren acceptatie van positieve invloed is op interetnische contacten, homoacceptatie en sociaal vertrouwen. Om nog meer grip te krijgen op de totstandkoming van sociaal-culturele posities doen we een stap terug in het 'beïnvloedingsproces'. Wat zit er achter de ervaren acceptatie?

Het is moeilijk de ervaren acceptatie te verklaren op basis van de meer algemene kenmerken (bijlage B6.5). Alleen een hogere opleiding gaat gepaard met minder ervaren acceptatie. Deze relatie is al vaker vastgesteld in onderzoek en wordt verklaard aan de hand van de integratieparadox (zie hoofdstuk 2). De bestudering van de migrantenkenmerken biedt meer aanknopingspunten. De belangrijkste voorspeller van ervaren acceptatie is de ervaren discriminatie. Het is niet verrassend dat meer ervaren discriminatie leidt tot minder ervaren acceptatie. Een aanvullende analyse (bijlage B6.5) laat zien dat er wel een verband is tussen religiositeit en de ervaren discriminatie. Uit hoofdstuk 2 kwam naar voren dat met name bij Turkse en Marokkaanse Nederlanders religie als belangrijke reden van discriminatie wordt genoemd. Religiositeit heeft dan niet een directe invloed op de ervaren acceptatie, maar wel indirect via meer ervaren discriminatie. Verder is het zo dat ouderen, mannen en leden van de eerste generatie minder discriminatie ervaren dan jongeren, vrouwen en leden van de tweede generatie.

Naast de ervaren discriminatie zijn ook de Nederlandse taalvaardigheid en het gebruik van Nederlandse media gerelateerd aan de ervaren acceptatie. Migrantengroepen die de Nederlandse taal beter beheersen, ervaren een minder accepteerend maatschappelijk klimaat. Dit lijkt niet veroorzaakt te worden door een versterkte blootstelling aan negatieve boodschappen vanuit de media. Het Nederlandse mediagebruik zelf heeft juist een positieve invloed op de ervaren acceptatie.

6.6 Conclusies

Uit de voorgaande hoofdstukken is gebleken dat de sociaal-culturele afstand op bepaalde terreinen groot is en dat deze in de loop van de jaren niet kleiner is geworden. Aan de hand van verdiepende analyses zijn we op zoek gegaan naar het verhaal achter de verschillen en mogelijke oorzaken van gesignaleerde ontwikkelingen. Op basis van het integratieperspectief was de verwachting dat een langere verblijfsduur, de opeenvolging van generaties, het volgen van een opleiding in het bestemmingsland, het beheersen van de taal, het gebruik van Nederlandse media en het hebben van werk belangrijke factoren zijn achter de sociaal-culturele integratie van migranten.

Over het geheel gezien bevestigen de analyses grotendeels deze ideeën. Sociaal-economische integratie en sociaal-culturele integratie gaan hand in hand. Werk en

school zijn belangrijke plaatsen voor blootstelling en beïnvloeding. Betaald werk en een hogere opleiding gaan samen met meer interetnische contacten en meer homo-acceptatie. Een hogere opleiding versterkt ook het sociaal vertrouwen. Het gebruik van de Nederlandse media en de beheersing van de Nederlandse taal dragen eveneens bij aan de sociaal-culturele integratie. Tevens is er doorgaans een duidelijk verschil tussen de eerste en tweede generatie. Echter, de invloed van generatie verloopt voornamelijk indirect via paden zoals opleiding en taalvaardigheid.

Daarnaast zijn er factoren en ontwikkelingen die ingaan tegen het idee van integratie en die de sociaal-culturele distantie tussen autochtone Nederlanders en migranten versterken. De toegenomen etnische concentratie is één van die factoren. Het aantal interetnische contacten neemt af, de houding ten aanzien van homoseksualiteit is negatiever en het vertrouwen in instituties is lager bij personen die in wijken met veel migranten wonen. Tevens wordt de sociaal-culturele afstand door religie vergroot. Bij Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders zijn er weliswaar tendensen in de richting van secularisering, maar dit is niet zo bij de Turkse en Marokkaanse Nederlanders. Opvattingen over homoseksualiteit zijn negatiever, het aantal interetnische contacten is geringer en het vertrouwen in andere mensen is kleiner naarmate men meer religieus is. Religieuze verschillen tussen autochtone Nederlanders en migranten verklaren een aanzienlijk deel van het verschil in homoacceptatie tussen deze groepen.

De invloed van bindingen met het herkomstland op de sociaal-culturele integratie is niet eenduidig. Deze banden lijken de integratie op sociaal gebied niet in de weg te staan, maar wel die op cultureel vlak. Contacten binnen de herkomstgroep gaan positief samen met contacten met autochtone Nederlanders. Het lijkt erop dat bepaalde personen, met name jongeren en leden van de tweede generatie, hoe dan ook veel sociale contacten hebben met anderen, ongeacht de etnische afkomst van deze contacten. Identificatie met het herkomstland en contacten met herkomstgroepsgenoten zijn daarentegen wel van negatieve invloed op homoacceptatie. Ook is het vertrouwen in instituties beperkter voor migranten die zich sterker identificeren met de herkomstgroep.

De economische omstandigheden werken niet alleen door op de structurele positie van migranten, maar zijn ook van invloed op de sociaal-culturele positie. De huidige economische crisis raakt de arbeidsmarktpositie van migranten extra hard (Huijnk 2012). De werkloosheid loopt bijvoorbeeld met name bij hen de laatste jaren sterk op. Deze verslechterde arbeidsmarktpositie werkt door in de sociaal-culturele afstand ten opzichte van autochtone Nederlanders. Deze wordt erdoor vergroot.

Maar ook andere maatschappelijke omstandigheden bemoeilijken de sociaal-culturele toenadering van groepen. Het idee dat blootstelling leidt tot integratie gaat niet op wanneer de blootstelling negatief van aard is. De gedaalde ervaren acceptatie en de toegenomen ervaren discriminatie zorgen ervoor dat migranten en autochtone Nederlanders verder van elkaar af komen te staan. Een negatief maatschappelijk klimaat ten aanzien van migranten kan ertoe leiden dat migranten zich distantiëren van

de 'ontvangende' samenleving en zich versterkt richten op de eigen herkomstgroep (Branscombe et al. 1999). Migranten die zich minder geaccepteerd voelen gaan minder interetnische contacten aan, staan negatiever ten aanzien van homoseksualiteit en hebben aanzienlijk minder sociaal vertrouwen. Tevens vormen de gemiddeld meer negatieve houdingen van autochtonen ten aanzien van interetnisch contact een belemmering voor de sociale integratie. Ook zien we dat het de hoogst opgeleiden zijn, die de minste acceptatie ervaren, de zogenaamde integratieparadox (Van Doorn et al. nog te verschijnen). De invloed van opleiding voor de sociaal-culturele positie is dus tweeledig. Enerzijds is er een directe positieve invloed op bijvoorbeeld sociale contacten, moderne waarden en beeldvorming. Anderzijds gaat een hogere opleiding samen met minder ervaren acceptatie, een belangrijke factor die migranten juist meer op afstand van de ontvangende samenleving zet.

Bijlagen bij hoofdstuk 6

B6.1 Multivariate regressie op interetnisch contact

Tabel B6.1

Multivariate regressie voor interetnische contacten (model 1-3: N = 6823 / model 4: N = 5428)

	model 1		model 2		model 3		model 4 ^a	
	B	SE	B	SE	B	SE	B	SE
etnische herkomst (autochtoon = ref.)								
Turks	1.43***	.06	1.24***	.08	1.18***	.08	-.08	.06
Marokkaans	1.41***	.06	1.22***	.08	1.17***	.08	-.11	.06
Surinaams	1.64***	.06	1.36***	.07	1.19***	.07	-.18	.05
Antilliaans	1.73***	.06	1.33***	.07	1.13***	.07		
kenmerken								
leeftijd			-.01***	.00	-.01***	.00	-.01*	.00
vrouw			-.13***	.03	-.14***	.03	-.06	.04
partner			-.18***	.04	-.18***	.04	-.06	.04
kind(eren)			-.05	.05	-.04	.05	-.09	.05
betaalde baan			.27***	.04	.27***	.04	.17**	.04
opleiding			.06***	.01	.05***	.01	.02*	.01
schoolgaand			.33***	.06	.32***	.06	.22***	.06
religie (niet religieus = ref.)								
weinig religieus			-.07	.06	-.02	.06	-.16*	.07
veel kerkbezoek, lage identificatie			-.06	.07	-.04	.05	-.10	.06
weinig kerkbezoek, sterke identificatie			-.10	.06	-.02	.06	-.16*	.06
sterk religieus			-.13*	.06	-.09	.06	-.17*	.07
etnische concentratie			.46***	.09	.43***	.09	.52***	.09
migrantenkenmerken								
tweede generatie							.00	.05
verblijfsduur							.01*	.00
identificatie met Nederland							.20***	.01
gebruik van Nederlandse media							.06***	.02
contacten met herkomstgroep							.27***	.02
ervaren discriminatie							.00	.02
ervaren acceptatie							.04**	.02
Nederlandse taalvaardigheid							.23***	.04
sociale afstand					-.23***	.02		
intercept	2.07		2.38		1.52		.72	
verklaarde variantie	.18		.26		.27		.21	

B = regressie coëfficiënt; SE = standaard fout; * = $p < .05$; ** = $p < .01$; *** = $p < .001$ (tweezijdig getoetst)

a De autochtone respondenten zijn niet meegenomen in dit model. De referentiecategorie wordt gevormd door de migrantengroep met de meeste interetnische contacten, de Antilliaanse Nederlanders.

B6.2 Multivariate regressie op homoacceptatie

Tabel B6.2

Multivariate regressie voor homoacceptatie (model 1 en 2: N = 4015; model 3: N = 3179)

	model 1		model 2		model 3 ^a	
	B	SE	B	SE	B	SE
etnische herkomst (autochtoon = ref.)						
Turks	-1.22***	.04	-.68***	.05	-.36***	.05
Marokkaans	-1.21***	.04	-.60***	.05	-.34***	.05
Surinaams	-.35***	.04	-.18***	.04		
Antilliaans	-.43***	.04	-.26***	.04	-.03	.04
kenmerken						
leeftijd			.01**	.00	-.00	.00
vrouw			.22***	.03	.21***	.03
partner			.06*	.03	.05	.03
kind(eren)			-.10**	.04	-.06	.04
betaalde baan			.15***	.03	.13**	.03
opleiding			.06***	.01	.03***	.01
schoolgaand			.06	.05	.09	.05
religie (niet religieus = ref.)						
weinig religieus			-.50***	.05	-.39***	.06
veel kerkbezoek, lage identificatie			-.18***	.04	-.08	.05
weinig kerkbezoek, sterke identificatie			-.79***	.05	-.59***	.06
sterk religieus			-.58***	.05	-.41***	.06
etnische concentratie			-.14*	.07	-.02	.07
migrantenkenmerken						
tweede generatie					-.13**	.04
verblijfsduur					.01***	.00
identificatie met Nederland					.08***	.02
identificatie met de herkomstgroep					-.04*	.02
contact met autochtonen					.06***	.01
contact met etnische groep					-.06***	.01
gebruik van Nederlandse media					.02*	.01
ervaren discriminatie					-.02	.01
ervaren acceptatie					.09***	.02
Nederlandse taalvaardigheid					.04	.03
intercept	3.95		3.56		2.65	
verklaarde variantie	.25		.36		.35	

B = regressie coëfficiënt; SE=standaardfout; * = $p < .05$; ** = $p < .01$; *** = $p < .001$ (tweezijdig getoetst)

a De autochtone respondenten zijn niet meegenomen in dit model. De referentiecategorie wordt gevormd door de Surinaamse Nederlanders.

B6.3 Multivariate regressie op institutioneel vertrouwen

Tabel B6.3

Multivariate regressie voor institutioneel vertrouwen (model 1 en 2: N = 4125; model 3 N = 3287)

	model 1		model 2		model 3 ^a	
	B	SE	B	SE	B	SE
etnische herkomst (autochtoon = ref.)						
Turks	-.46***	.07	-.14	.09	-.30***	.07
Marokkaans	-.19**	.07	.15	.09		
Surinaams	-.39***	.07	-.21**	.07	-.49***	.08
Antilliaans	-.47***	.07	-.28***	.07	-.58***	.09
kenmerken						
leeftijd			.01***	.00	.01***	.00
vrouw			.25***	.05	.23***	.05
partner			.27***	.06	.27***	.06
kind(eren)			-.24***	.07	-.29***	.08
betaalde baan			-.01	.05	-.03	.05
opleiding			.07***	.01	.06***	.01
schoolgaand			.16	.09	.04	.09
religie (niet religieus = ref.)						
weinig religieus			-.00	.08	.12	.09
veel kerkbezoek, lage identificatie			-.01	.07	.15	.08
weinig kerkbezoek, sterke identificatie			-.14	.07	-.00	.09
sterk religieus			-.04	.08	.08	.09
etnische concentratie			-.29*	.12	-.33*	.12
migrantenkenmerken						
tweede generatie					-.08	.07
verblijfsduur					-.01*	.00
identificatie met Nederland					.21***	.03
identificatie met de herkomstgroep					-.10**	.03
gebruik van Nederlandse media					.03	.02
ervaren discriminatie					-.20***	.03
ervaren acceptatie					.47***	.04
Nederlandse taalvaardigheid					-.10	.05
intercept	6.09		5.16		4.64	
verklaarde variantie	.02		.04		.20	

B= regressie coëfficiënt; SE=standaard fout; * = $p < .05$; ** = $p < .01$; *** = $p < .001$ (tweezijdig getoetst)

a De autochtone respondenten zijn niet meegenomen in dit model. De referentiecategorie wordt gevormd door de migrantengroep met het hoogste institutioneel vertrouwen, de Marokkaanse Nederlanders.

B6.4 Multivariate logistische regressie op vertrouwen in de medemens

Tabel B6.4

Multivariate regressie voor vertrouwen in de medemens (model 1 en 2: N = 4125; model 3: N = 3287)

	model 1		model 2		model 3 ^a	
	B	SE	B	SE	B	SE
etnische herkomst (autochtoon = ref.)						
Turks	-.82***	.11	-.22	.13	-.03	.11
Marokkaans	-.87***	.10	-.18	.13		
Surinaams	-1.21***	.11	-1.03***	.12	-1.04***	.14
Antilliaans	-.97***	.10	-.80***	.11	-.74***	.14
kenmerken						
leeftijd			.00	.00	.01	.01
vrouw			-.06	.07	-.17*	.09
partner			.34***	.08	.35***	.10
kind(eren)			-.31**	.10	-.31*	.12
betaalde baan			.08	.08	.10	.09
opleiding			.14***	.02	.11***	.03
schoolgaand			-.01	.12	-.09	.14
religie (niet religieus = ref.)						
weinig religieus			-.28*	.13	-.19	.16
veel kerkbezoek, lage identificatie			-.32**	.10	-.16	.14
weinig kerkbezoek, sterke identificatie			-.66***	.11	-.58***	.14
sterk religieus			-.87***	.13	-.75***	.16
etnische concentratie			.07	.18	.25	.20
migrantenkenmerken						
tweede generatie					.39**	.13
verblijfsduur					-.00	.01
identificatie met Nederland					.28***	.05
identificatie met de herkomstgroep					-.18**	.05
gebruik van Nederlandse media					.07*	.03
ervaren discriminatie					-.23***	.04
ervaren acceptatie					.20***	.05
Nederlandse taalvaardigheid					-.26**	.07
intercept	.39		-.28		-.37	
verklaarde variantie	.03		.07		.11	

B= regressie coëfficiënt; SE=standaard fout; * = $p < .05$; ** = $p < .01$; *** = $p < .001$ (tweezijdig getoetst)

a De autochtone respondenten zijn niet meegenomen in dit model. De referentiecategorie wordt gevormd door de migrantengroep met het hoogste institutioneel vertrouwen, de Marokkaanse Nederlanders.

B6.5 Multivariate regressie op ervaren discriminatie en acceptatie

Tabel B6.5

Multivariate regressie voor ervaren discriminatie en acceptatie

	ervaren discriminatie		ervaren acceptatie	
	B	SE	B	SE
etnische herkomst (Surinaams = ref.)				
Turks	-.27***	.06	-.24***	.06
Marokkaans	-.23***	.05	-.28***	.05
Antilliaans	-.05	.05	-.05	.05
kenmerken				
leeftijd	-.01***	.00	.00	.00
vrouw	-.19***	.03	-.03	.03
partner	-.05	.04	-.02	.04
kind(eren)	.02	.05	-.06	.04
betaalde baan	.02	.04	-.06	.04
opleiding	.02	.01	-.03**	.01
schoolgaand	-.19***	.05	.00	.05
religie (niet religieus = ref.)				
weinig religieus	.30***	.06	.04	.07
veel kerkbezoek, lage identificatie	.33***	.05	-.04	.05
weinig kerkbezoek, sterke identificatie	.32***	.05	-.01	.06
sterk religieus	.26***	.06	-.02	.06
etnische concentratie	-.07	.08	-.09	.08
migrantenkenmerken				
tweede generatie	-.18***	.05	.00	.05
verblijfsduur	.01***	.00	.00	.00
Nederlandse taalvaardigheid	.01	.03	-.07*	.03
gebruik van Nederlandse media			.05**	.01
ervaren discriminatie			-.26***	.02
intercept	2.48		3.77	
verklaarde variantie	.03		.08	

B= regressie coëfficiënt; SE=standaard fout; * = $p < .05$; ** = $p < .01$; *** = $p < .001$ (tweezijdig getoetst)

Noten

- 1 Het leggen van oorzakelijke verbanden bij het bepalen van de posities van migranten is een ingewikkelde zaak. Alles hangt met alles samen (Veenman 2002). Dit geldt bijvoorbeeld voor de verhouding tussen de structurele en sociaal-culturele integratie. De onderlinge relatie is vaak wederkerig. Zo worden bepaalde culturele vaardigheden, zoals taal en omgangsvormen, nodig geacht voor een succesvolle deelname op de arbeidsmarkt (Esser 2004). En een sterke oriëntatie op de eigen herkomstgroep kan sociale mobiliteit belemmeren wanneer de hulpbronnen om hogerop te komen in de eigen groep schaars aanwezig zijn. In dit hoofdstuk richten we ons op het verklaren van de sociaal-culturele positie. De nadruk ligt dus op theoretische paden van invloed die lopen van de structurele naar de sociaal-culturele posities.
- 2 De operationalisatie van de afhankelijke en onafhankelijke variabelen staan in internetbijlage B6.6 (zie www.scp.nl onder dit rapport).
- 3 Wanneer we in de analyses spreken over niet-westerse migranten worden de vier migrantengroepen tezamen bedoeld; andere niet-westerse migranten, zoals Afghaanse en Iraakse Nederlanders, zijn dus niet inbegrepen.
- 4 Met de term out-group bedoelen we de groep waarmee het interetnisch contact plaatsvindt. In het geval van autochtone Nederlanders betreft het de niet-westerse migranten, bij de niet-westerse migranten zijn het juist de autochtone Nederlanders.

Summary

Closer together?

Socio-cultural position of the four largest non-Western migrant groups in the Netherlands

This report describes the socio-cultural position of the four largest non-Western migrant groups in the Netherlands. The research literature on migrants distinguishes between their structural and socio-cultural position. The former is concerned with their position on various social stratification indicators, such as educational, labour market and income position. Socio-cultural position refers more to the 'soft' indicators. In principle, a wide array of items can be used to describe the socio-cultural position of a person or group. This study takes the following definition as a starting point: the socio-cultural position can be derived from the degree to which migrant groups (continue to) see themselves as a separate group. This is measured among other things by the extent to which migrants maintain contacts outside their own origin group, the extent to which they identify predominantly with their own group, and whether they have a command of the Dutch language and speak Dutch at home with their partner and children. The definition and indicators chosen imply that the emphasis will quickly come to lie on the relationship between migrants and the host society and the Dutch population. That is the case in this report. At the same time, the report also devotes attention to the native Dutch perspective: after all, the way in which the socio-cultural position of migrant groups develops is closely related to developments in the host society, such as the social climate with regard to migrants, the economic circumstances and the opportunities that migrants perceive and receive. The inclination of the native population to engage in contacts with migrants also plays a role. These factors all influence the way in which and the degree to which migrants align and identify with the host society.

The report is largely based on information from the 2011 Survey of the Integration of Minorities (SIM'11). This survey covers persons aged 15 years and older of Turkish, Moroccan, Surinamese and Antillean origin (first and second generations). The survey also interviewed native Dutch respondents. This material makes it possible to provide a detailed description of the socio-cultural position of these migrant groups. Analyses were also performed for a number of key indicators, aimed at identifying factors which explain differences in socio-cultural position within migrant groups as well as between migrant groups and the native population. The developments were mapped out using surveys conducted among migrants over the last twenty years.

Social climate, opportunities and obstacles in the Netherlands

Sombre views on acceptance of migrants

Fewer than half the migrants believe that ethnic minorities in the Netherlands receive every opportunity. Less than half those of Turkish and Moroccan origin think the Netherlands is a welcoming country for migrants. Around half the migrants interviewed here think the rights of minorities are respected in the Netherlands. Native Dutch respondents are much more positive in their views about the opportunities and rights of migrants (table S.1)

Table S.1

Perceived acceptance of migrants in the Netherlands, by ethnic origin, (completely) agree, 2011 (in percentages)

	Turkish	Moroccan	Surinamese	Antillean	native Dutch
As a migrant you receive every opportunity in the Netherlands	40	43	47	48	58
The Netherlands is a welcoming country for migrants	43	47	57	58	68
As a migrant your rights are respected in the Netherlands	48	48	51	49	61

Source: SCP (sim'11 total) weighted data

Data for the period 2002-2011 show that opinions on the social acceptance of migrant groups in the Netherlands have become rather more sombre. More migrants feel that the social climate has deteriorated, and that their social acceptance has declined.

Roughly 40% of the native Dutch population think there are too many migrants living in the Netherlands. This percentage has fallen in recent years: the views of the Dutch population on integration and migration were more unfavourable at the start of this century. In other words, the opinions of migrant groups and the Dutch population on this issue have moved further apart.

Opinions on the acceptance of migrant groups can be shaped by perceptions about discrimination. The question then is whether people believe that migrant groups encounter discrimination in the Netherlands and the whether people have themselves experienced discrimination. The percentage of people who report that they have experienced discrimination themselves is considerably lower than the percentage who think that migrants suffer discrimination. People of Surinamese and Antillean origin most often believe that discrimination occurs.

Table S.2

Perception of discrimination against migrant groups and personal experience of discrimination, by ethnic origin, 2011 (in percentages)

	Turkish	Moroccan	Surinamese	Antillean
discrimination against migrant groups				
(almost) never	24	24	14	13
occasionally	49	46	51	50
(very) often	27	30	35	36
personal experience				
(almost) never	64	60	53	57
occasionally	26	30	35	30
(very) often	11	11	12	13

Source: SCP (sim'11 total) weighted data

People with a higher education level more often believe there is discrimination in the Netherlands than those with a lower education level. This is the 'integration paradox': those who are better integrated are more negative in their views about the social climate and opportunities in the Netherlands (Gijsberts & Vervoort 2009; Van Doorn et al. (forthcoming)). In the Turkish and Moroccan groups, members of the second generation and young people – partially overlapping categories – more often feel there is discrimination in the Netherlands than the first generation and older group members.

The percentage of those who believe there is discrimination has increased slightly in the Moroccan and Antillean groups, and has increased sharply among those of Surinamese origin. The reason for this sharp increase is unclear. Taken across the board, the proportion of migrants who feel that migrant groups suffer discrimination remained unchanged or increased between 2002 and 2011.

Negative perceptions of Muslims

The opinions of Dutch natives and of migrants of Turkish and Moroccan origin on the position of Muslims and their religion in Dutch society give no cause for optimism. A minority of Muslims believe that most Dutch people respect the Islamic culture. More than 20% think the Muslim way of life is irreconcilable with Western culture. Conversely, a third of the native Dutch population believe that most Muslims respect Dutch culture. 40% believe that the Western way of life and Islam are not reconcilable. Opinions about the position of Muslim women will play a large role in these views; 81% of the native Dutch population think Muslim women have too little freedom.

Table S.3

Opinions of migrants of Turkish and Moroccan origin and of Dutch natives on Islam in the Netherlands, by ethnic origin (completely) agree, 2011 (in percentages)

	Turkish	Moroccan
Most Dutch people respect Islamic culture	44	34
The way people in the West and the way Muslims live are irreconcilable	24	22
Dutch women have too much freedom	49	35
		native Dutch
Most Muslims in the Netherlands respect the Dutch culture		33
The way people in the West and the way Muslims live are irreconcilable		40
Muslim women have too little freedom		81

Source: SCP (sim'11 total) weighted data

Social contacts and social distance

Turkish group more inward-looking

Migrants of Turkish origin are the most strongly focused on their own group of the four largest migrant groups. This confirms the findings of earlier research (e.g. Dagevos 2001; Dagevos & Gijsberts 2009; Vervoort 2011). Interestingly, many migrants of Turkish origin who often associate with their own group also have frequent contacts with native Dutch people. This is common among young people and the second generation. A focus on their own group thus does not preclude contacts with the native population. Migrants of Moroccan origin also frequently spend time with members of their own origin group in their free time, but have contacts with the native Dutch population even more often than people of Turkish origin. Not unexpectedly, people of Surinamese and Antillean origin number native Dutch people among their circle of friends and acquaintances more often than people of Turkish and Moroccan origin do, and regularly receive native Dutch people in their homes. Members of the Surinamese and Antillean groups often have a mixed circle of friends, and mixed relationships are also fairly common in these groups. This is much less often the case among those of Turkish and Moroccan origin.

Dutch natives have relatively little contact with members of migrant groups. This is due among other things to differences in the size of the populations: migrants have a much bigger chance of meeting members of the native population than the other way around. Moreover, immigrant populations are highly concentrated in the large cities rather than being distributed proportionately across the country.

The amount of interethnic contact varies widely according to age group, generation and education level. Young people, members of the second generation and those with a higher education level more often have contact with the native population. When it comes to closer contacts such as a best friend or partner, however, this is still frequently

someone from their own origin group. The only exception is the second generation of Antillean migrants; members of this group mix mainly in native Dutch circles and only a small proportion have a predominantly Antillean circle of friends and acquaintances. Second-generation and Antillean migrants are socially well integrated. They also do well socioeconomically (Huijnk 2011). They are often descendants of the first wave of Antillean immigrants, many of whom are from the elite and middle class in the Netherlands Antilles, who came to the Netherlands in the 1960s and 70s in order to study and remained there afterwards.

Interethnic contact has decreased rather than increased in the last 15 years

As the size of the second generation and the proportion of people with a higher education level has increased within migrant groups, it might be expected that contacts between migrants and natives would also have increased over time. This is not the case, however: between 1994 and 2011 there was if anything a downward trend in leisure time contacts between migrants and natives. The proportion of mixed marriages has remained stable over the last ten years in the Turkish, Moroccan and Surinamese groups, and has fallen slightly in the Antillean group. Here too, therefore, we see no increase in interethnic contact. The proportion of migrants bringing a marriage partner over from the country of origin has fallen sharply over the last ten years.

Dutch language and values

Migrants of Moroccan origin have a better command of Dutch and speak it more often at home than members of the Turkish group. These differences are related to the differences in interethnic contact observed above. Almost a quarter of migrants of Turkish origin often have difficulty speaking Dutch, and a third of Turkish migrants with children never speak Dutch with them. Members of the Surinamese and Antillean groups have few problems with the Dutch language; for most of them, Dutch is their mother tongue.

Table S.4

Proficiency in and use of Dutch, by ethnic origin, 2011 (in percentages)

	Turkish	Moroccan	Surinamese	Antillean
often difficulty speaking Dutch	23	16	1	3
often difficulty reading Dutch	21	15	2	2
never speaks Dutch with children	32	24	2	7
never speaks Dutch with partner	43	37	4	11

Source: SCP (sim'11 total) weighted data

Difficulties with the Dutch language are concentrated among the older members and the first generation of the Turkish and Moroccan group. The lower-educated in these groups also relatively often have difficulties with Dutch. By contrast, young people and members of the second generation report virtually no difficulties with Dutch. These comments do however need to be qualified: the information about command of the Dutch language is based on self-reporting and is therefore a fairly coarse measure. Research on the performance of primary school pupils in reading tests suggests that the problems with Dutch have certainly not been eradicated. The proficiency gap is greatest among Turkish and Antillean pupils (Gijsberts & Iedema 2012). The reading performance of migrant pupils has improved over the last ten years, but they still lag far behind native Dutch pupils.

Dutch language proficiency of Turkish and Moroccan migrants improving

With the caveat that proficiency in the Dutch language was measured in a fairly broad way, we investigated how that proficiency developed between 1998 and 2011. It transpired that the command of Dutch has improved on average across all groups. The most notable improvement is among migrants of Turkish and Moroccan origin, though this is partly because they started from a relatively low level. Other statistical material also points to improved command of Dutch in the Turkish and Moroccan groups (Gijsberts & Dagevos 2009).

Dutch was spoken in more migrant households in 2011 than in 1998. However, the ranking of the groups showed no change: Dutch was still spoken least often in Turkish households and most often in Surinamese households.

Values: Turkish and Moroccan migrants conservative on ethical issues

Migrants of Turkish and Moroccan origin more often hold traditional views about the role of men and women than members of the other groups studied. They also set greater store by the influence of older people (table S.5). The Surinamese and Antillean groups occupy an intermediate position in their views on these issues. Native Dutch citizens least often think that men or elders naturally occupy a special position. Issues relating to ethical medical issues such as abortion and euthanasia also engender widely divergent opinions. Dutch natives most often believe that both should be possible in certain circumstances. Migrants of Surinamese and Antillean origin slightly more often take a conservative view on these issues, but do not differ massively from the native population. A large majority of the Moroccan origin group are against abortion and euthanasia. There is a wide gap between native Dutch citizens and people of Turkish and Moroccan origin in their views on homosexuality.

Table S.5

Value orientations, by ethnic origin, agree/agree completely, 2011 (in percentages)

	Turkish	Moroccan	Surinamese	Antillean	native Dutch
It's more important for boys than girls to earn their own money.	30	27	16	20	10
Older family members should have more influence than younger members in important decisions.	49	47	31	32	18
If a woman wants it, she should be able to have an abortion.	35	24	64	61	74
If someone does not have long to live and is in pain, they should be able to decide for themselves about ending their life.	40	22	74	72	85
It's a good thing that homosexuals are able to marry.	28	28	61	58	80
I would have a problem if my child had a regular partner of the same sex.	75	76	34	32	17

Source: SCP (sim'11 total) weighted data

By and large, people with a higher education level, young people, women and members of the second generation have more modern views on the roles of men and women and the position of older people. The differences between the groups remain wide, however; a person of Turkish or Moroccan origin with a higher (university-level) education holds more traditional views on average than a native Dutch person with a low education level (maximum primary education).

There is virtually no difference between members of the first and second Moroccan generations in their views on abortion and euthanasia. In the other groups, the second generation believe that abortion and euthanasia should be possible more often than members of the first generation. With the exception of the Antillean group, the views of members of the first and second generations on the acceptance of homosexuality are strikingly similar. The more highly educated are generally more positive in their views on homosexuality, though this relationship is not found in the Moroccan group: 81% of this group who are higher education graduates would consider it a problem if their child had a partner of the same sex (compared with 16% of their native Dutch counterparts).

The views on gender roles and the position of older people did become somewhat more modern between 1998 and 2011.

Religion

Almost all migrants of Turkish and Moroccan origin are Muslim

Virtually all migrants of Turkish (94%) and Moroccan (98%) origin are Muslim. Roughly two-thirds of the Surinamese (67%) and Antillean (64%) groups, and fewer than half the native Dutch population (45%), subscribe to a particular religion. Christians are strongly represented in the latter three groups. The Surinamese group also contains a proportion of people who follow Hinduism (21%) and Islam (9%). A proportion of the Surinamese Hindustanis are Muslim; almost all the Javanese members of the Surinamese group are Muslim.

Religion important for Turkish and Moroccan migrants

The proportion of migrants of Surinamese and Antillean origin who subscribe to a religion fell between 1998 and 2011. This did not happen in the Turkish and Moroccan groups, where the proportion who regard themselves as Muslim remained at the same high level over the period.

Just over 40% of religious Turkish and Moroccan migrants visit the mosque at least once a week. Women attend less often; visiting the mosque is not a religious obligation for them. Older people, lower-educated people and members of the first generation visit the mosque most often. Just under 40% of the Turkish and Moroccan groups aged between 15 and 24 years go to the mosque at least once a week – only slightly lower than the figure for the groups as a whole.

Mosque attendance by migrants of Moroccan and Turkish origin has increased over the past decade, as has attendance by members of the second generation (Maliepaard & Gijsberts 2012). This does not suggest any process of secularisation. Religion remains important for the Turkish and Moroccan groups. This is also reflected in their identification with their religion. Religion is highly internalised among Muslims, even more so among those of Moroccan origin than those of Turkish origin. Also notable is that the identification with religion shows little variation based on characteristics such as age, generation and education level. Younger people and members of the second generation also attach great importance to religion and identify with it, especially in the Moroccan group. Dutch Muslims of Moroccan origin are generally also more orthodox and are more often religiously active (e.g. praying several times a day, eating halal) than their Turkish counterparts.

Identification with origin group and with the Netherlands

Classical integration theories predict that identification with the host country increases with the amount of time a migrant group has lived there and with the succession of generations. According to these theories, migrants develop an emotional and affective attachment to the host country and its population, leading to a decline in identification with the origin group and the country of origin. More recent theories, by contrast,

suggest that a strong identification with the host country and the native population need not by definition mean a dilution of the identification with the country of origin and the origin group; both can be strong.

The latter theory is borne out by migrants of Surinamese and Antillean origin, who feel both Dutch and an affinity with their origin group (table S.6). A substantial proportion do not feel Surinamese or Antillean at all; it may be that they consider themselves part of a subgroup (e.g. Hindustanis or Arubans). Few people of Turkish origin feel Dutch; they predominantly feel Turkish. A third do not feel at all Dutch. Moroccans also have a strong focus on their own group, though identify themselves as Dutch more often than people of Turkish origin.

Table S.6

Identification with ethnic origin group and with the Dutch, by ethnic origin, 2011 (in percentages)

	feels Dutch			feels 'origin group'		
	(very) strongly	a little	not (at all)	(very) strongly	a little	not (at all)
Turkish	28	39	33	87	10	2
Moroccan	37	39	24	88	10	2
Surinamese	67	25	8	57	31	12
Antillean	57	29	15	59	23	19

Source: SCP (sim'11 total) weighted data

Second-generation migrants of Turkish and Moroccan origin identify strongly with both the Dutch population and their own group more often than members of the first generation. The same applies for young people from these groups compared with other people. Nonetheless, roughly half those of Turkish and Moroccan origin aged between 15 and 24 years either do not feel Dutch or only a little but to identify strongly with their origin group. The percentages in the second generation of these groups are comparable. Shifts are therefore taking place in the Turkish and Moroccan groups in the degree of identification with the Netherlands, but the ties to the origin group remained strong, including among young people and members of the second generation.

Identification with origin group still strong among people of Turkish and Moroccan origin

Earlier surveys have asked whether people felt more Dutch or more a member of their origin group. Data are available for the period 2002-2011. The proportion of Surinamese and Antillean migrants who identify mainly with the origin group declined over this period, whereas among migrants of Turkish and Moroccan origin this proportion remained roughly the same over the period. We do however see large changes in the data from the 2006 survey, when identification with the origin group was lower than in 2002 and 2011, especially in the Turkish and Moroccan groups. Given these fluctuations, some

caution is therefore called for in making statements about developments in identification.

Three-quarters of migrants of Surinamese and Antillean origin feel at home in the Netherlands

Members of migrant groups generally assign a positive score to Dutch society. Those of Surinamese and Antillean origin give the highest scores, though the differences are not great. Respondents were also asked to give a score for the native Dutch population, on a scale from 0-100. Migrants of Turkish and Moroccan origin give the lowest average score to natives; just over 60% of these groups feel at home in the Netherlands. The figure for those of Surinamese and Antillean origin is considerably higher: almost three-quarters of them feel at home.

Table S.7

Opinions about the Netherlands and the native Dutch, by ethnic origin, 2011

	Turkish	Moroccan	Surinamese	Antillean	native Dutch
average score for Dutch society (0-10)	6.3	6.4	6.6	6.7	6.5
average score for Dutch natives (0-100)	59	60	62	64	67
% who feel at home in the Netherlands	62	61	73	72	85

Source: SCP (sim'11 total) weighted data

There is relatively little variation within the groups in the opinions of the Netherlands. Older members of the Turkish and Moroccan groups feel slightly less at home in the Netherlands, but there are virtually no differences based on education level. Second-generation Moroccan migrants do not more often feel at home in the Netherlands and actually score Dutch society lower than the first generation. Young people in all migrant groups are the most dissatisfied with Dutch society.

Little difference in trust in police and courts between migrants and natives

Migrants of Turkish origin have little trust in the Dutch government. The other migrant groups also have less faith in the government than the native Dutch, who themselves also report low trust figures. Trust in the government may have been interpreted broadly here: respondents are likely to have included the tone of the political debate about Muslims and integration in their answers. Members of the migrant groups do have considerable trust in the Dutch courts and police; migrants of Surinamese and Antillean origin have the least trust in the police.

Members of migrant groups think more often than the native Dutch that other people cannot be trusted. This is especially true of those of Surinamese origin, fewer than a third of whom think that other people can be trusted.

Table S.8

Trust in institutions (scale from 0-10) and social trust, by ethnic origin, 2011 (in average scores; social trust in percentages)

	Turkish	Moroccan	Surinamese	Antillean	native Dutch
how much trust do you have at this moment in:					
the Dutch government?	4.5	5.3	5.3	5.1	5.6
the Dutch courts?	6.2	6.4	6.1	6.0	6.2
the Dutch police?	6.2	6.0	5.8	5.8	6.4
other people can be trusted (in %)	40	38	31	36	60

Source: SCP (sim'11 total) weighted data

Strong ties with country of origin among Turkish and Antillean migrants

Many Turkish migrants have a strong focus on their country of origin. A third would eventually like to return to Turkey; almost half have frequent contacts with family in Turkey and more than 60% have been to Turkey in the past year. Although these percentages are consistently slightly lower in the Moroccan group, many of this group, too, are still orientated towards Morocco, and more than half have been there in the past year. Among migrants of Antillean origin, the frequent contact with family is particularly notable.

Table S.9

Ties with country of origin, by ethnic origin, 2011

	Turkish	Moroccan	Surinamese	Antillean
desire to return (% yes)	33	26	26	35
frequent contact with family in country of origin	46	39	39	53
been to country of origin in past year	62	55	20	28

Source: SCP (sim'11 total) weighted data

A brief profile per group

The foregoing presents the findings for each topic. We will now discuss them on a group by group basis.

Turkish migrants form a relatively closed group with strong internal cohesion. They identify strongly with the origin group and many of them maintain frequent contacts with friends and family in Turkey. Although their command of the Dutch language has improved in recent years, they are less proficient in Dutch than the Moroccan group. Many Turkish migrants are pessimistic about the social climate in the Netherlands.

Religion is important, but Turkish Muslims are rather less strict than Moroccan Muslims and display rather less active religious behaviour. Turkish migrants generally have more modern views than their Moroccan counterparts on the position of women.

The differences between the Turkish and Moroccan groups are considerable. Moroccan migrants more often have contacts with the native population and have a better command of Dutch than the Turkish group. At the same time, they are often strict Muslims who consider their faith and the associated values very important. They often hold traditional views on the position of women and homosexuals, including those with a higher education level and members of the second generation. The high proportion of second-generation Moroccan migrants who assess the opportunities for themselves and other migrants as low, do not feel at home in the Netherlands and do not rate the Netherlands highly is striking.

The socio-cultural distance from the native Dutch is much smaller for the Surinamese and Antillean groups. People of Surinamese and Antillean origin have frequent contact with Dutch natives, for example, and Surinamese migrants in particular combine this with frequent contact with members of their own origin group. This 'double orientation' is also found in relation to the group to which they ascribe themselves: migrants of Surinamese and Antillean origin feel both Dutch and Surinamese or Antillean, respectively. For most of them, Dutch is their mother tongue, which of course makes establishing interethnic contacts easier. The differences between the Antillean generations are striking. The second generation can be regarded as 'assimilated' in Dutch society, whereas the first generation, who came to the Netherlands during the past two decades, are more strongly focused on their own origin group. Although a substantial proportion of Surinamese and Antillean migrants feel at home in the Netherlands, their opinions are certainly not equally favourable on all fronts. A substantial proportion feel that the opportunities for migrants in the Netherlands are limited and that their rights are not always respected. Those of Surinamese origin, in particular, feel that discrimination is widespread in the Netherlands and frequently report that they themselves have been victims of discrimination.

Analysis of differences between and within groups

Analyses were performed for three key indicators of socio-cultural position which were intended to show why differences exist between migrant groups and natives and how differences within groups can be explained. These analyses were performed for interethnic contact, views on homosexuality and trust. When analyses are carried out at a particular point in time, it is difficult to determine the election of causality; the analyses therefore mainly reveal associations.

Interethnic contact

Highly educated people and those in work more often maintain interethnic contacts than the lower-educated and non-workers. Migrants who are proficient in the Dutch

language also more often have contacts with Dutch natives. Second-generation migrants generally have a good command of Dutch and have also followed a course of education in the Netherlands, which on average leads to an increase in interethnic contacts. In addition, it seems to matter whether someone lives in a neighbourhood with lots of migrants; this reduces the chance of interethnic contact considerably. The degree of religiosity influences the desire to engage in contacts with someone from another ethnic group. Dutch natives and migrants with a more negative attitude to interethnic contact also have less contact in practice. Preferences are thus important. This applies for both migrants and natives. The fact that native Dutch persons have relatively little contact with migrants is related to differences in age and meeting opportunities – the native group is obviously substantially bigger than the migrant groups – but also to people's preferences. Quite a number of Dutch natives are reticent about engaging in interethnic contacts.

Migrants who have more contact with natives also more often feel Dutch, make more use of Dutch media and more often see the Netherlands as a country that offers good opportunities for migrant groups. Identification and perceived acceptance are associated with more interethnic contact. The same applies for socioeconomic integration (work, education). Less ethnic concentration also increases the likelihood of contacts between migrant groups and natives.

Views on homosexuality

The different views of migrants and Dutch natives on the position of homosexuals can be largely attributed to differences in religiosity, though differences in socioeconomic integration and age are also important. Contact with Dutch natives, identification with the Netherlands and greater use of Dutch media are associated with greater acceptance of homosexuality. An orientation towards and stronger embedding in the origin group are associated with lower acceptance of homosexuality. The influence of ties with the country of origin on socio-cultural integration is not entirely clear. These ties do not appear to pose an obstacle to social integration, but do appear to impede cultural integration. Second-generation migrants, and especially those of Turkish and Moroccan origin, are strikingly conservative in their views on homosexuality.

Social and institutional trust

Differences in the degree of social and institutional trust shown by migrant groups and Dutch natives can be explained only partially from the available data. Age and education are found to matter, as does the neighbourhood where someone lives. Degree of religiosity is not a significant factor. The level of trust among migrant groups is particularly strongly associated with their orientation towards and views on the opportunities offered by the Netherlands. Those who believe that the Netherlands offers few opportunities for migrant groups, who have often personally experienced discrimination and who feel ties mainly with the origin group, report that they have little trust in others and in institutions such as the government and justice system.

Concluding discussion

Exposure to the host society

The central idea behind classic integration theories is that ‘exposure’ to the host society leads to changes in the opinions and behaviour of migrants (and of the host society). One of the hypotheses is that mutual contacts will gradually increase and that the orientation of migrants towards the host country, and their identification with it, will grow. These changes, the theory argues, should become visible if groups are monitored over time, as well as being expressed in differences between generations. In the light of these postulates, it is worth reviewing the findings of this report once again. Naturally, some caution is called for: our data generally relate to a period of 15-20 years, which is a relatively short time to measure integration processes. Nonetheless, it is interesting to examine the extent to which the idea of exposure to a host society can be seen at this point in time to be influencing changes in the socio-cultural position of the migrant groups studied.

Wide differences in the socio-cultural position of generations

The postulation is that second-generation migrants differ clearly from the first generation as regards proficiency in the Dutch language, interethnic contacts and identification with the host country. This is found to be the case in practice on several points. The positions within groups and between generations often differ widely, and it is reasonable to ascribe this to what we have called exposure to the host society. Members of the second generation generally have much more contact with native Dutch friends and identify less strongly with the origin group than the first generation. Dual loyalties are particularly common in the Turkish and Moroccan second generation: people have both frequent contacts with the origin group and with natives. The first generation associate much more with their own circles and contacts with natives are relatively few and far between. There are also clear differences between generations – especially in the Turkish and Moroccan groups – in the command and use of the Dutch language. Proficiency in Dutch has improved considerably in these groups over the last 15-20 years, and people increasingly speak Dutch within the household when talking to their children and partners. These findings correspond with the linear notion of integration: time and generational succession reduce the socio-cultural distance to the host society.

No rapprochement between groups

Other findings in this report, however, suggest that the different groups are not growing closer together. For example, there has been no increase in leisure time contacts between the four biggest migrant groups and the native Dutch over the last 15 years; if anything, the findings point to a downward trend. The percentage of migrants in mixed marriages has remained unchanged over the last ten years, and has actually fallen slightly among migrants of Antillean origin. The proportion of migrants of Turkish and Moroccan origin who predominantly consider themselves part of the origin group has remained roughly unchanged over the last 15 years. These findings offer no support for

the hypotheses that more ‘exposure’ to the host society leads to a reduction in the social and cultural distance.

Increased ethnic concentration, reduced acceptance and rising unemployment impede integration

The analyses performed in this report provides an insight into the reasons why inter-ethnic contacts and identification with the Netherlands have not increased in recent decades. Although the education level of migrant groups has risen over the years, the proportion of second-generation migrants has grown, more migrants have a command of Dutch and the average length of time that members of these migrant groups have lived in the Netherlands has increased, this is not reflected in an increase in interethnic contacts and identification with the Netherlands. This means there are other factors at work which interfere with the trend towards reduced socio-cultural distance from the host society. Based on our analyses, we can suggest four such factors:

- increased ethnic concentration;
- deterioration in the social climate: views on perceived acceptance of migrant groups, perceptions of Muslims;
- importance of religion;
- higher unemployment.

Engagement in mutual contacts is particularly influenced by meeting opportunities. The size of the migrant groups in the Netherlands has increased in recent decades, and with it the degree of ethnic concentration and segregation. This has led to a reduction in the chances of migrants and Dutch natives meeting, which in turn has held back increases in the level of interethnic contact between migrants and natives (see also Vervoort 2011).

The social climate is another reason why the social and cultural distance between migrant groups and the native population has remained intact in recent decades. The notion that exposure leads to integration does not hold when that exposure is negative. A negative social climate with regard to migrants can cause migrants to distance themselves from the ‘receiving’ society and to focus more strongly on their own origin group (Branscombe et al. 1999). The lower perceived acceptance and increase in perceived discrimination can drive the migrant and native populations further apart. Migrants have become more sombre in recent years in their views about the opportunities that migrant groups receive in the Netherlands. These views are found to be related to trust in Dutch institutions, value orientations and engagement in interethnic contact. A decline in what we have called perceived acceptance thus holds back the development of more identification with the Netherlands and more interethnic contact. The unfavourable perception of Muslims plays a key role here. Native Dutch people are critical of Muslim groups, and members of Muslim groups feel that a large part of the Dutch population have no respect for their religious background. The image of Muslim groups among Dutch natives has only deteriorated in recent years (Gijsberts & Dagevos 2009). This is also not conducive to rapprochement and mutual acceptance.

Religion plays an important part in the lives of Turkish and Moroccan migrants in the Netherlands. There is a strong correlation between religiosity and negative views on homosexuality. Preferences with regard to engaging in social contacts with natives are also influenced by religious views, especially when it comes to partner relationships. For their part, Dutch natives often have an unfavourable image of Muslim groups. This has slowed down the narrowing of the socio-cultural distance between groups.

The present weak economic climate has a disproportionate impact on migrant groups. It is usually workers in vulnerable positions – low-skilled, flexible contracts and employed in economically sensitive sectors – who are the first to lose their jobs. Non-Western migrants are heavily represented among these workers. The analyses show that being in paid employment is associated with greater socio-cultural integration. The rising unemployment rate among migrant groups therefore impedes this development.

Summing up the socio-cultural position: dynamic and distance

There are wide differences in socio-cultural position within migrant groups. Among second-generation Turkish and Moroccan migrants, in particular, we see hybrid forms of interethnic contact arising in which a strong focus on the origin group is combined with frequent contacts with the native Dutch population. Dutch is increasingly spoken in the home and opinions on the position of women are gradually becoming more modern. At the same time, the social distance between migrants and natives remains wide and has not reduced in recent decades. This begs the question of how worrying this is. A high degree of diversity in contacts and opinions is after all characteristic of modern societies. There is also social segregation within the native Dutch population, as well as a wide diversity of orientations and opinions. To what extent the findings of this study are a cause for concern should be judged mainly on the basis of their consequences for things such as people's position in the education system and on the labour market, social interaction and the cohesion of society. These are important and complex matters which require further in-depth research. Nonetheless, it is possible to say something about them here. Research has shown that maintaining contacts with the native population generally has a positive impact on labour market opportunities. Having contacts with natives generally leads to better resources and positions than contacts with members of the migrant groups. There is also a clear relationship with proficiency in the Dutch language. Another important finding is that more interethnic contact is generally associated with better mutual perceptions.

The Netherlands can be described as a permissive society, including by international standards. Equality of men and women is greatly valued, there is wide support for abortion and euthanasia and resistance to homosexuality is limited. The difference between migrants of Turkish and Moroccan origin and the native Dutch is often considerable on these issues. These views have a relationship with behaviour, among other things as regards the labour market participation of women from the Turkish and Moroccan group and attitudes to women and homosexuals.

An important finding of this study is that migrants believe that the climate has deteriorated in the last decade. It is worrying that this view is held mainly by younger people, the highly educated and the second generation. Feelings of relative deprivation are often important predictors of less desirable forms of behaviour, such as discouragement and turning away from the education system and labour market.

This report has shown that the socio-cultural position of migrants is changing, but that the distance from the native population is still wide. The study reveals that a number of factors influence interethnic relations and orientations. Education, work and ethnic residential concentration play a role; value orientations and religion are important; views on social distance of the native Dutch determine the opportunities for interethnic contact; and the social climate has a great influence on the opportunities for and inclination towards contact and identification with the host society. The weakened economy in recent years has put further strain on interethnic relations. There are thus a large number of important factors – and therefore many potential avenues for policy. Educational and employment disadvantage policy, improving proficiency in the Dutch language through education and the civic integration policy and combating ethnic concentration are examples of (integration) policy that can make a contribution to interethnic relations in the Netherlands.

Literatuur

- Ajzen, I. en M. Fishbein (1980). *Understanding attitudes and predicting social behaviour*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Alba, R. en V. Nee (1997). Rethinking assimilation theory for a new era of immigration. In: *International Migration Review*, jg. 31, nr. 4, p. 826-874.
- Alesina, A. en E. la Ferrara (2002). Who trusts others? In: *Journal of Public Economics*, jg. 85, nr. 2, p. 207-234.
- Andriessen, I. (2010). Ontwikkelingen in kansenongelijkheid: meritocratisering, conjunctuur of sociale acceptatie? In: E. Nievers en I. Andriessen (red.), *Discriminatiemonitor niet-westerse migranten op de arbeidsmarkt 2010* (p. 30-51). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Andriessen, I., J. Dagevos, E. Nievers en I. Boog (2007). *Discriminatiemonitor niet-westerse allochtonen op de arbeidsmarkt 2007*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Andriessen, I., E. Nievers, L. Faulk en J. Dagevos (2010). *Liever Mark dan Mohammed? Onderzoek naar arbeidsmarktdiscriminatie van niet-westerse migranten via praktijktests*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Batson, C.D., P. Schoenrade en W.L. Ventis (1993). *Religion and the individual: A social-psychological perspective*. New York: Oxford University Press.
- Berry, J.W. (1997). Immigration, acculturation, and adaptation. In: *Applied Psychology*, jg. 46, nr. 1, p. 5-34.
- Bogardus, E.S. (1925). Measuring social distance. In: *Journal of applied sociology*, jg. 9, nr. 1, p. 299-308.
- Branscombe, N.R., M.T. Schmitt en R.D. Harvey (1999). Perceiving pervasive discrimination among African Americans: Implications for group identification and well-being. In: *Journal of personality and social psychology*, jg. 77, nr. 1, p. 135.
- Buijs, F.J., F. Demant en A. Hamdy (2006). *Strijders van eigen bodem. Radicale en democratische moslims in Nederland*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Buijs, L., G. Hekma en J.W. Duyvendank (2009). *Als ze maar van me afblijven. Een onderzoek naar anti-homoseksueel geweld in Amsterdam*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Chiswick, B.R. en P.W. Miller (1998). English Language Fluency Among Immigrants in the United States. In: *Research in Labor Economics*, jg. 17, p. 151-170.
- Chiswick, B.R. en P.W. Miller (2001). A model of destination-language acquisition: Application to male immigrants in Canada. In: *Demography*, jg. 38, nr. 3, p. 391-409.
- Dagevos, J. (2001). *Perspectief op integratie: over de sociaal-culturele en structurele integratie van etnische minderheden in Nederland*. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- Dagevos, J. (2011). *Poolse migranten. De positie van Polen die vanaf 2004 in Nederland zijn komen wonen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Dagevos, J. en M. Gijsberts (2008). Over dubbele bindingen en verbinden en verheffen. Sociale contacten van minderheden en de relatie met sociale cohesie en sociaaleconomische positie. In: P. Schnabel, R. Bijl en J. de Hart (red.), *Betrekkelijke betrokkenheid. Studies in sociale cohesie. Sociaal en Cultureel Rapport 2008* (p. 309-336). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Dagevos, J., R. Schellingerhout en M. Vervoort (2007). Sociaal-culturele integratie en religie. In: J. Dagevos en M. Gijsberts (red.), *Jaarrapport integratie 2007* (p. 163-191). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

- Dekker, P. (2004). Social capital of individuals: relational asset or personal quality? In: S. Prakash en P. Selle (red.), *Investigating Social Capital. Comparative Perspectives on Civil Society, Participation and Governance* (p. 88-110). New Delhi/Londen: Thousand Oaks/Sage.
- Dekker, P., S. Ederveen, H. de Groot, A. van der Horst, A. Lejour, B. Straathof, H. Vinken en C. Wennekers (2007). *Divers Europa. Bijlage bij Staat van de Europese Unie 2007*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Dekker, P., J. den Ridder en P. Schnabel (2012). *Continu Onderzoek Burgerperspectieven Kwartaalbericht 2012 | 1*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Delhey, J. en K. Newton (2003). Who trusts? The origins of social trust in seven societies. In: *European Societies*, jg. 5, nr. 2, p. 93-137.
- Doorn, M. van, P. Scheepers en J. Dagevos (nog te verschijnen). Explaining the Integration Paradox Among Small Immigrant Groups in the Netherlands. In: *Journal of International Migration and Integration*.
- Dourleijn, E. en J. Dagevos (2011). *Vluchtelingengroepen in Nederland. Over de integratie van Afghaanse, Iraakse, Iraanse en Somalische migranten*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Driessen, G. (2009). *Prestaties, gedrag en houdingen van basisschoolleerlingen. Stand van zaken in 2008 en ontwikkeling sinds 2001*. Nijmegen: Radboud Universiteit Nijmegen, ITS.
- Engbersen, G. en R. Gabriëls (1995). *Sferen van integratie: Naar een gedifferentieerd allochtonenbeleid*. Amsterdam: Boom.
- Engbersen, G., E. Snel, A. Leerkes, M. van San en H. Entzinger (2003). *Over landsgrenzen. Transnationale betrokkenheid en integratie*. Rotterdam: Risbo/Erasmus Universiteit.
- Entzinger, H. en P. Scheffer (2012). *De staat van integratie: Rotterdam en Amsterdam*. Rotterdam: Mediacenter.
- Esser, H. (2001). *Integration und ethnische Schichtung*. Mannheim: Mannheimer Zentrum für Europäische Sozialforschung (MZES Arbeitspapiere 40).
- Esser, H. (2004). Does the 'New' Immigration Require a 'New' Theory of Intergenerational Integration? In: *International Migration Review*, jg. 38, nr. 3, p. 1126-1159.
- FORUM (2012). *Allochtonen op de arbeidsmarkt, 1e kwartaal 2012*. Utrecht: Forum.
- Fukuyama, F. (1995). *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*. New York: The Free Press.
- Gijsberts, M. en J. Dagevos (2004). Concentratie en wederzijdse beeldvorming tussen autochtonen en allochtonen. In: *Migrantenstudies*, jg. 20, nr. 3, p. 145-186.
- Gijsberts, M. en J. Dagevos (2009). *Jaarrapport integratie 2009*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Gijsberts, M. en J. Iedema (2012). Opleidingsniveau van niet-schoolgaanden en leerprestaties in het basisonderwijs. In: M. Gijsberts, W. Huijnk en J. Dagevos (red.), *Jaarrapport integratie 2011* (p. 76-101). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Gijsberts, M. en M. Lubbers (2009). Wederzijdse beeldvorming. In: M. Gijsberts en J. Dagevos (red.), *Jaarrapport integratie 2009* (p. 254-290). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Gijsberts, M. en J.J.G. Schmeetz (2008). Sociaal-culturele oriëntatie en maatschappelijke participatie. In: K. Oudhof, R. van der Vliet en B. Hermans (red.), *Jaarrapport integratie 2008* (p. 201-221). Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Gijsberts, M. en M. Vervoort (2009). Beeldvorming onder hoger opgeleide allochtonen. Waarom is er sprake van een integratieparadox? In: *Sociologie*, jg. 5, nr. 3, p. 406-429.
- Gijsberts, M., T. van der Meer en J. Dagevos (2008). Vermindert etnische diversiteit de sociale cohesie. In: P. Schnabel, R. Bijl en J. De Hart (red.), *Betrekkelijke betrokkenheid. Studies in sociale cohesie. Sociaal en Cultureel Rapport 2008* (p. 309-336). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

- Gijsberts, M., M. Vervoort, E. Havekes en J. Dagevos (2010). *Maakt de buurt verschil? De relatie tussen de etnische samenstelling van de buurt, interetnisch contact en wederzijdse beeldvorming*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Gijsberts, M., W. Huijnk en R. Vogels (2011). *Chinese Nederlanders. Van horeca naar hogeschool*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Gijsberts, M., W. Huijnk en J. Dagevos (2012). *Jaarrapport integratie 2011*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Graaf, P.M. de, M. Kalmijn, G. Kraaykamp en C.W.S. Monden (2011). Sociaal-culturele verschillen tussen Turken, Marokkanen en autochtonen: eerste resultaten van de Nederlandse LevensLoop Studies (NELLS). In: *CBS Bevolkingstrends*, jg. 59, nr. 4, p. 61-70.
- Hagendoorn, L. (1995). Intergroup biases in multiple group systems: The perception of ethnic hierarchies. In: *European review of social psychology*, jg. 6, nr. 1, p. 199-228.
- Hagendoorn, L. en J. Pepels (2003). Why the Dutch maintain more social distance from some ethnic minorities than others: A model explaining the ethnic hierarchy. In: L. Hagendoorn, J. Veenman en W. Vollebergh (red.), *Integrating immigrants in the Netherlands: Cultural versus socio-economic integration* (p. 41-62). Aldershot: Ashgate Pub Limited.
- Ham, J. en J. van der Meer (2012). *De etnische bril. Categorisering in het integratiebeleid*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Hart, J. de (1999). Godsdienst, maatschappelijke participatie en sociaal kapitaal. In: P. Dekker (red.), *Vrijwilligerswerk vergeleken. Nederland in internationaal en historisch perspectief* (p. 207-248). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Hooghiemstra, B.T.J. (2003). *Trouwen over de grens. Achtergronden van partnerkeuze van Turken en Marokkanen in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Hudson, J. (2006). Institutional Trust and Subjective Well-being across the EU. In: *Kyklos*, jg. 59, nr. 1, p. 43-62.
- Huijnk, W. (2011). Wederzijdse acceptatie en beeldvorming. In: M. Gijsberts, W. Huijnk en R. Vogels (red.), *Chinese Nederlanders. Van horeca naar hogeschool* (p. 151-165). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Huijnk, W. en A.C. Liefbroer (2012). Family Influences on Inter-marriage Attitudes: A Sibling Analysis in the Netherlands. In: *Journal of Marriage and Family*, jg. 74, nr. 1, p. 70-85.
- Huijnk, W., M. Gijsberts en J. Dagevos (2010). Toenemende integratie bij de tweede generatie? In: A. van den Broek, R. Bronneman-Helmers en V. Veldheer (red.), *Wisseling van de wacht: generaties in Nederland. Sociaal en Cultureel Rapport 2010* (p. 299-326). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Huijnk, W., M. Verkuyten en M. Coenders (nog te verschijnen). Family relations and the attitude towards ethnic minorities as close kin by marriage. In: *Ethnic and Racial Studies*.
- Inglehart, R. en C. Welzel (2005). *Modernization, cultural change, and democracy: The human development sequence*. New York: Cambridge University Press.
- Jaspers, E., M. Lubbers en N.D. de Graaf (2007). 'Horrors of Holland': Explaining Attitude Change Towards Euthanasia and Homosexuals in The Netherlands, 1970-1998. In: *International Journal of Public Opinion Research*, jg. 19, nr. 4, p. 451-473.
- Kalmijn, M. (1998). Inter-marriage and homogamy: Causes, patterns, trends. In: *Annual Review of Sociology*, jg. 24, p. 395-421.
- Kanas, A. en F. van Tubergen (2009). The impact of origin and host country schooling on the economic performance of immigrants. In: *Social Forces*, jg. 88, nr. 2, p. 893-915.

- Kappelhof, J. (nog te verschijnen). *SIM 2011. Op zoek naar de mogelijkheden van het bestand. Methodenstudie*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Keuzenkamp, S. (2010). De houding van Nederlanders tegenover homoseksualiteit. In: S. Keuzenkamp (red.), *Steeds gewoner, nooit gewoon. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland* (p. 33-53). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Keuzenkamp, S., D. Bos, J.W. Duyvendak en G. Hekma (2006). *Gewoon doen. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Kloosterman, R. en H. Schmeets (2010). Vertrouwen in medemens en instituties toegenomen aan het begin van de 21e eeuw. In: *CBS Bevolkingstrends*, jg. 58, nr. 3, p. 43-49.
- Korte, K. en J. Dagevos (2011). *Survey Integratie Minderheden 2011. Verantwoording van de opzet en uitvoering van een survey onder Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders en een autochtone vergelijkingsgroep*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Kullberg, J. en H. Nicolaas (2009). Wonen en wijken. In: M. Gijsberts en J. Dagevos (red.), *Jaarrapport integratie 2009*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Kuyper, L. en F.C. Bakker (2006). *De houding ten opzichte van homoseksualiteit: een beschrijvende literatuurstudie*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Loeters, E. (2011). Een onderzoek naar het honoreren van discriminerende verzoeken van werkgevers door intercedenten van uitzendbureaus in Nederland (master thesis). Amsterdam: Vrije Universiteit.
- Loozen, S., H. de Valk en E. Wobma (2012). Demografie. In: M. Gijsberts, W. Huijnk en J. Dagevos (red.), *Jaarrapport integratie 2011* (p. 33-55). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Maliepaard, M. en M. Gijsberts (2012). *Moslim in Nederland 2012*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Martinovic, B. (2010). *Interethnic contacts: a dynamic analysis of interaction between immigrants and natives in Western countries*. Utrecht: Utrecht University.
- Martinovic, B., F. van Tubergen en I. Maas (2009). Dynamics of interethnic contact: a panel study of immigrants in the Netherlands. In: *European Sociological Review*, jg. 25, nr. 3, p. 303-318.
- McPherson, M., L. Smith-Lovin en J.M. Cook (2001). Birds of a feather: Homophily in social networks. In: *Annual Review of Sociology*, jg. 27, p. 415-444.
- Merens, A. (2009). De positie van vrouwen en meisjes. In: M. Gijsberts en J. Dagevos (red.), *Jaarrapport integratie 2009* (p. 317-342). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Meurs, P. (2008). Sociaal vertrouwen: een kwestie van durf. In: *Sociaal vertrouwen. Eerste Verwey-Jonker/SER lezing, 3 september 2008* (p. 9-24). Den Haag: SER/Verwey Jonker Instituut.
- Muller, P. (2011). Band met het land van herkomst. In: E. Dourleijn en J. Dagevos (red.), *Vluchtelingengroepen in Nederland. Over de integratie van Afghaanse, Iraakse, Iraanse en Somalische migranten* (p. 207-221). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Newton, K. (2001). Trust, social capital, civil society and democracy. In: *International Political Science Review*, jg. 22, nr. 2, p. 201-214.
- Nievers, E. en I. Andriessen (2010). *Discriminatiemonitor niet-westerse allochtonen op de arbeidsmarkt 2010*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Noije, L. van, en R. Kessels (2012). Verdachten, slachtoffers en onveiligheidsgevoelens. In: M. Gijsberts, W. Huijnk en J. Dagevos (red.), *Jaarrapport integratie 2011* (p. 203-226). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Pettigrew, T.F. en L.R. Tropp (2006). A meta-analytic test of intergroup contact theory. In: *Journal of personality and social psychology*, jg. 90, nr. 5, p. 751-783.

- Phalet, K. en D. Güngör (2004). *Moslim in Nederland: Religieuze dimensies, etnische relaties en burgerschap*. Turken en Marokkanen in Rotterdam. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Portes, A. en M. Zhou (1993). The new second generation: Segmented assimilation and its variants. In: *The annals of the American academy of political and social science*, jg. 530, nr. 1, p. 74-96.
- Putnam, R. (1993). *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. New Jersey: Princeton University Press.
- Putnam, R.D. (2007). E pluribus unum: Diversity and community in the twentyfirst century. The 2006 Johan Skytte Prize Lecture. In: *Scandinavian political studies*, jg. 30, nr. 2, p. 137-174.
- Quillian, L. (1995). Prejudice as a response to perceived group threat: Population composition and anti-immigrant and racial prejudice in Europe. In: *American Sociological Review*, jg. 60, nr. 4, p. 586-611.
- RMO (2012). *Tussen afkomst en herkomst: etnische categorisering door de overheid*. Den Haag: Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling.
- Rothstein, B. and D. Stolle (2002). *How political institutions create and destroy social capital: an institutional theory of generalized trust* (Paper gepresenteerd op de 98e conferentie van de American Political Science Association, 29 augustus - 2 september). Boston, MA: APSA.
- Schalk-Soekar, S.R.G., F.J.R. van de Vijver en M. Hoogsteder (2004). Attitudes toward multiculturalism of immigrants and majority members in the Netherlands. In: *International Journal of Intercultural Relations*, jg. 28, nr. 6, p. 533-550.
- Scheffer, P. (2000). Het multiculturele drama. In: *NRC Handelsblad*, 29 januari.
- Schinkel, W. (2008). *De gedroomde samenleving*. Kampen: Klement.
- Snellman, A. (2007). *Social hierarchies, prejudice and discrimination*. Uppsala: University Uppsala.
- Telegraaf, De (2007). Allochtonen jagen op homo's. In: *De Telegraaf*, 15 juni.
- TK (2011). *Hoofdlijnen emancipatiebeleid: vrouwen- en homo-emancipatie 2011-2015*. Tweede Kamer, vergaderjaar 2010/2011, 27 017, nr. 74.
- Tolsma, J., M. Lubbers en M. Coenders (2008). Ethnic competition and opposition to ethnic intermarriage in the Netherlands: A multi-level approach. In: *European Sociological Review*, jg. 24, nr. 2, p. 215-230.
- Tubergen, F. van (2003). Religieuze participatie en geloof van immigranten in Nederland: Nieuwe toetsingen van oude theorieën. In: *Mens en maatschappij*, jg. 78, nr. 4, p. 331-354.
- Tubergen, F. van (2005). *The integration of immigrants in cross-national perspective. Origin, destination, and community effects*. Utrecht: Utrecht University.
- Tubergen, F. van, I. Maas en H. Flap (2004). The economic incorporation of immigrants in 18 Western societies: Origin, destination, and community effects. In: *American Sociological Review*, jg. 69, nr. 5, p. 704-727.
- Turkenburg, M. en M. Gijsberts (2007). Opleidingsniveau en beheersing van de Nederlandse taal. In: J. Dagevos en M. Gijsberts (red.), *Jaarrapport integratie 2007* (p. 72-101). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Uslaner, E.M. (2002). *The moral foundations of trust*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Veenman, J. (1994). *Participatie in perspectief: ontwikkelingen in de sociaal-economische positie van zes allochtone groepen in Nederland*. Houten/Lelystad: Bohn Stafleu Van Loghum / Koninklijke Vermande.
- Veenman, J. (1995). *Onbekend maakt onbemind: Over selectie van allochtonen op de arbeidsmarkt*. Assen: Van Gorcum.
- Veenman, J. (2002). *De toekomst in meervoud: perspectief op multicultureel Nederland*. Assen: Van Gorcum.
- Verkuyten, M. (2004). *The social psychology of ethnic identity*. Londen: Psychology Press.

- Verkuyten, M. (2006). Groepsidentificaties en intergroepsrelaties onder Turkse Nederlanders. In: *Mens en maatschappij*, jg. 81, nr. 1, p. 64-84.
- Verkuyten, M. en K. Zaremba (2005). Interethnic relations in a changing political context. In: *Social Psychology Quarterly*, jg. 68, nr. 4, p. 375-386.
- Vertovec, S. (2010). Towards post-multiculturalism? Changing communities, conditions and contexts of diversity. In: *International social science journal*, jg. 61, nr. 199, p. 83-95.
- Vervoort, M. (2011). *Living together apart? Ethnic concentration in the neighbourhood and ethnic minorities' social contacts and language practices* (proefschrift). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Volkskrant, de (2012a). Manifest Turks-Nederlandse professionals: Problematiek jongeren zeer verontrustend. In: *de Volkskrant*, 10 januari.
- Volkskrant, de (2012b). Turks-Nederlandse jeugd wil weg. In: *de Volkskrant*, 24 september.
- Welch, M.R., D. Sikkink en M.T. Loveland (2007). The radius of trust: Religion, social embeddedness and trust in strangers. In: *Social Forces*, jg. 86, nr. 1, p. 23-46.
- Whiteley, P.F. (1999). The origins of social capital. In: J.W. Deth, M. Maraffi, K. Newton en P.F. Whiteley (red.), *Social capital and European democracy* (p. 25-44). Londen: Routledge.
- WODC (2009). *Internationale gezinsvorming begrensd? Een evaluatie van de verhoging van de inkomens- en leeftijdseis bij migratie van buitenlandse partners naar Nederland*. Den Haag: Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum.
- Zhou, M. (1997). Segmented assimilation: Issues, controversies, and recent research on the new second generation. In: *International Migration Review*, jg. 31, nr. 4, p. 975-1008.

Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau

Werkprogramma

Het Sociaal en Cultureel Planbureau stelt twee keer per jaar zijn Werkprogramma vast. De tekst van het lopende programma is te vinden op de website van het scp: www.scp.nl.

SCP-publicaties

Onderstaande lijst bevat een selectie van publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Deze publicaties zijn verkrijgbaar bij de boekhandel, of via de website van het scp. Een complete lijst is te vinden op www.scp.nl/publicaties.

Sociaal en Cultureel Rapporten

Investeren in vermogen. Sociaal en Cultureel Rapport 2006. ISBN 90-377-0285-6

Betrekkelijke betrokkenheid. Studies in sociale cohesie. Sociaal en Cultureel Rapport 2008.

ISBN 978 90 377 0368-9

Wisseling van de wacht: generaties in Nederland. Sociaal en Cultureel Rapport 2010. Andries van den Broek, Ria Bronneman-Helmers en Vic Veldheer (red.). ISBN 978 90 377 0505 8

Een beroep op de burger. Minder verzorgingsstaat, meer eigen verantwoordelijkheid? Sociaal en Cultureel Rapport 2012. Vic Veldheer, Jedid-Jah Jonker, Lonneke van Noije, Cok Vrooman (red.).

ISBN 978 90 377 0623 9

SCP-publicaties 2011

2011-1 *KLEUR. SCP-nieuwjaarsuitgave 2011* (2011). ISBN 978 90 377 0537 9

2011-2 *Stemming onbestemd. Tweede verdiepingsstudie Continu Onderzoek Burgerperspectieven* (2011). Paul Dekker en Josje den Ridder (red.). ISBN 978 90 377 0528 7

2011-3 *Vluchtelingengroepen in Nederland. Over de integratie van Afghaanse, Iraakse, Iraanse en Somalische migranten* (2011). Jaco Dagevos en Edith Dourleijn (red.).

ISBN 978 90 377 0526 3

2011-4 *Emancipatiemonitor 2010* (2011). Ans Merens, Marion van den Brakel-Hofmans, Marijke Hartgers en Brigitte Hermans (red.). ISBN 978 90 377 0503 4

2011-5 *Moeilijk werken. Gezondheid en de arbeidsdeelname van migrantenvrouwen* (2011). Myra Keizer en Saskia Keuzenkamp. ISBN 978 90 377 0524 9

2011-6 *Informele groepen. Verkenningen van eigentijdse bronnen van sociale cohesie* (2011). E. van den Berg, P. van Houwelingen en J. de Hart (red.). ISBN 978 90 377 0527 0

2011-7 *Gezinsrapport 2011* (2011). Freek Bucx (red.). ISBN 978 90 377 0538 6

2011-8 *Hoe cultureel is de digitale generatie? Het internetgebruik voor culturele doeleinden onder schoolgaande tieners* (2011). Marjon Schols, Marion Duimel en Jos de Haan.

ISBN 978 90 377 0457 0

2011-10 *Kwetsbare ouderen* (2011). Cretien van Campen (red.). ISBN 978 90 377 0542 3

2011-11 *Minder voor het midden. Profijt van de overheid in 2007* (2011). Evert Pommer (red.), Jedid-Jah Jonker, Ab van der Torre, Hetty van Kampen. ISBN 978 90 377 0437 2

2011-12 *Wonen, wijken en interventies. Krachtwijkenbeleid in perspectief* (2011). Karin Wittebrood, Matthieu Permentier, m.m.v. Fenne Pinkster. ISBN 978 90 377 0065 7

2011-13 *Armoedegrens op basis van de budgetbenadering – revisie 2010* (2011). Arjan Soede.

ISBN 978 90 377 0551 5

- 2011-14 *Werkgevers over de crisis* (2011). Edith Josten. ISBN 978 90 377 0543 0
- 2011-15 *Op weg naar een inclusieve arbeidsmarkt. Bijdragen van de sprekers op het symposium 15 oktober 2010, Den Haag* (2011). Gerda Jehoel-Gijsbers (red.). ISBN 978 90 377 0546 1
- 2011-16 *Eropuit! Nederlanders in hun vrije tijd buitenshuis* (2011). Desirée Verbeek en Jos de Haan. ISBN 978 90 377 0547 8
- 2011-17 *De opmars van het pgb. De ontwikkeling van het persoonsgebonden budget in nationaal en internationaal perspectief* (2011). K. Sadiraj, D. Oudijk, H. van Kempen, J. Stevens. ISBN 978 90 377 0557 7
- 2011-19 *Kwetsbare ouderen in de praktijk. Een journalistieke samenvatting* (2011). Malou van Hintum. ISBN 978 90 377 0555 3
- 2011-20 *Dimensies van sociale uitsluiting. Naar een verbeterd meetinstrument* (2011). Stella Hoff en Cok Vrooman. ISBN 978 90 377 0532 4
- 2011-21 *Chinese Nederlanders. Van horeca naar hogeschool* (2011). Mérove Gijsberts, Willem Huijnk, Ria Vogels (red.). ISBN 978 90 377 0529 4
- 2011-22 *Gemengd leren. Etnische diversiteit en leerprestaties* (2011). Lex Herweijer. ISBN 978 90 377 0575 1
- 2011-23 *Voorbestemd tot achterstand? Armoede en sociale uitsluiting in de kindertijd en 25 jaar later* (2011). Maurice Guiaux m.m.v. Annette Roest en Jurjen Idema. ISBN 978 90 377 0577 5
- 2011-24 *Kinderen en internetrisico's. EU Kids Online onderzoek onder 9-16-jarige internetgebruikers in Nederland* (2011). Nathalie Sonck en Jos de Haan. ISBN 978 90 377 0576 8
- 2011-25 *De basis meester. Onderwijskwaliteit en basisvaardigheden* (2011). Monique Turkenburg. ISBN 978 90 377 0574 4
- 2011-26 *Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland 2011. Internationale vergelijking, ontwikkelingen en actuele situatie* (2011). Saskia Keuzenkamp. ISBN 978 90 377 0579 9
- 2011-27 *Poolse migranten. De positie van Polen die vanaf 2004 in Nederland zijn komen wonen* (2011). Jaco Dagevos (red.). ISBN 978 90 377 0530 0
- 2011-28 *Gewoon aan de slag? De sociale veiligheid van de werkplek voor homoseksuele mannen en vrouwen* (2011). Saskia Keuzenkamp en Ans Oudejans. ISBN 978 90 377 0581 2
- 2011-29 *Acceptance of homosexuality in the Netherlands 2011. International comparison, trends and current situation* (2011). Saskia Keuzenkamp. ISBN 978 90 377 0580 5
- 2011-30 *Nederland in een dag. Tijdsbesteding in Nederland vergeleken met die in vijftien andere Europese landen* (2011). Mariëlle Cloin, Carlijn Kamphuis, Marjon Schols, Annet Tiessen-Raaphorst en Desirée Verbeek. ISBN 978 90 377 0405 1
- 2011-31 *Overheid en onderwijsbestel. Beleidsvorming rond het Nederlandse onderwijsstelsel (1990-2010)* (2011). Ria Bronneman-Helmers. ISBN 978 90 377 0567 6
- 2011-32 *Frail older persons in the Netherlands* (2011). Cretien van Campen (ed.). ISBN 978 90 377 0553 9
- 2011-33 *Maten voor gemeenten. Een analyse van de prestaties van de lokale overheid* (2011). Evert Pommer en Ingrid Ooms, m.m.v. Saskia Jansen, Jedid-Jah Jonker, Hetty van Kempen en Klarita Sadiraj. ISBN 978 90 377 0585 0
- 2011-34 *Maak het nieuw! Over religieuze ontwikkelingen en de positie van de kerken: een persoonlijke geschiedenis* (2011). Joep de Hart. ISBN 978 90 377 0592 8
- 2011-35 *Oudere migranten. Kennis en kennislacunes* (2011, elektronische publicatie). Maaike den Draak en Mirjam de Klerk. ISBN 978 90 377 0597 3
- 2011-36 *Zorg in de laatste jaren. Gezondheid en hulpgebruik in verzorgings- en verpleeghuizen 2000-2008* (2011). Mirjam de Klerk. ISBN 978 90 377 0586 7

- 2011-37 *Jeugdzorg in groeifase. Ontwikkelingen in gebruik en kosten van de jeugdzorg* (2011). Evert Pommer, Hetty van Kempen en Klarita Sadiraj. ISBN 978 90 377 0587 4
- 2011-38 *Verlofvragen. De behoefte aan en het gebruik van verlofregelingen* (2011). Edith de Meester en Saskia Keuzenkamp. ISBN 978 90 377 0589 8
- 2011-39 *De sociale staat van Nederland 2011* (2011). Rob Bijl, Jeroen Boelhouwer, Mariëlle Cloïn, Evert Pommer et al. ISBN 978 90 377 0558 4
- 2011-40 *Kunnen meer kinderen meedoen? Verandering in de maatschappelijke deelname van kinderen, 2008-2010* (2011). Annette Roest. ISBN 978 90 377 0570 6
- 2011-41 *Samenvatting Overheid en onderwijsbestel*. Ria Bronneman-Helmers. ISBN 978 90 377 0590 4

SCP-publicaties 2012

- 2012-1 *Niet alle dagen feest. Nieuwjaarsuitgave 2012* (2012). Paul Schnabel (red.). ISBN 978 90 377 0598 0
- 2012-2 *Waar voor ons belastinggeld? Prijs en kwaliteit van publieke diensten* (2012). Bob Kuhry en Flip de Kam (red.). ISBN 978 90 377 0596 6
- 2012-3 *Jaarrapport integratie 2011* (2012). Mérove Gijsberts, Willem Huijnk en Jaco Dagevos (red.). ISBN 978 90 377 0565 2
- 2012-4 *Bijzondere mantelzorg. Ervaringen van mantelzorgers van mensen met een verstandelijke beperking of psychiatrische problematiek* (2012). Y. Wittenberg, M.H. Kwekkeboom en A.H. de Boer. ISBN 978 90 377 0566 9
- 2012-5 *VeVeRa-iv. Actualisatie en aanpassing ramingsmodel verpleging en verzorging 2009-2030* (2012). Evelien Eggink, Debbie Oudijk en Klarita Sadiraj. ISBN 978 90 377 0594 2
- 2012-6 *Van Anciaux tot Zijlstra. Cultuurparticipatie en cultuurbeleid in Nederland en Vlaanderen* (2012). Quirine van der Hoeven. ISBN 978 90 377 0583 6
- 2012-7 *Vraag naar arbeid 2011* (2012). Edith Josten, Jan Dirk Vlasblom, Marian de Voogd-Hamelink. ISBN 978 90 377 0601 7
- 2012-8 *Measuring and monitoring immigrant integration in Europe* (2012). Rob Bijl en Arjen Verweij (red.) ISBN 978 90 377 0569 0
- 2012-9 *IQ met beperkingen. De mate van versandelijke handicap van zorgvragers in kaart gebracht* (2012). Isolde Woittiez, Michiel Ras en Debbie Oudijk. ISBN 978 90 377 0602 4
- 2012-10 *Niet te ver uit de kast. Ervaringen van homo- en biseksuelen in Nederland* (2012). Saskia Keuzenkamp (red.), Niels Kooiman, Jantine van Lisdonk. ISBN 978 90 377 0603 1
- 2012-11 *The Social State of the Netherlands 2011. Summary* (2012). Rob Bijl, Jeroen Boelhouwer, Mariëlle Cloïn en Evert Pommer (red.) ISBN 978 90 377 0605 5
- 2012-13 *Sturen op geluk. Geluksbevordering door nationale overheden, gemeenten en publieke instellingen* (2012). Cretien van Campen, Ad Bergsma, Jeroen Boelhouwer, Jacqueline Boerefijn, Linda Bolier. ISBN 978 90 377 0608 6
- 2012-14 *Countries compared on public performance. A study of public sector performance in 28 countries* (2012). Jedid-Jah Jonker (red.). ISBN 978 90 377 0584 3
- 2012-15 *Versterking data-infrastructuur sport* (2012). Annet Tiessen-Raaphorst en Jos de Haan. ISBN 978 90 377 0613 0
- 2012-16 *De sociale staat van de gemeente. Lokaal gebruik van de scp-leefsituatie-index* (2012). Jeroen Boelhouwer (SCP), Rob Gilsing (Verwey-Jonker Instituut). ISBN 978 90 377 0612 3
- 2012-17 *Belemmerd aan het werk. Trendrapportage ziekteverzuim, arbeidsongeschiktheid en arbeidsdeelname personen met gezondheidsbeperkingen* (2012). Maroesjka Versantvoort en Patricia van Echtelt (red.). ISBN 978 90 377 0616 1

- 2012-18 *Monitor Talent naar de Top 2011* (2012). Ans Merens (red.) en Commissie Monitoring Talent naar de Top. ISBN 978 90 377 0610 9
- 2012-19 *Tevreden met pensioen. Veranderende inkomens en behoeften bij ouderen* (2012). Arjan Soede. ISBN 978 90 377 0572 0
- 2012-20 *Verzorgd uit de bijstand. De rol van gedrag, uiterlijk en taal bij de re-integratie van bijstandsonvangers* (2012). Patricia van Echtelt en Maurice Guiaux. ISBN 978 90 377 0614 7
- 2012-21 *De virtuele kunstkar. Cultuurdeelname via oude en nieuwe media* (2012). Nathalie Sonck en Jos de Haan. ISBN 978 90 377 0619 2
- 2012-22 *Op zoek naar bewijs. Evaluatieontwerpen onderwijsmaatregelen* (2012). Lex Herweijer en Monique Turkenburg. ISBN 978 90 377 0618 5
- 2012-23 *Startklaar voor vier jaar. Een verkenning van publieke prestaties voor de kabinetsformatie 2012* (2012). Evert Pommer (red.). ISBN 978 90 377 0640 6
- 2012-24 *Op afstand gezet. Een onderzoek naar de publieke opinie op verzoek van de Parlementaire Onderzoekscommissie 'Privatisering en verzelfstandiging'* (2012). Josje den Ridder en Paul Dekker. ISBN 978 90 377 0639 0.
- 2012-25 *Moslim in Nederland 2012* (2012). Mieke Maliepaard en Mérove Gijsberts. ISBN 978 90 377 0621 5
- 2012-26 *Statusontwikkeling van wijken in Nederland 1998-2010* (2012). Frans Knol. ISBN 978 90 377 0533 1
- 2012-27 *Maten voor gemeenten 2012. Prestaties en uitgaven van de lokale overheid in de periode 2005-2010* (2012). Evert Pommer, Ingrid Ooms, Ab van der Torre, Saskia Jansen. ISBN 978 90 377 0624 6
- 2012-28 *Op achterstand. Discriminatie van niet-westerse migranten op de arbeidsmarkt* (2012). Iris Andriessen, Eline Nievers en Jaco Dagevos. ISBN 978 90 377 0615 4
- 2012-29 *Particuliere initiatieven in ontwikkelingssamenwerking. Een casestudy naar nieuwe verbanden in de Nederlandse civil society* (2012). Esther van den Berg m.m.v. Irene de Goede. ISBN 978 90 377 0631 4
- 2012-30 *Worden wie je bent. Het leven van transgenders in Nederland* (2012). Saskia Keuzenkamp. ISBN 978 90 377 0625 3
- 2012-31 *Een beroep op de burger. Minder verzorgingsstaat, meer eigen verantwoordelijkheid? Sociaal en Cultureel Rapport 2012* (2012). Vic Veldheer, Jedid-Jah Jonker, Lonneke van Noije, Cok Vrooman (red.). ISBN 978 90 377 0623 9
- 2012-32 *Meebetalen aan de zorg. Nederlanders over solidariteit en betaalbaarheid van de zorg* (2012). Sjoerd Kooiker, Mirjam de Klerk, Judith ter Berg en Yolanda Schothorst. ISBN 978 90 377 0628 4
- 2012-33 *Dichter bij elkaar? De sociaal-culturele positie van niet-westerse migranten in Nederland* (2012). Willem Huijnk en Jaco Dagevos. ISBN 978 90 377 0627 7

SCP-essays

- 1 *Voorbeelden en nabeelden* (2005). Joep de Hart. ISBN 90 377 0248-1
- 2 *De stem des volks* (2006). Arjan van Dixhoorn. ISBN 90 377 0265-1
- 3 *De tekentafel neemt de wijk* (2006). Jeanet Kullberg. ISBN 90 377 0261 9
- 4 *Leven zonder drukte* (2006). Tjirk van der Ziel met een naschrift van Anja Steenbekkers en Carola Simon. ISBN 90 377 0262 7
- 5 *Otto Neurath en de maakbaarheid van de betere samenleving* (2007). Ferdinand Mertens. ISBN 978 90 5260 260 8

Overige publicaties

- Hoe het ons verging... Traditionele nieuwjaarsuitgave van het SCP* (2010). Paul Schnabel (red.). ISBN 978 90 377 0465 5
- Wmo Evaluatie. Vierde tussenrapportage. Ondersteuning en participatie van mensen met een lichamelijke beperking; twee jaar na de invoering van de Wmo* (2010). A. Marangos, M. Cardol, M. Dijkgraaf, M. de Klerk. ISBN 978 90 377 0470 9
- Op weg met de Wmo. Journalistieke samenvatting door Karolien Bais. Mirjam de Klerk, Rob Gilsing en Joost Timmermans. Samenvatting door Karolien Bais* (2010). ISBN 978 90 377 0469 3
- NL Kids online. Risico's en kansen van internetgebruik onder jongeren* (2010). Jos de Haan. ISBN 978 90 377 0430 3
- Kortdurende thuiszorg in de AWBZ. Een verkenning van omvang, profiel en afbakening* (2010). Maaïke den Draak. ISBN 978 90 377 0471 6
- De publieke opinie over kernenergie* (2010). Paul Dekker, Irene de Goede, Joop van der Pligt. ISBN 978 90 377 0488 4
- Op maat gemaakt? Een evaluatie van enkele responsverbeterende maatregelen onder Nederlanders van niet-westerse afkomst* (2010). Joost Kappelhof. ISBN 978 90 377 0495 2
- Oudere tehuusbewoners. Landelijk overzicht van de leefsituatie van ouderen in instellingen 2008-2009* (2010). Maaïke den Draak. ISBN 978 90 377 0499 0
- Kopers in de knel? Een scenariostudie naar de gevolgen van de crisis voor huiseigenaren met een hypotheek* (2010). Michiel Ras, Ingrid Ooms, Evelien Eggink. ISBN 978 90 377 0498 3
- Gewoon anders. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland* (2010). Saskia Keuzenkamp. ISBN 978 90 377 0502 7
- De aard, de daad en het Woord. Een halve eeuw opinie- en besluitvorming over homoseksualiteit in protestants Nederland, 1959-2009* (2010). David Bos. ISBN 978 90 377 0506 5
- Werkloosheid in goede banen. Bijdragen aan de SCP-studiemiddag 2010* (2010). Patricia van Echtelt (red.). ISBN 978 90 377 0516 4
- Europa's welvaart. De Lissabon Agenda in een breder welvaartspectief en de publieke opinie over de Europese Unie* (2010). Harold Creusen (CPB), Paul Dekker (SCP), Irene de Goede (SCP), Henk Kox (CPB), Peggy Schijns (SCP) en Herman Stolwijk (CPB). ISBN 978 90 377 0492 1
- Maakt de buurt verschil?* (2010). Merové Gijsberts, Miranda Vervoort, Esther Havekes en Jaco Dagevos. ISBN 978 90 377 0227 9
- Mantelzorg uit de doeken* (2010). Debbie Oudijk, Alica de Boer, Isolde Woittiez, Joost Timmermans, Mirjam de Klerk. ISBN 978 90 377 0486 0
- Monitoring acceptance of homosexuality in the Netherlands* (2010). Saskia Keuzenkamp. ISBN 978 90 377 0484 6
- Registers over wijken* (2010). Matthieu Permentier en Karin Wittebrood (SCP), Marjolijn Das en Gelske van Daalen (CBS). ISBN 978 90 377 0499 0
- Data voor scenario's en ramingen van de GGZ* (2010). Cretien van Campen. ISBN 978 90 377 0494 5
- Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2010. Deel 1* (2010). Paul Dekker, Josje den Ridder en Irene de Goede. ISBN 978 90 377 0490 7
- Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2010. Deel 2* (2010). Josje den Ridder en Paul Dekker. ISBN 978 90 377 0507 2
- Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2010. Deel 3* (2010). Josje den Ridder, Lonneke van Noije en Eefje Steenvoorden. ISBN 978 90 377 0508
- Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2010. Deel 4* (2010). Josje den Ridder, Paul Dekker en Eefje Steenvoorden. ISBN 978 90 377 0531 7
- Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2011. Deel 1* (2011). Eefje Steenvoorden, Paul Dekker en Pepijn van Houwelingen. ISBN 978 90 377 0549 2

- Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2011. Deel 2* (2011). Josje de Ridder, Paul Dekker en Pepijn van Houwelingen. ISBN 978 90 377 0564 5
- Burgerperspectieven 2011 | 3* (2011). Paul Dekker en Josje den Ridder. ISBN 978 90 377 0582 9
- Advies over het Wmo-budget huishoudelijke hulp 2012* (2011). Ab van der Torre, Saskia Jansen en Evert Pommer. ISBN 978 90 377 0573 7 (webpublicatie)
- Oudere migranten. Kennis en kennislacunes* (2011). Maaïke den Draak en Mirjam de Klerk. ISBN 978 90 377 0597 3 (webpublicatie)
- Armoedesignalement 2011* (2011). CBS/SCP. ISBN 978 90 357 1870 8
- Burgerperspectieven 2011 | 4* (2012). Josje den Ridder, Jeanet Kullberg en Paul Dekker. ISBN 978 90 377 0593 5
- Burgerperspectieven 2012 | 1* (2012). Paul Dekker, Josje den Ridder en Paul Schnabel. ISBN 978 90 377 0607 9
- Burgerperspectieven 2012 | 2* (2012). Josje den Ridder en Paul Dekker. ISBN 978 90 377 0617 8
- Burgerperspectieven 2012 | 3* (2012). Paul Dekker, Pepijn van Houwelingen en Evert Pommer. ISBN 978 90 377 0622 2